

Rapport 11/2000

Tilbakebetaling av studielån

En analyse av studielånets betydning for husholdningens økonomiske situasjon

Vibeke Opheim

ISBN 82-7218-436-2
ISSN 0807-3635

GCS AS – Oslo - 2000

© NIFU – Norsk institutt for studier av forskning og utdanning
Hegdehaugsveien 31, 0352 Oslo

Forord

Hoveddelen av alle norske studenter tar opp studielån for å finansiere utdanningen. Dette er lån som skal betales tilbake etter at studiene er fullført. I denne rapporten undersøkes hvilken betydning tilbakebetaling av studielån har for husholdningens økonomiske situasjon. Dette gjøres ved bruk av et omfattende datamateriale om husholdningers økonomi innhentet av Norsk Gallup a/s for NOVA. Vi undersøker her hva som kjennetegner husholdninger som har studielån med hensyn til ulike demografiske og økonomiske forhold, og i hvilken grad studielånet utgjør en økonomisk belastning for husholdningen. Rapporten inngår som første del av et studiefinansieringsprosjekt ved NIFU. Prosjektet er finansiert av Kirke-, undervisnings- og forskningsdepartementet.

Prosjektet er en oppfølging av et tidligere studiefinansieringsprosjekt som NIFU gjennomførte i forbindelse med Lånekassens 50 års jubileum i 1997. I dette oppfølgingsprosjektet ønsker vi å gå mer detaljert inn i sammenhenger som kan avdekke forhold av betydning for hvordan studiefinansieringen fungerer for ulike grupper i samfunnet. I denne rapporten ser vi særlig på situasjonen for tilbakebetalere av studielån.

Rapporten er utarbeidet av Vibeke Opheim. Flere av analysene har vært fremlagt og diskutert i seksjon for studier av studieforhold og studiegjennomstrømning. En stor takk rettes til forsker Lars Gulbrandsen ved NOVA som har bidratt med tilrettelegging av datamaterialet og med konstruktive kommentarer til tidlige utkast. Jens Grøgaard har lest utkast og kommet med innspill i slutfasen. Liv Anne Støren og Per Olav Aamodt har gitt kommentarer og forslag til flere utkast underveis.

Oslo, juni 2000

Petter Aasen
Direktør

Liv Anne Støren
Seksjonsleder

Innhold

Sammendrag	7
1 Innledning og problemstillinger	10
1.1 Innledning	10
1.2 Resultater fra forrige studiefinansieringsprosjekt.....	11
1.2.1 Situasjonen for studentene	11
1.2.2 Tilbakebetaling av studielånet.....	12
1.3 Problemstillinger	13
1.3.1 Hvordan måle økonomisk belastning?	14
1.3.2 Demografiske forskjeller	15
1.3.3 Sosial bakgrunn	16
1.4 Rapportens oppbygning.....	17
2 Datamateriale og operasjonalisering av variabler	19
2.1 Datamaterialet	19
2.1.1 Fremgangsmåte for datainnsamlingen.....	19
2.1.2 Spørreskjema versus registerdata	20
2.1.3 Enheter: Husholdning versus individ.....	20
2.1.4 Endring over tid?	21
2.1.5 Samlet størrelse eller avdrag på studielånet?	22
2.1.6 Begrensninger i datamaterialet.....	23
2.2 Begrepsavklaring og operasjonalisering	24
2.3 Avgrensning av utvalget	27
3 Deskriptive analyser	28
3.1 Kjennetegn ved gruppene med og uten studielån	28
3.1.1 Demografiske kjennetegn.....	29
3.1.2 Økonomiske kjennetegn	33
3.1.3 Sosiale bakgrunnskjenetegn.....	36
3.2 Makroendringer mellom 1995 og 1997	38
3.2.1 Demografisk stabilitet.....	39
3.2.2 Bedret økonomi	39
4 Husholdninger med studielån	41
4.1 Størrelsen på studielånet for ulike grupper	41
4.1.1 Studielånets andel av samlet gjeld	45
4.2 Endring over tid?	47
4.3 Tidspunkt for avsluttet utdanning	49
4.4 Ekstraordinær innbetaling	53
4.4.1 Ulike motiver og muligheter	53

4.4.2	Bakgrunn.....	54
4.4.3	Fordelinger i datamaterialet	56
4.4.4	Ekstraordinære innbetalinger og husholdningens økonomi..	58
4.4.5	Andre modeller.....	60
4.5	Oppsummering	61
5	Økonomisk belastning av studielån.....	62
5.1	Ulike indikatorer på økonomisk belastning.....	62
5.2	Gjeld i forhold til inntekt	65
5.2.1	Resultater	66
5.2.2	Andre modeller.....	69
5.2.3	Husholdningstype og kjønn	70
5.2.4	Diskusjon.....	70
5.3	Betalingsproblemer	71
5.3.1	Resultater	71
5.3.2	Andre modeller.....	74
5.3.3	Diskusjon.....	75
5.4	Sparemuligheter	75
5.4.1	Resultater.....	76
5.4.2	Andre modeller.....	78
5.4.3	Diskusjon.....	79
5.5	Oppsummering	80
6	Avslutning.....	81
6.1	Hvem har studielån?.....	81
6.2	Hvem har størst studielån?.....	82
6.3	Har husholdninger med studielån anstrengt økonomi?	83
6.3.1	Studielån i et livsløpsperspektiv	83
6.3.2	Studielånet som investering	84
6.3.3	Ulike oppfatninger av økonomisk belastning	85
6.4	Tendenser til endring?.....	86
6.5	Usikkerheter ved analysen	86
6.6	Videre analyser.....	87
	Referanser.....	90
	Tabell- og figurliste	94
	Tabeller	94
	Figurer.....	95
	Vedlegg 1	97
	Vedlegg 2	101

Sammendrag

I denne rapporten har vi undersøkt hva som kjennetegner husholdninger som har studielån. Vi har også undersøkt variasjoner i størrelsen på studielånet i forskjellige grupper husholdninger, etter ulike demografiske og økonomiske forhold. Hovedproblemstillingen har vært å belyse hvilken betydning studielånet har for husholdningens økonomiske situasjon. Hvilke husholdningsgrupper har størst belastning av studielånet?

De fleste studenter ser seg nødt til å ta opp studielån for å finansiere studiene. De som har tatt de lengste utdanningene har derfor som regel de største studielånene (Baekken 1997). Også andre forhold enn lengden på utdanningen kan ha betydning for størrelsen på studielånet. Her har vi imidlertid ikke fokusert på mekanismene bak ulikt opptak av studielån. Uavhengig av årsaker til størrelsen på husholdningens studielån, har vi undersøkt i hvilken grad studielånet er en belastning på husholdningsøkonomien i tilbakebetalingsfasen.

Hvem har studielån?

Ettersom stadig større andeler av ungdomskullene tar høyere utdanning, får vi en generasjonseffekt ved at en større andel av befolkningen også har studielån. I vårt materiale har 20 prosent av husholdningene studielån. Hovedparten av husholdninger med studielån befinner seg i aldersgruppen 20-44 år (i overkant av 60 prosent). Vi finner imidlertid husholdninger med studielån også blant aldersgruppene over 50 år. Ser vi på utdanningsnivået, finner vi at omlag 70 prosent av husholdningene med studielån har høyere utdanning, mens 30 prosent har utdanning på grunn- eller videregående skolenivå. Denne gruppen har trolig enten tatt opp studielån for å finansiere videregående utdanning eller avbrutt utdanningen.

Ved å sammenligne husholdningstyper finner vi at en stor andel av husholdningene med studielån består av barnefamilier. Av alle husholdningene som består av par med barn, har 28 prosent studielån. Også blant enslige forsørgere er det en betydelig andel som har studielån, dette gjelder 18 prosent. Ser vi familietype i sammenheng med alder og livsløp, er det ikke uventet at mange av husholdningene med studielån har barn. Mange utsetter det å få barn til etter at utdanningen er avsluttet (Baekken 1997, Lappegård 1999). Tilbakebetaling av studielånet kommer dermed gjerne samtidig med at man etablerer seg med familie og barn.

Husholdninger med studielån er en urban gruppe. Hele 80 prosent bor i tettbygd strøk eller storby, mot 64 prosent av husholdningene uten studielån. Dette må ses i sammenheng med geografisk variasjon av ulike

typer arbeidsplasser; etterspørselen etter utdannet arbeidskraft er først og fremst lokalisert til de urbane delene av landet.

Hvem har størst studielån?

Det er betydelig variasjon mellom husholdningene i størrelsen på studielånet. Resultatene tyder på at det særlig er yngre husholdninger som har høye studielån, noe som hovedsakelig skyldes at de befinner seg i begynnelsen av nedbetalingsfasen. Videre har husholdninger med høyere utdanning høyere studielån enn husholdninger uten høyere utdanning, og husholdninger bosatt i urbane strøk har høyere studielån enn husholdninger i rurale strøk av landet. Tatt i betraktning forskjeller i utdanningslengde mellom de ulike husholdningsgruppene med og uten høyere utdanning, samt den geografiske sentralisering av etterspørselen etter utdannet arbeidskraft, er dette forventede forskjeller. Vi finner også betydelige forskjeller i størrelsen på studielånet mellom ulike husholdningstyper, noe som blant annet må ses i sammenheng med alder og antall voksne i familien. Par uten barn har særlig høye studielån, deretter følger par med barn og enslige, mens enslige forsørgere har relativt lave studielån.

Ekstraordinære innbetalinger

Mens hovedparten har fulgt normal nedbetalingsplan for studielånet, har 28 prosent av alle som har eller tidligere har hatt studielån foretatt ekstraordinære innbetalinger i løpet av tilbakebetalingsperioden. Analysene tyder på at de som har betalt ned lånet raskere enn normalt, har gjort dette fordi de har økonomi til det og for å redusere gjeldsbyrden. Dette tyder på at ekstraordinære innbetalinger ikke er gjort som refinansiering ved å ta opp tilsvarende mengde annet lån i stedet for studielånet. Det synes dermed å være en sammenheng mellom økonomisk frihet og tilbøyelighet til å foreta ekstraordinære innbetalinger av studielånet.

Betydning av studielån for husholdningens økonomiske situasjon

For å undersøke i hvilken grad og på hvilke måter studielånet har betydning for husholdningens økonomi, er det nødvendig å bruke analysemetoder som sikrer at forskjellen mellom husholdninger med og uten studielån ikke kun skyldes at de to gruppene husholdninger er ulike med hensyn til demografiske og/eller økonomiske kjennetegn.

Det brukes ulike objektive og subjektive indikatorer på økonomisk belastning i husholdningen. Objektive indikatorer for økonomisk belastning inkluderer omfang av gjeld, inntekt og andre økonomiske forhold i husholdningen, spesielt forholdet mellom inntekt og gjeld. Subjektive uttrykk kan beskrives som vurderinger hos husholdningens medlemmer om egen økonomisk situasjon. Her brukes opplevelse av å ha betalings-

problemer og sparemuligheter i husholdningen som indikatorer for slike subjektive vurderinger.

Analysen tyder på at husholdninger med studielån har klart høyere gjeld i forhold til inntekt enn husholdninger uten studielån. Sammenlignet med husholdninger uten studielån, har denne gruppen en gjeld som utgjør en drøy tredel mer av husholdningens inntekt. Det vil si at sammenlignet med en husholdning uten studielån der samlet gjeld er lik samlet årlig inntekt (forholdet mellom inntekt og gjeld=1), vil forholdet mellom inntekt og gjeld i en husholdning med studielån være lik 1,39, alt annet likt. Også de subjektive indikatorene tyder på større økonomisk belastning i husholdninger med studielån sammenlignet med andre husholdninger. Husholdninger med studielån har større sannsynlighet for å oppleve problemer med betaling av løpende utgifter, og de har mindre sannsynlighet for å ha sparemuligheter, sammenlignet med husholdninger uten studielån. Sammenlignet med effekten av studielån på husholdningens betalingsproblemer, synes effekten av studielån på husholdningens opplevelse av sparemuligheter å være noe større. Effekten er også betydelig mer robust mot endringer i analysemodellene enn effekten av det å ha studielån på betalingsproblemer i husholdningen. Resultatene indikerer at den økonomiske belastningen av studielånet ikke oppveies av at husholdninger med studielån i stor grad har høyere utdanning og dermed kan oppnå høyere avkastning på arbeidsmarkedet.

Det er lite som tyder på at husholdninger med studielån tilpasser seg situasjonen ved å utsette eller minske opptak av annen gjeld. Studielånet synes tvert i mot ofte å komme på toppen av annen gjeld. Analysene som her er gjort, tyder på at belastningen av studielån varierer betydelig mellom ulike typer husholdninger. Det er først og fremst kombinasjonen av ulike forhold, der det å ha studielån inngår som ett element, som gir økonomiske problemer. For en stor gruppe husholdninger utgjør studielånet utvilsomt en økonomisk belastning, både med hensyn til størrelsen på gjeld i forhold til inntekt, samt det å ha betalingsproblemer og mangel på sparemuligheter. Dette gjelder særlig husholdninger som i utgangspunktet har et høyt utgiftsnivå, slik som unge husholdninger i en etableringsfase, de som bor i urbane strøk med høye levekostnader og husholdninger med barn.

1 Innledning og problemstillinger

1.1 Innledning

Å ta utdanning innebærer kostnader både i form av utgifter til livsopphold og tap av arbeidsinntekt i studietiden. I tillegg kommer utgifter til utdanningen i form av studiemateriale og eventuelt skolepenger. De færreste har økonomi til å dekke alle utgiftene i studietiden på egen hånd, og det statlige studiefinansieringstilbudet er opprettet for å unngå at økonomiske årsaker blir avgjørende for valg av utdanning og yrke. Statens lånekasse for utdanning (Lånekassen) utgjør for mange studenter den viktigste kilden til finansiering av utgifter til livsopphold (Berg 1997, Lyngstad og Øyangen 1999).

De fleste studenter tar opp studielån i løpet av studietiden (Lyngstad og Øyangen 1999). Støtten fra Lånekassen, i form av lån og/eller stipend, er for mange en forutsetning for å kunne studere (Aamodt 1997). Studielånet er rentefritt i studietiden, men skal betales tilbake etter at studiene er fullført. I årene etter avsluttede studier vil dermed studielånet utgjøre en økonomisk belastning for mange. Hvor betydelig denne økonomiske belastningen er, vil derimot variere etter blant annet størrelsen på lånet og den inntekten man oppnår i arbeidsmarkedet. I denne rapporten spør vi derfor: Hvem er det som har studielån? Hvilke grupper har de største studielånene? Hvilken betydning har studielånet for husholdningens økonomi i ulike grupper av husholdninger?

Den utstrakte bruk av studielån er et særtrekk ved de nordiske utdanningssystemene. Imidlertid går utviklingen i en rekke vestlige land mot økende bruk av denne formen for studiefinansiering (Eurydice 1999). Å tilby studielån kan være en måte å redusere de statlige utgiftene til utdanningssystemet, sammenliknet med å tilby stipend, gratis livsopphold, eller lignende. Studielånet kan likevel innebære betydelige kostnader for staten, blant annet fordi lånerenten som regel er subsidiert til å ligge betydelig under markedsrente. Dette er tilfelle i alle de skandinaviske landene, selv om Norge skiller seg fra Sverige og Danmark ved å ha rentefrie lån i studietiden¹. Kunnskap om hvordan Norges lånebaserte studiefinansieringsordning belaster ulike grupper i samfunnet økonomisk, er av stor betydning for vurdering av dagens studiefinansiering. Dette er i tillegg verdifull kunnskap for andre land og andre utdanningssystemer,

¹ Studiefinansieringssystemene i de skandinaviske landene skiller seg i tillegg på en rekke andre områder (se f.eks. Eurydice 1999).

der den lånebaserte studiefinansieringsmodellen i stadig sterkere grad tas i bruk og debatteres.

Rapporten er første del av et pågående prosjekt ved NIFU som omhandler studiefinansieringen. Dette prosjektet er en videreføring av et tidligere studiefinansieringsprosjekt ved NIFU som ble avsluttet i 1997, i forbindelse med markeringen av Lånekassens 50 års jubileum. Forrige prosjekt munnet ut i tre delrapporter som belyste studie- og låneatferd blant studenter og den økonomiske situasjonen for tilbakebetalere av studielån (Berg 1997, Bækken 1997 og Aamodt 1997).

1.2 Resultater fra forrige studiefinansieringsprosjekt

Bakgrunnen for studiefinansieringsprosjektet ved NIFU som ble avsluttet i 1997, var et initiativ fra Lånekassen om å gjennomføre et forskningsprosjekt om utdanningsfinansiering. Formålet var å frembringe mer faktakunnskap om og analyser av studiefinansieringen. Den første rapporten fra prosjektet, "Å leve på lån" av Lisbeth Berg (1997), omhandlet situasjonen for studenter og betydningen av studiefinansiering som rekrutteringsverktøy. Den neste rapporten, "Et lån til å leve med?" av Jane Bækken (1997), undersøkte situasjonen for tilbakebetalere av studielån. Det er resultater og problemstillinger herfra som vi i hovedsak bygger videre på i denne rapporten. Tredje rapport fra forrige prosjekt, "Hovedtrekk ved norsk studiefinansiering" av Per Olaf Aamodt (1997), var delvis et sammendrag av de to foregående rapportene ved siden av å ta for seg norsk studiefinansiering i et komparativt perspektiv. Det ble sett på forskjeller og likheter mellom støttemodeller i ulike vestlige land. I tillegg ble utdanningsstøtten drøftet i forhold til ulike deler av samfunnet og det politiske systemet. Nedenfor gjengis noen av de empiriske resultatene fra forrige studiefinansieringsprosjekt.

1.2.1 Situasjonen for studentene

Analysen av situasjonen for studenter er basert på en undersøkelse av en gruppe studenter som påbegynte sine studier ved Universitetet i Oslo høsten 1993. Studentene fikk tilsendt spørreskjema i sitt første semester (høsten 1993) og i sitt femte semester (høsten 1995).

Rapporten avdekker at majoriteten av studentene ikke vurderer studiegjeldsomkostningene før de begynner å studere. Dette kan bety at studentene ikke er opptatt av studiefinansieringen, eller at dette er forhold som tas for gitt og som derfor ikke vurderes. Det kan også være at blant dem som har vurdert studiegjeldsomkostningene, har en større andel valgt ikke å studere.

Analysen viser at de som har flyttet hjemmefra, og særlig de som ikke kommer fra Oslo/Akershus, har høyere studielån enn hjemmeboerne. Studielånet er også større blant de som planlegger en lengre utdanning og blant de som har fedre med høyere utdanning, sammenlignet med de som har fedre uten høyere utdanning. Det er ikke nødvendigvis de som tar opp størst studielån som er mest bekymret for tilbakebetalingen av sitt høye studielån. Studenter som har fedre med høyere utdanning bekymrer seg i mindre grad enn andre for tilbakebetalingen av studielånet, til tross for at denne gruppen har relativt høye studielån (Berg 1997).

Analysen viser også at de fleste studenter benytter seg av flere inntektskilder, der arbeid ved siden av studiene og støtte fra familien (foreldre eller partner) er de viktigste kildene i tillegg til Lånekassen.

1.2.2 Tilbakebetaling av studielånet

I analysen av situasjonen for tilbakebetalingen av studielån fra 1997 benyttes to ulike datasett. Det ene datamaterialet er hentet fra en spørreundersøkelse av kandidater som fullførte en høyere grads utdanning våren 1995 (Kandidatundersøkelsen). I denne undersøkelsen kartlegges arbeidsmarkedet om lag et halvt år etter avsluttet utdanning blant kandidatkull fra utvalgte utdanninger, en undersøkelse NIFU har gjennomført siden begynnelsen av 1970-tallet. I 1995-undersøkelsen ble det inkludert spørsmål om studiefinansiering.

Her undersøkes betydningen av individuelle kjennetegn og type utdanning for opptak av studielån. Resultatene tyder på at flere forhold har betydning for størrelsen på studielånet for kandidatene. Kandidater fra de lengste utdanningene har som regel de største studielånene. I tillegg er studielånet størst blant yngre kandidater, blant de som forventer høy økonomisk avkastning av utdanningen på arbeidsmarkedet, de som er blitt forsinket i studiene, innflyttede studenter og studenter med fedre med høyere utdanning.

Omfanget av ekstraordinær innbetaling ble også undersøkt. Denne analysen viser at over halvparten av kandidatene enten har foretatt eller planlegger ekstraordinære innbetalinger av studielånet. Seks prosent har innfridd hele studielånet, mens 17 prosent har innfridd deler av lånet rett etter avsluttet utdanning. Sannsynligheten for å innløse hele studielånet er størst blant unge kvinnelige kandidater fra høyskolene, mens det er unge enslige universitetskandidater i relevant arbeid som har størst sannsynlighet for delvis innløsning av studielånet. Blant universitetskandidatene er det særlig de med høy sosial bakgrunn, i form av far med høyere utdanning, som har innløst hele studielånet. Denne gruppen har også innløst de største lånene. Blant høyskolekandidatene går derimot sammenhengen mellom sosial bakgrunn og innfrielse av studielånet i motsatt retning (Bækken 1997).

Det andre materialet er en undersøkelse utført av Norsk Gallup a/s for INAS høsten 1995 og består av et utvalg av befolkningen. Dette utgjør en del av datamaterialet som også brukes i denne rapporten, se kapittel 2. Undersøkelsen omfatter informasjon om en rekke økonomiske forhold i husholdningen, deriblant om husholdningen har studielån. Dette gjør det mulig å analysere studielånets betydning for husholdningens totale økonomiske situasjon.

I resultatene herfra blir det lagt vekt på sammenhengen mellom forhold som husholdningens livsfase, utdanning og studielån. Analysene tyder på at forhold som høyere utdanning og barn i husholdningen har større betydning for husholdningens økonomiske situasjon enn om man har studielån eller ikke (Bækken 1997). De med minst økonomisk spillerom er barnefamilier uten høyere utdanning og med studielån. Analysene tyder i tillegg på at studielånet har en egen utsettende effekt på kjøp av bolig og familieetablering.

Rapporten fra 1997 gir et bilde av hvilke forhold som kan virke belastende på husholdningens økonomi. Dette er analyser som vil bli utdypet nærmere i denne rapporten, ettersom det her brukes et mer omfattende datamateriale. Her ønsker vi derfor i større grad å isolere og studere den effekten som studielånet kan ha på den økonomiske situasjonen i ulike grupper av husholdninger.

1.3 Problemstillinger

Hovedproblemstillingen er å belyse hvilken betydning studielånet har for husholdningens økonomiske situasjon. I hvilken grad og på hvilken måte utgjør studielånet en økonomisk belastning for husholdningen? Hvilke husholdningsgrupper har størst belastning av studielånet?

Studielånet kan gi to utfall for husholdningens samlede gjeld. Enten har husholdninger med studielån høyere samlet gjeld i forhold til inntekt enn andre husholdninger, eller så har de det ikke. De to utfallene kan illustrere to strategier som tilbakebetalere av studielån kan bruke for å tilpasse seg situasjonen. I det første tilfellet medfører studielånet at husholdninger med studielån får høy samlet gjeld i forhold til inntekt, fordi studielånet kommer "på toppen" av annen gjeld. I det andre tilfellet begrenser studielånet husholdningens mulighet til å ta opp annen gjeld, noe som også kan medføre økonomiske belastninger for husholdningen. Et høyt studielån kan for eksempel være et hinder for å komme ut av et kostbart leiemarked gjennom å begrense husholdningens mulighet til å ta opp boliglån og dermed komme inn på boligmarkedet.

Her reiser det seg nye spørsmål: Hvordan skal vi definere økonomisk belastning? Hvilke uttrykk er best egnet til å beskrive husholdningens økonomiske situasjon?

1.3.1 Hvordan måle økonomisk belastning?

Det har blitt hevdet at det først og fremst er forholdet mellom inntekt og gjeld som avgjør belastningen av tilbakebetalingen (Odnes 1986). Det er med andre ord ikke bare størrelsen på inntekten det kommer an på, men også størrelsen på gjelden. Særlig kombinasjonen av høy gjeld og lav inntekt gir økonomisk belastning av studielån, men også husholdninger med høy inntekt kan ha betydelig belastning av studielån dersom husholdningens gjeld er tilsvarende høy. Ved å undersøke forhold mellom inntekt og gjeld for ulike husholdningstyper, kan vi belyse hvordan ulike grupper studielånskunder tilpasser seg situasjonen.

Selv om husholdninger med studielån skulle ha høyere gjeld i forhold til inntekt sammenlignet med andre husholdninger, medfører ikke dette nødvendigvis større økonomisk belastning. Det avhenger av husholdningens inntekt. Høyere utdanning gir gjerne høyere avkastning på arbeidsmarkedet. De fleste som har tatt opp studielån har gjort dette for å finansiere høyere utdanning. Det kan derfor hende at husholdninger med studielån generelt er en høyt lønnsgruppe som ikke har større økonomiske belastninger enn husholdninger uten studielån. Dette forutsetter blant annet at den økonomiske avkastningen av utdanningen overstiger utgiftene til avdrag på studielånet.

Vi kan finne ut mye om husholdningenes økonomiske situasjon ved å bruke inntekt og gjeld som indikatorer på økonomisk belastning. Men gir dette tilstrekkelig uttrykk for husholdningens økonomiske situasjon? En ulempe ved forholdet mellom inntekt og gjeld er at det ikke fullt ut reflekterer ulikheter i kostnadsnivået i ulike grupper av husholdninger. Eksempelvis vil en barnefamilie som bor i en storby med høye boutgifter ha et langt høyere kostnadsnivå enn et barnløst par med lave faste utgifter, selv om forholdet mellom inntekt og gjeld er likt i de to husholdningene. En måte å fange opp slike forskjeller i utgiftsnivå på er å inkludere demografiske forhold som eksempelvis husholdningstype, antall personer i husholdningen og urbaniseringsgrad i analysene. Det er selvsagt umulig å fullt ut ta hensyn til forskjeller i utgiftsnivå mellom ulike grupper av husholdninger. Ved siden av å kontrollere for ulike demografiske forhold, kan vi ytterligere forsøke å belyse husholdningenes økonomiske situasjon ved å bruke flere uttrykk for økonomisk belastning.

Analysen inneholder derfor også to andre indikatorer på økonomisk belastning. Om husholdningen opplever problemer med å betale løpende utgifter og om husholdningen opplever å ha sparemuligheter, er forhold som begge gir informasjon om husholdningsmedlemmenes subjektive

opplevelse av husholdningens økonomi. Forskjellen mellom de to uttrykkene ligger i graden av økonomiske problemer som beskrives. Spørsmålet om husholdningen opplever problemer med å betale løpende utgifter skiller mellom de som opplever å ha et husholdningsregnskap som går i minus, og de som opplever å ha et husholdningsregnskap i balanse eller som går i pluss. Spørsmålet om sparemuligheter skiller derimot mellom de som opplever å ha husholdningsregnskap som går i pluss på den ene siden, og de med balanse eller minus på den andre siden. Det å ha problemer med å betale løpende utgifter er med andre ord et sterkere uttrykk for dårlig økonomi enn det å ikke ha sparemuligheter.

Ved bruk av denne type subjektiv rapportering av husholdningens økonomi, bør det understrekes at terskelen for å oppleve eller oppgi at husholdningen har økonomiske problemer kan variere mellom ulike grupper av husholdninger. Eksempelvis kan husholdninger med dyre forbruksvaner og høy levestandard ha en ganske annen oppfatning av hva det vil si å ha betalingsproblemer eller sparemuligheter enn en mer asketisk anlagt husholdning. Subjektive økonomiske indikatorer kan med andre ord også gjenspeile ikke-økonomiske forhold som livsstil og kultur, i tillegg til økonomiske forhold. Dette gjør det selvsagt mer kronglete å tolke resultatene av analysene. Vi vil derfor være varsomme med å tolke slike analyser som uttrykk for økonomiske forhold alene. I forbindelsen med drøfting av resultatene senere i rapporten vil vi komme tilbake til dette.

Det er likevel interessant å undersøke i hvilken grad studielånet har betydning for husholdningenes oppfatning av egen økonomisk situasjon. Hensikten er å bruke uttrykk for økonomisk belastning, som i tillegg til å ta hensyn til rent økonomiske størrelser som forholdet mellom inntekt og gjeld, også gjenspeiler betydningen av ulike utgiftsnivå i ulike grupper av husholdninger og ulik oppfatning av den økonomiske situasjonen. I denne rapporten har vi mulighet til å undersøke både hvordan husholdningens inntekt og gjeld har betydning for belastning av studielån, samt hvordan ulike forståelser av økonomisk belastning bidrar til å belyse sammenhengen mellom studielån og husholdningens økonomi. Uttrykkene er ment å skulle utfylle hverandre. Vi vil belyse vår hovedproblemstilling ved bruk av både objektive og subjektive indikatorer.

1.3.2 Demografiske forskjeller

Husholdninger med studielån kan være forskjellig fra husholdninger uten studielån når det gjelder ulike demografiske kjennetegn. Dette må vi ta høyde for når vi undersøker studielånets betydning for husholdningenes økonomiske situasjon. Ettersom studielånet primært brukes til å finansiere høyere utdanning, vet vi at husholdninger med studielån er en relativt

ung gruppe med høyt utdanningsnivå sammenlignet med resten av samfunnets husholdninger (Bækken 1997). Vi kan tenke oss utviklingen over livsløpet som bestående av ulike faser med ulikt innhold. Livsløpet kan grovt deles inn i utdanning, arbeid og pensjonstid. Tilbakebetalingen av studielånet kan dermed plasseres etter utdanningsfasen og i begynnelsen av fasen i arbeidslivet. Dette er en periode i livet som for mange kjennetegnes ved høye utgifter i forhold til inntekt. Større utgifter utsettes til etter studieslutt, og de første årene i arbeidslivet er ofte en etableringsfase preget av en rekke utgifter, deriblant avdrag på studielån. Demografiske forskjeller mellom husholdninger med og uten studielån må derfor også knyttes til forskjeller i livsfase mellom husholdningene. Vi kan anta at husholdninger med studielån i større grad enn husholdninger uten studielån befinner seg i en kostnadskreven livsfase, noe som igjen kan ha betydning for økonomisk belastning av studielån.

Selv om mange av husholdningene med studielån befinner seg i samme livsfase, er det også store variasjoner innad i denne gruppen, både med hensyn til alder, utdanningsnivå og andre forhold. Vårt datamateriale består av husholdninger i alle faser av tilbakebetalingen; fra de som nettopp har avsluttet utdanningen og nylig mottatt nedbetalingsplan fra Lånekassen til de som snart har betalt sitt siste avdrag på studielånet. Vi begynner derfor analysen med å sammenligne gruppen husholdninger med og uten studielån etter demografiske forhold som alder, utdanningsnivå, husholdningstyper, grad av tettbebyggelse på bostedet og arbeidsledighet. I tillegg vil vi gjøre nærmere undersøkelser av ulikheter innad i gruppen husholdninger med studielån etter demografiske og økonomiske kjennetegn. Dette vil gi en oversikt over hvilke grupper i samfunnet som i størst utstrekning har studielån og hvordan husholdninger med studielån er sammensatt i forhold til husholdninger uten studielån.

1.3.3 Sosial bakgrunn

Sammenheng mellom sosial bakgrunn og studielån kan både knyttes til opptak av lån i løpet av studietiden og betjening av gjeld i tiden etter fullført utdanning. I denne rapporten er vi opptatt av det sistnevnte; hvilke forhold som har betydning for tilbakebetaling av studielånet. Det betyr at vi i liten grad går inn på mekanismene som styrer hvor mye lån hver enkelt student tar opp i løpet av studiene. Sosial bakgrunn er eksempel på en slik mekanisme. Eksisterende forskning tyder på at studenter med høy sosial bakgrunn har de største studielånene (Berg 1997, Fekjær 2000). Dette har i høy grad sammenheng med ulik utdanningslengde mellom ungdommer fra ulike sosiale lag. Størrelsen på studielånet øker som regel med økende utdanningslengde (Berg 1997). Ettersom ungdom fra høye sosiale lag gjennomsnittlig velger høyere utdanninger av lengre varighet enn lavere lags ungdom, får vi denne

sammenheng. Men også uavhengig av utdanningslengde, synes studenter med høy sosial bakgrunn å ta opp mest studielån (Fekjær 2000). Vi vet ikke i hvilken grad det er sammenheng mellom husholdningsmedlemmenes sosiale bakgrunn og størrelsen på studielånet i vårt data-materiale. Slike problemstillinger må derfor utgå (se for øvrig avsnitt 6.6).

Sosiale bakgrunnskjennetegn kan imidlertid også knyttes til tilbakebetaling av studielån. Det kan være at personer med høy sosial bakgrunn i større grad kan få økonomisk hjelp fra familien og derfor har mindre økonomisk belastning av studielånet enn de som ikke har denne muligheten. Slike sammenhenger mellom belastning av studielån og sosial bakgrunn vil ha betydning for vurderingen av hvordan studiefinansieringen fungerer for ulike grupper i samfunnet. Datasettet er imidlertid ikke egnet til detaljerte analyser av sammenhenger mellom sosial bakgrunn og husholdningsøkonomi. Ettersom dette i liten grad er undersøkt tidligere, har vi likevel valgt å gjøre noen slike analyser, for å prøve å undersøke omfang og betydning av sosiale bakgrunnsforhold for husholdningsøkonomien.

Her vil vi undersøke om det er sammenheng mellom det å ha mottatt støtte fra foreldrene og/eller å ha foreldre med høyere utdanning og økonomisk belastning av studielånet. Dette gjøres ved å sammenligne husholdninger med og uten studielån etter foreldrenes utdanningsnivå og etter andeler som har mottatt støtte fra foreldrene mens de var under utdanning. Senere i rapporten vil disse forholdene inngå som variabler i multivariate analyser av materialet.

1.4 Rapportens oppbygning

Rapporten består av i alt 6 kapitler. I kapittel 2 presenteres datamaterialet og de metoder som er benyttet i undersøkelsen. Kapittel 3 består av beskrivende analyser av materialet. Vi undersøker forskjeller mellom husholdninger med og uten studielån med hensyn til ulike demografiske og økonomiske kjennetegn, samt sosiale bakgrunnsforhold. Deretter sammenlignes de to utvalgene fra 1995 og 1997 for å undersøke i hvilken grad det har forekommet endring i løpet av perioden. I kapittel 4 gjøres det mer detaljerte analyser av gruppen med studielån, for å undersøke hvordan denne gruppen er sammensatt og hvilke variasjoner vi finner i studielånets størrelse i ulike grupper av husholdninger. Til slutt i kapittelet undersøkes kjennetegn ved husholdninger som har foretatt ekstraordinær innbetaling av studielånet. Kapittel 5 inneholder først en beskrivelse av sammenheng mellom de objektive og subjektive uttrykkene for økonomisk belastning som inngår i analysene. Deretter gjøres multivariate analyser for å undersøke i hvilken grad studielånet påvirker hushold-

ningens økonomiske situasjon når vi tar hensyn til fordelingen etter demografiske og økonomiske kjennetegn. I kapittel 6 oppsummeres og kommenteres hovedresultatene.

2 Datamateriale og operasjonali- sering av variabler

2.1 Datamaterialet

Datamaterialet består av to undersøkelser om husholdningers økonomi samlet inn av Norsk Gallup a/s på oppdrag fra NOVA (tidligere INAS) i 1995 og 1997². Datamaterialet omfatter om lag 6000 respondenter og av disse oppgir ca. 20 prosent å ha studielån. Fordelen med å analysere dataene fra de to målingene samlet, er at antallet med studielån økes. Dette styrker validiteten av analysene, foruten å åpne for mer detaljerte analyser.

2.1.1 Fremgangsmåte for datainnsamlingen³

Innsamlingen av data har foregått ved personlig intervjuing. Fremgangsmåten har vært å gjøre klyngeutvalg med utgangspunkt i et representativt antall startadresser. Det vil si at det tas et bestemt antall intervju fra hver startadresse ved at intervjueren følger en bestemt rute fra boenhet til boenhet inntil antallet intervjuer knyttet til startadressen er oppnådd. Intervjueren følger deretter samme prosedyre for neste startadresse. På den måten blir det bebodde enheter, og dermed langt på vei husholdninger, som blir utvalgsenheten. Metoden gjør det umulig å beregne svarprosenten. Det registreres likevel antall mislykte forsøk på å få intervju, slik at det er mulig å få et inntrykk av omfanget av selvseleksjon. Dersom det er høy grad av selvseleksjon kan det svekke datakvaliteten, fordi det gjør at utvalget ikke lenger er tilfeldig. Dermed kan det være lite representativt for den gruppen det er ment å representere⁴. Kontroller foretatt av materialet mot totalstatistikk, viser imidlertid meget høy

² Undersøkelsen ble også foretatt i 1993, men inneholdt da ikke spørsmål om studielån. Både denne undersøkelsen samt undersøkelsene fra 1995 og 1997 har blitt analysert med henblikk på andre forhold knyttet til husholdningers finansielle situasjon enn studiefinansiering og studielån (se blant annet Gulbrandsen 1996, 1997, 1998, 1999a og 1999b, Hellevik og Gulbrandsen 1998). Som nevnt i kapittel 1, er deler av datamaterialet tidligere analysert av Bækken (1997), med hensyn til situasjonen for tilbakebetalere av studielån.

³ Dette avsnittet er basert på Gulbrandsen (1997 og 1999a).

⁴ Utvalget er ment å representere husholdninger i Norge. Det finnes ingen universell liste over landets husholdninger, noe som gjør det umulig å foreta en direkte undersøkelse av utvalgets representativitet.

representativitet (Gulbrandsen 1999a). Se for øvrig kapittel 3 for gjennomgang og fordeling av datamaterialet, samt ytterligere diskusjon om datakvalitet.

2.1.2 Spørreskjema versus registerdata

Datamaterialet består av opplysninger samlet inn ved bruk av spørreskjema. Det er fordeler og ulemper knyttet til å benytte spørreskjema fremfor å benytte registerdata. En fordel er muligheten for å få tak i opplysninger som ikke er samlet i registre. I tillegg unngås faren for å bruke registre som ikke er oppdaterte, noe som kan medføre svekket datakvalitet (Moen og Semmingsen 1996).

Datamaterialet gir mulighet til å sammenligne både den relative belastning av studielånet på husholdningens økonomi samt å sammenligne husholdninger med studielån med husholdninger uten denne økonomiske belastningen. I tillegg åpner datamaterialet for å bruke ulike mål som uttrykk for økonomisk situasjon i husholdningen. Ved siden av informasjon om samlet inntekt, bankinnskudd og gjeld i husholdningen, er det også stilt spørsmål om sparemuligheter og betalingsproblemer i husholdningen. Dette gir et bilde av hvordan husholdningsmedlemmene oppfatter sin egen økonomiske situasjon, noe som ikke er mulig ved bruk av registerdata.

2.1.3 Enheter: Husholdning versus individ

Enhetene i undersøkelsen er husholdninger. Det er fordeler ved å betrakte husholdninger fremfor enkeltindivider i økonomiske analyser. Dette er fordi enkeltindividets inntekt og lån ikke nødvendigvis samsvarer med den økonomiske situasjonen i den husholdningen han eller hun er del av. En husholdning kan ha en eller to inntekter, og det kan være to som har studielån. Husholdningens samlede beholdning av lån og inntekt vil derfor gi et mer fullstendig bilde av husholdningsmedlemmenes økonomiske situasjon enn ved å ta utgangspunkt i enkeltindividets økonomiske bidrag til husholdningen.

Imidlertid er det kun ett av husholdningsmedlemmene som har blitt intervjuet. Det betyr at i alle husholdninger som omfatter mer enn en person, har intervjuobjektet svart på spørsmål som ikke bare er knyttet til personlige forhold, men også svart på spørsmål om husholdningen som helhet. Dette innebærer selvsagt en risiko for feilrapportering. Det er ikke alltid like lett å gi økonomiske anslag "på stående fot". De færreste har like detaljert økonomisk oversikt som man for eksempel finner i likningsregistrene. Denne unøyaktigheten ser vi blant annet ved at mange oppgir et avrundet beløp for husholdningens samlede inntekt og gjeld. For å kontrollere for at det ikke er systematiske skjevheter i vårt datamateriale, er de økonomiske størrelsene sammenlignet mot totalstatistikk fra SSB

(Gulbrandsen 1999a). Disse kontrollene viste, som tidligere nevnt, meget høy representativitet (se for øvrig kapittel 3).

Selv om enhetene i datamaterialet er husholdninger, har likevel enkelte spørsmål kun vært rettet mot den intervjuede selv og ikke hele husholdningen. Dette gjelder blant annet spørsmål om foreldrenes utdanning og om mottak av økonomisk støtte i studietiden. Disse opplysningene gir dermed ikke nødvendigvis bilde av situasjonen for hele husholdningen. Ettersom dette er spørsmål på individnivå og ikke husholdningsnivå, kan dette ikke gi fullstendig informasjon om situasjonen i husholdningene som består av par. Vi vet ikke omfanget av husholdninger der partneren til den som har blitt intervjuet har foreldre med høyere utdanning.

Tendenser til “sosial homogami”, det vil si tendenser til at ektefeller ligner hverandre i sosiale kjennetegn slik som utdanning (Ramsøy 1977:140), kan tilsi at den intervjuede til en viss grad gir et representativt bilde av sosial bakgrunn for hele husholdningen. Det kan med andre ord være slik at i en stor andel av “par-husholdningene”, der den ene oppgir å ha mottatt økonomisk støtte fra foreldrene i studietiden, der har også den andre mottatt slik støtte. Dette medfører at eventuelle sammenhenger mellom det å ha mottatt økonomisk støtte i studietiden og belastning av studielån, kan skyldes opphopning av slik bistand i en del husholdninger (Løwe 1995). Ved å inkludere husholdningstype i analysemodellene, kan vi til en viss grad kontrollere for de nevnte opphopningstendensene (se kapittel 5).

2.1.4 Endring over tid?

Datamaterialet kan benyttes til å undersøke endring over tid på to ulike måter. Både med hensyn til endring mellom de to måletidspunktene, 1995 og 1997, og med hensyn til forskjeller mellom ulike aldersgrupper i utvalget. Aldersmessige forskjeller mellom ulike husholdningsgrupper kan imidlertid både skyldes ulike livsfaser og være uttrykk for kohorteffekt. Ettersom vi her bruker tverrsnittsdata, kan vi ikke uten videre avgjøre hva slags effekt aldersforskjellene er uttrykk for. Ved å undersøke hvilke endringer som kan forårsake kohorteffekter, og ved å se resultatene i sammenheng med tidligere forskning, kan vi likevel resonnerer rundt forholdet mellom kohorteffekter og livsløpsendringer.

Det er ikke helt uproblematisk å sammenligne resultater fra to måletidspunkt. Populasjonen kan ha endret seg både med hensyn til demografiske og økonomiske forhold. Løsningen som her er valgt er å bruke konsumprisindeksen til å oppjustere beløpene fra 1995-målingen til

97-kroner. 1000 kroner i 1995 tilsvarte 1038,22 kroner i 1997⁵. Det tilsvarer en prisstigning fra 1995 til 1997 på 3,8 prosent. Denne fremgangsmåten kontrollerer for inflasjon, men vil ikke ta hensyn til forhold som rentenivå, økonomisk konjunktur eller annet som kan ha skapt økonomiske forskjeller mellom 1995- og 1997-utvalget. Det er begrenset hvor store endringer som kan ha skjedd i løpet av to år. Perioden er imidlertid preget av en relativ sterk økonomisk oppgangstid. Det er derfor verdt å undersøke om dette har gitt utslag i forskjeller mellom utvalgene. En del av analysen inneholder derfor en sammenligning av de to utvalgene etter sentrale demografiske og økonomiske kjennetegn.

2.1.5 Samlet størrelse eller avdrag på studielånet?

I rapporten er det størrelsen på studielånet som betraktes. Dersom vi ville hatt et direkte uttrykk for hvordan lånet belaster husholdningenes likviditet, måtte vi trekke inn det de ulike husholdningene betaler i avdrag på studielånet. Dette har vi imidlertid ikke opplysninger om, men sammenhengen mellom størrelsen på samlet studielån og størrelsen på avdragene henger selvsagt sammen.

Lånekassen tilbyr en rekke ordninger for betalingslettelse og rentefritak, eksempelvis ved fødsel og arbeidsledighet. Det betyr at størrelsen på husholdningens terminbeløp til Lånekassen også kan avhenge av andre forhold enn størrelsen på samlet studielån. Ved å ta utgangspunkt i samlet størrelse på husholdningens studielån, på samme måte som vi tar utgangspunkt i samlet gjeld ellers og samlet årlig inntekt for husholdningen, får vi trolig et nokså valid uttrykk for husholdningens økonomiske situasjon, selv om vi ikke vet hvor mye husholdningen betaler i avdrag på studielånet.

Både rentenivået og vilkårene for tilbakebetaling av studielånet har variert i løpet av 1980- og 90-tallet⁶. Som følge av dette har også terminbeløpene til en viss grad variert, uavhengig av studielånets størrelse. Husholdningene i vårt datamateriale tilsvare et tverrsnitt av Norges husholdninger i 1995 og 1997. Mens noen nylig har begynt tilbakebetalingen av studielånet, har andre bare en siste rest igjen før husholdningen er gjeldfri (i forhold til Lånekassen). Dette kommer tydeligere frem ved å ta utgangspunkt i samlet studielån, ettersom studie-

⁵ Grunnlaget for beregningen er de månedlige konsumprisindeksene fra Statistisk sentralbyrå (SSB 1999).

⁶ Fra 1. januar 1990 og fram til 1. juli 1997 valgte man å belaste tilbakebetalere med ulik rente avhengig av hvor lenge lånet hadde vært rentebærende (Lånekassen 2000c). Slike variasjoner gjør beregningen av kostnader knyttet til studielånet for ulike husholdninger ytterligere komplisert.

lånet er et annuitetslån med like store terminbeløp uansett hvor i tilbakebetalingen kunden befinner seg (se eksempel i vedlegg 2).

Det at husholdningene befinner seg i ulike fase av tilbakebetalingen av studielånet kan gi metodiske problemer fordi den eventuelle belastningen av studielånet både kan skyldes størrelsen på studielånet og hvor i tilbakebetalingsfasen husholdningen befinner seg. Dette kommer vi tilbake til i drøftingen av resultatene fra analysene (se avsnitt 6.3). For øvrig løses dette problemet til en viss grad ved å kontrollere for alder i de multivariate analysene. Vi undersøker sammenhengen mellom alder og størrelsen på studielånet, samt hvordan størrelsen på studielånet varierer etter tidspunkt for avsluttet utdanning i kapittel 4.

2.1.6 Begrensninger i datamaterialet

Til tross for at datamaterialet inneholder en rekke detaljerte opplysninger om husholdningenes økonomiske situasjon og demografiske kjennetegn, er det lite egnet til å belyse bakenforliggende årsaker til at ulike husholdninger har ulike mengde studielån. Dette har sammenheng med at informasjonen først og fremst er knyttet til husholdningens nåværende status, fremfor forutgående hendelser. Forhold som har betydning for opptak av studielån i studietiden tas derfor i liten grad opp. Dette er selvsagt en begrensning, fordi informasjon om årsakene til at ulike husholdninger har ulike størrelse på studielånet ville kunne øke vår informasjon om sammenhengen mellom tilbakebetaling av studielån og husholdningens økonomi.

Årsakene til størrelsen på husholdningens studielån kan være mange og varierte. Utdanningsvalg og utdanningslengde peker seg imidlertid ut som sentrale forhold (Berg 1997, Bækken 1997, Aamodt 1997). Det er mer kostbart å finansiere en langvarig utdanning enn en kortvarig, og akkumulert studielånsbeløp henger derfor gjerne sammen med antall år i utdanning (Bækken 1997). Datamaterialet inneholder begrenset informasjon om husholdningens utdanning. Det skiller kun mellom utdanning på grunnskolenivå, videregående skole, høyskole eller universitet. Verken problemstillinger knyttet til sammenheng mellom ulike typer av utdanning og husholdningsøkonomi eller økonomiske forskjeller mellom yrkesgrupper, lar seg dermed belyse med dette materialet.

Det kan også være sammenheng mellom geografisk bakgrunn og belastning av studielån. Tidligere undersøkelser tyder på at personer som har flyttet fra hjemstedet for å ta utdanning har høyere studielån enn de som har tatt utdanning på hjemstedet (Bækken 1997, Berg 1997). Om dette medfører ulikhet i økonomisk belastning av studielånet etter geografisk bakgrunn, har vi ingen mulighet til å belyse med vårt datamateriale.

Som tidligere nevnt, synes tendensen å være at studenter med høy sosial bakgrunn forventer å ta opp noe høyere studielån i løpet av studietiden enn studenter med lav sosial bakgrunn (Berg 1997, Fekjær 2000). Men vi vet lite om dette skyldes ulike lånestrategier, ulik utnyttelse av lånemulighetene, ulik grad av gjeldsfrykt eller ulike økonomiske behov. Det kan hende at studenter med høy sosial bakgrunn har større mulighet til å refinansiere studielånet i perioder der renten på studielånet ligger over markedsrenten. Selv om studenter med høy sosial bakgrunn har de høyeste studielånene, er det altså mulig at det er husholdninger med lav sosial bakgrunn som har størst økonomisk belastning av studielån. Dermed kan sosial bakgrunn være en bakenforliggende årsak til økonomisk belastning av studielån. Datamaterialet inneholder imidlertid opplysninger om foreldrenes utdanningsnivå, noe som gjør at vi til en viss grad kan undersøke sammenheng mellom sosial bakgrunn og belastning av studielån.

2.2 Begrepsavklaring og operasjonalisering

Nedenfor følger en beskrivelse av de sentrale variablene som inngår i analysen og fremgangsmåten for å konstruere disse.

Husholdninger med studielån: Husholdninger der husfar, husmor⁷ eller begge har studielån og der minst en med studielån ikke er under utdanning⁸. De husholdninger der spørsmål om studielån ikke er besvart regnes som husholdninger uten studielån. Husholdninger som har studielån, men der studielånet verken tilhører respondenten eller eventuell partner, er registrert som husholdninger uten studielån⁹. Dette er en dikotom variabel, der husholdninger med studielån er gitt verdien 1.

Alder: Den intervjuedes alder. For å unngå feilkilder er det ikke tatt hensyn til eventuell partners alder. Analyser av materialet viser at

⁷ Husholdningens medlemmer er inndelt i kategoriene husfar, husmor, barn (sønn og datter) og annet. Betegnelse husfar og husmor brukes her i betydningen "hovedperson i husholdningen" (uavhengig av personenes omsorgsansvar eller yrkestilknytning).

⁸ Husholdninger der både husfar og husmor har studielån og der kun en av dem for tiden er under utdanning, er inkludert i analysen. (Dersom begge er under utdanning, er husholdningen utelatt fra analysene). Denne gruppen består av 78 husholdninger og utgjør 2 prosent av hele utvalget.

⁹ Husholdningens studielån omfatter ikke eventuelle studielån til barn i husholdningen. Husholdningens studielån gjelder kun respondentens og eventuell partners studielån.

størsteparten har partnere i sin egen aldersgruppe. Det er en svak tendens i materialet til at kvinner har eldre partnere (og omvendt). I en del av tabellene er det inndelt i alderskategorier (9 stykker). I regresjonsanalysene i kapittel 5 brukes løpende variabel, der 18 år=0, 19 år=1, og så videre.

Husholdninger med høyere utdanning: Husholdningene er inndelt etter om de har høyere utdanning eller ikke. Høyere utdanning vil si høyskole eller universitet, de som ikke har høyere utdanning har grunnskole eller videregående skole. Dersom husholdningen inneholder både husfar og husmor, avgjøres plasseringen av den som har høyest utdanning. Dette er en dikotom variabel der husholdninger med høyere utdanning er gitt verdien 1.

Husholdningstyper: Det skilles mellom 5 husholdningstyper; 1) par med barn (0-19 år), 2) par uten barn, 3) enslige husholdninger, 4) enslige med barn (0-19 år) og 5) andre husholdninger (for eksempel par eller enslige forsørgere med hjemmeboende barn over 19 år, eller personer som bor i kollektiv). Koding av husholdningstyper er gjort på bakgrunn av oppgitte opplysninger om antall personer i husholdningen og deres alder og funksjon (husfar, husmor, barn eller andre voksne), samt opplysninger om sivilstand (gift/samboende, ugift, tidligere gift).

Grad av tettbebyggelse på bostedet: Det skilles mellom tre grader av tettbebyggelse på bostedet; storby, tettbygdt strøk og spredtbygdt strøk. Kategorien storby består av innbyggere i Oslo, Bergen og Trondheim.

Sparemuligheter i husholdningen: Basert på spørsmål om husholdningens økonomiske situasjon med fem svaralternativer (se Gulbrandsen og Hellevik 1998).

Problemer med løpende utgifter i husholdningen: Basert på spørsmål om husholdningens økonomiske situasjon med fire svaralternativer. I analysen er variabelen noe forenklet ved at de fire svaralternativene er omkodet til to (se Gulbrandsen og Hellevik 1998).

Arbeidsledighet i husholdningen: Basert på spørsmål med fire svaralternativer om egen og evt. partners grad av arbeidsledighet siste to år¹⁰. (Variabelen er basert på den med høyest grad av arbeidsledighet).

Inntekt: Husholdningens samlede brutto årsinntekt (før skatt).

Gjeld: Husholdningens samlede gjeld. Sum av restgjeld for hvert av husholdningens lån. De som har oppgitt ukjent beløp på ett eller flere av husholdningens lån, er utelatt fra analysene.

Bankinnskudd: Sum av husholdningens samlede bankinnskudd i forretningsbank, sparebank, Postbanken, eller andre steder. De som har oppgitt å ha innskudd i bank av ukjent beløp, er utelatt fra analysene.

Månedlige avdrag på gjeld: Husholdningens samlede utgifter til betaling av renter og avdrag på gjeld per måned. (Dette spørsmålet ble kun stillet til 2/3-deler av 1997-utvalget).

Antall år siden avsluttet utdanning: Basert på den av husfar/mor i husholdningen som har høyere utdanning. Dersom husholdningen består av både husfar og husmor der begge har samme utdanningsnivå, er variabelen basert på den som sist avsluttet utdanningen sin. Variabelen brukes i analyse av størrelse på studielån, kapittel 4. Her er datamaterialet inndelt i 5 like store grupper; første kvintil består av de som avsluttet sin utdanning for 12 år siden eller mer, deretter 7, 4, 2 og 1 år.

Mottatt økonomisk støtte fra foreldrene mens de var under utdanning: Basert på følgende spørsmål; “Har du mottatt noen av disse former for hjelp fra dine foreldre eller andre slektninger etter at du fylte 18 år? – Mottatt økonomisk hjelp i perioder hvor jeg var under utdanning”. (I 1995-undersøkelsen var spørsmålsformuleringen noe annerledes: “Mottatt regelmessig økonomisk hjelp i perioder der jeg var under utdanning eller hadde det økonomisk trangt av andre årsaker”, se Gulbrandsen og Hellevik 1998). Svaralternativene er ja eller nei.

¹⁰ De fire svaralternativene på spørsmålene om egen og eventuell partners grad av arbeidsledighet er følgende: 1) Ikke registrert som arbeidsledig, og har ikke vært det i løpet av siste to års periode, 2) ikke registrert som arbeidsledig, men har vært det i løpet av siste to års periode, 3) registrert som arbeidsledig nå, men har ikke vært det hele siste to års periode, 4) registrert som arbeidsledig nå, og har vært det hele siste to års periode (Gulbrandsen og Hellevik 1998).

Foreldrenes utdanningsnivå: Respondentene er spurt om både mor og fars utdanningsnivå. Alternativene er folkeskole, realskole, videregående skole, høyskole/universitet. Variabelen for foreldrenes utdanningsnivå tar utgangspunkt i den av foreldrene med det høyeste utdanningsnivået.

2.3 Avgrensning av utvalget

Analysene omfatter kun de som oppgir å være enten “husfar” eller “husmor” i husholdningen, i betydning hovedperson i husholdningen som er i stand til å uttale seg om husholdningens økonomi (Gulbrandsen 1999a). Et mindretall av de intervjuede oppgir å være enten barn eller annen voksen i husholdningen. Dette er en gruppe som trolig har liten innsikt i husholdningens økonomiske situasjon og de er derfor utelatt. Av samme grunn er personer under 18 år også utelatt. Etersom pensjonister må forventes å ha annerledes inntekt, gjeld og husholdningsøkonomi enn personer i yrkesaktiv alder, i tillegg til at de har nedbetalt evt. studielån, er de over 67 år utelatt fra analysene.

Personer som er under utdanning er tatt ut av analysen ettersom de ennå ikke har begynt tilbakebetalingen av studielånet. Det virker heller ikke rimelig å inkludere dem som er under utdanning men ikke har studielån, da denne gruppen trolig har en husholdningsøkonomi som er lite sammenlignbar med andre husholdninger i yrkesaktiv alder.

Datamaterialet består etter avgrensingen av husholdninger der respondenten er enten husfar eller husmor i aldersgruppen 18 til 67 år, og der enten husfar, husmor eller begge, ikke er under utdanning. Dette utgjør et totalt antall på 4056 husholdninger.

3 Deskriptive analyser

Hva kjennetegner husholdninger med studielån? I første del av kapittelet sammenligner vi husholdninger med og uten studielån etter demografiske, økonomiske og sosiale forhold. Analysene viser også hvordan datamaterialet som helhet fordeler seg etter de ulike forholdene.

Den neste delen av kapittelet inneholder en sammenligning av målingene foretatt i 1995 og i 1997. Har det skjedd endringer i perioden mellom 1995 og 1997? Sammenligningen fungerer både som en analyse av endring mellom de to måletidspunktene og som en kvalitetskontroll av datamaterialet.

3.1 Kjennetegn ved gruppene med og uten studielån

Å ha gjeld er verken uvanlig eller nødvendigvis problematisk. De fleste husholdninger har gjeld store deler av livet (se kapittel 4). Uten å ta opp gjeld ville de færreste være i stand til å kjøpe bolig eller kunne ta en langvarig utdanning. Derimot vil lånesammensetningen endre seg over livsløpet. Fra å bestå av studielån, vil en stadig større andel av husholdningens gjeld bestå av boliggjeld (Gulbrandsen 1999b). Dette er naturlig ettersom studielånet er et middel til å finansiere utdanning og som regel er den første gjelden man pådrar seg. Et spørsmål blir dermed; i hvilken grad påvirker studielånet opptak av annen gjeld? Er det slik at studielånet “kommer på toppen” av husholdningens samlede gjeld eller er det slik at studielånet “tar opp plassen” og gjør at det i mindre grad blir rom for annen gjeld? Dersom studielånet utsetter eller reduserer husholdningens opptak av eksempelvis boliglån, forteller dette noe om studielånets betydning for livsløpet.

Studielånet er ikke bare en del av livsløpet ved at det er knyttet til alder. Enkelte tar opp studielån for å ta videregående skole, mens størstparten bruker studielånet til å finansiere høyere utdanning. Ettersom stadig større andeler av ungdomskullene tar høyere utdanning, ser vi også en generasjonseffekt. Det har blitt vanligere å ta høyere utdanning, og i tråd med dette har det også blitt vanligere å ha studielån. Etter hvert som det også har blitt vanligere å ta utdanning senere i livet, eller ta videreutdanning etter en periode i arbeidslivet, vil dette endre den demografiske sammensetningen av husholdninger med studielån. Slike utviklingstrekk gjør at vi ikke uten videre kan vite hvordan gruppen hushold-

ninger med studielån er fordelt i samfunnet. Her spør vi derfor: Hvem har studielån?

3.1.1 Demografiske kjennetegn

Nedenfor følger bivariate analyser der de som har studielån sammenlignes med de som ikke har studielån. Tabell 3.1 til 3.6 viser fordelinger i data-materialet etter alder, utdanningsnivå, husholdningstyper, grad av tettbebyggelse på bostedet og arbeidsledighet.

Tabell 3.1 *Fordeling av utvalget etter om husholdningen har studielån eller ikke. 18-67 år.*

	Prosent	Antall
Har studielån	19,7	798
Ikke studielån	80,3	3258
Av disse:		
Aldri hatt studielån	66,2	2687
Har tidligere hatt studielån	14,1	571
Totalt	100,0	4056

Tabell 3.1 viser at gruppen med studielån utgjør om lag 20 prosent av utvalget. Ytterligere 14 prosent av husholdningene har tidligere hatt studielån, som nå er tilbakebetalt. Til sammen utgjør dette om lag 34 prosent av husholdningene som enten har eller har hatt studielån. I analysen av ekstraordinære nedbetalinger (kapittel 5) vil utvalget bestå kun av alle som har eller har hatt studielån, mens i de øvrige analysene brukes hele utvalget. De påfølgende tabellene gir et bilde av hvordan husholdninger med studielån skiller seg fra gruppen uten studielån.

De som har studielån er gjennomsnittlig yngre enn resten av utvalget. I aldersgruppen 60-67 år er det ingen av husholdningene som har studielån. Dette er ikke uventet ettersom studielånet normalt er noe man begynner å nedbetale rett etter fullførte studier. Dersom vi prosentuerer horisontalt i stedet for vertikalt, finner vi at andelen med studielån er særlig høy i de yngste husholdningsgruppene. I aldersgruppene 20-24 år, 25-29 og 30-34 år, er andelen husholdninger med studielån henholdsvis 39, 41 og 35 prosent. Dette er etter at husholdninger som er under utdanning er utelatt (se avsnitt 2.2).

Tabell 3.2 Husholdninger fordelt etter alder. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

Alder	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
18-24	3,8	125	10,0	80	5,1	205
25-29	9,7	316	27,6	220	13,2	536
30-34	10,7	348	23,9	191	13,3	539
35-39	11,9	389	17,0	136	12,9	525
40-44	13,6	444	12,7	101	13,4	545
45-49	12,2	399	6,4	51	11,1	450
50-54	11,5	374	1,9	15	9,6	389
55-59	10,6	344	0,5	4	8,6	348
60+	15,9	519			12,8	519
Total	100	3258	100	798	100,0	4056

Det kan synes overraskende at vi også finner husholdninger med studielån blant de eldste aldersgruppene. Sammenligning mot Lånekassens statistikk viser imidlertid at aldersfordelingen i vårt materiale er tilnærmet lik aldersfordelingen blant tilbakebetalerne (Lånekassen 1999b)¹¹. Ved nærmere undersøkelser viser det seg at studielånene i aldersgruppene 50-59 år er relativt lave (50 000 kroner i gjennomsnitt), noe som sannsynligvis skyldes at disse gruppene er i slutfasen av tilbakebetalingen.

Tabell 3.3 Husholdninger fordelt etter utdanningsnivå. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Grunn- eller videregående skole	74,9	2432	28,4	226	65,7	2658
Høyere utdanning	25,1	815	71,6	571	34,3	1386
Totalt	100	3247	100	797	100	4044

¹¹ I vårt datamateriale er de yngste tilbakebetalerne noe underrepresentert. Dette må ses i sammenheng med at tilbakebetalere som bor sammen med sine foreldre og dermed har status som barn i husholdningen, er utelatt fra våre analyser. Dette gjelder primært de yngste tilbakebetalerne.

Det er klare forskjeller mellom husholdningene med og uten studielån med hensyn til utdanningsnivå. Om lag 72 prosent av husholdningene med studielån har høyere utdanning. Dette er ikke overraskende da studielån hovedsakelig gis som støtte til finansiering av høyere utdanning. Alder og utdanningsnivå er i tillegg to demografiske forhold som har sammenheng med hverandre på den måten at yngre kohorter i større grad har tatt høyere utdanning enn de eldre (Statistisk årbok 1999). Utdanningsnivået i befolkningen er stadig økende og dette gir en indirekte sammenheng mellom studielån og utdanningsnivå via alder.

Likevel er det også en betydelig andel som har studielån, men som ikke har høyere utdanning. Dette er en sammensatt gruppe som består av de som har tatt opp studielån til å ta videregående utdanning og de som av ulike årsaker har tatt en pause eller avbrutt høyere utdanning.

Tabell 3.4 *Husholdninger fordelt etter husholdningstype. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.*

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Enslige	19,5	636	15,2	121	18,7	757
Par u/barn	28,9	942	18,4	147	26,8	1089
Par m/barn	36,7	1197	57,3	457	40,8	1654
Enslige m/barn	7,2	234	6,5	52	7,1	286
Andre	7,6	249	2,6	21	6,7	270
Totalt	100	3258	100	798	100	4056

Samlet sett består 2/3 deler av husholdningene av par (med eller uten barn), mens ca. 26 prosent består av enslige (med eller uten barn). Par med barn er den største husholdningstypen i utvalget, og den er særlig stor blant husholdninger med studielån. Horisontal prosentuering viser at av alle husholdningene som består av par med barn, har 28 prosent studielån. Også blant enslige forsørgere er det en betydelig andel som har studielån, dette gjelder 18 prosent. Ser vi familietype i sammenheng med alder og livsløp, er det ikke uventet at mange av husholdningene med studielån har barn. Mange utsetter det å få barn til etter at utdanningen er avsluttet (Baekken 1997, Lappegård 1999). Tilbakebetaling av studielånet kommer dermed gjerne samtidig med at man etablerer seg med familie og barn. Husholdningstype sier noe om både antall personer og antall mulige inntekter i husholdningen, gjennom å skille mellom enslige og par, og mellom husholdninger med og uten barn. Slik kan husholdningstype gi indirekte informasjon om husholdningens livsfase og utgiftsnivå. Å ha barn medfører utgifter utover det som dekkes av barnetrygden. Videre

vil det også ha betydning om husholdningen er basert på en eller to inntekter.

Tabell 3.5 *Husholdninger fordelt etter grad av tettbebyggelse på bostedet. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.*

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Storby	17,6	562	37,0	295	21,2	857
Tettbygd strøk	46,6	1524	43,1	344	46,1	1868
Spredtbygd	35,8	1167	19,9	159	32,7	1326
Totalt	100	3253	100	798	100	4051

Tabell 3.5 viser at studielånsinnehaverne er en relativt urban gruppe. Blant husholdninger som bor i storbyer, har 34 prosent studielån, mens dette bare gjelder 12 prosent av husholdninger i spredtbygde strøk. Den høye andelen husholdninger med studielån i storbyer og i tettbygde strøk må knyttes til den geografiske plasseringen av utdanningsinstitusjoner og arbeidsplasser. En høy andel av husholdninger med studielån har høyere utdanning. Det er et større og bredere utdanningstilbud i de større byene, og her er det også større etterspørsel etter høyere utdannet arbeidskraft. Årsaken til den geografiske fordelingen av husholdninger med studielån må derfor ses i sammenheng med den geografiske fordelingen av utdannings- og arbeidsmarkedet (se også avsnitt 4.1).

Urbaniseringstendenser blant yngre fra distriktene kan også være en medvirkende årsak til den høye andelen som bor i storbyer og i tettbygde strøk blant husholdninger med studielån. Sammenhengen mellom urbaniseringsgrad og det å ha studielån kan dermed til en viss grad skyldes en generasjonseffekt, gjennom økt grad av urbanisering blant yngre generasjoner.

Også med hensyn til arbeidsledighet er det forskjeller mellom gruppene. Av husholdningene med studielån har 25 prosent opplevd arbeidsledighet de siste to årene, mot 18 prosent blant de andre. En høy andel av husholdningene med studielån har høyere utdanning, en gruppe som generelt har lav arbeidsledighet (Try 1998). Forklaringen på denne forskjellen må derfor ha sammenheng med andre forhold som forskjell i alder og ansiennitet på arbeidsmarkedet blant husholdninger med og uten studielån. Husholdninger med studielån er unge og mange har nylig avsluttet utdanningen. En del kandidater opplever en periode med arbeidsledighet eller mistilpasninger i arbeidsmarkedet i overgangen mellom utdanning og arbeid (Try 1998). Tabell 3.6 er trolig uttrykk for inngangsproblemer til arbeidsmarkedet blant nyutdannede.

Tabell 3.6 Husholdninger fordelt etter arbeidsledighet i husholdningen. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Ikke arbeidsledig	82,3	2661	75,5	602	80,9	3263
Har vært i løpet av siste to år	9,0	291	16,4	131	10,5	422
Minst en arb.ledig i husholdningen	5,2	169	6,5	52	5,5	221
Minst en langtidsledig i hush.*	3,5	114	1,5	12	3,1	126
Totalt	100	3235	100	797	100	4032

*Langtidsledig= minst to år.

3.1.2 Økonomiske kjennetegn

Nedenfor sammenligner vi husholdninger med og uten studielån etter økonomiske kjennetegn. Dette er for å undersøke i hvilken grad det er økonomiske forskjeller mellom gruppene når vi ikke tar hensyn til de demografiske forskjellene mellom husholdningene. Tabell 3.7 til 3.10 viser fordelinger i datamaterialet etter problemer med løpende utgifter, sparemuligheter i husholdningen, inntekt, gjeld, studielån, bankinnskudd og månedlige avdrag på renter og gjeld.

Tabell 3.7 Husholdninger fordelt etter opplevelse av problemer med løpende utgifter. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Betalingsproblemer						
Ja, ofte	2,8	91	3,4	27	2,9	118
Ja, av og til	7,0	229	10,9	87	7,8	316
Ja, en sjelden gang	9,7	315	14,8	118	10,7	433
Nei	80,3	2596	70,7	560	78,4	3156
Totalt	100	3231	100	792	100	4023

Blant husholdninger uten studielån oppgir om lag 80 prosent at de ikke har problemer med å betale løpende utgifter, mens dette gjelder 71 prosent av husholdningene med studielån. Tabell 3.7 kan dermed tyde på en noe mer anstrengt økonomi i form av større problemer med løpende utgifter i husholdninger med studielån. I hvilken grad dette skyldes

demografiske forskjeller mellom husholdningene med og uten studielån, kommer vi tilbake til i kapittel 5. Der undersøker vi sammenhengen mellom studielån og husholdningens betalingsproblemer samtidig som demografiske forhold som alder, utdanning, husholdningstype og urbaniseringsgrad holdes likt.

Tabell 3.8 *Husholdninger fordelt etter opplevelse av sparemuligheter. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.*

Sparemuligheter	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Pengene strekker ikke til	4,0	128	3,8	30	3,9	158
Må bruke av sparepengene	2,4	79	2,1	17	2,4	96
Greier oss akkurat	38,4	1243	42,2	335	39,1	1578
Kan spare litt	46,7	1512	44,0	349	46,2	1861
Kan spare mye	8,5	276	7,8	62	8,4	338
Totalt	100	3238	100	793	100	4031

Tabell 3.8 viser ubetydelige forskjeller mellom husholdninger med og uten studielån etter i hvilken grad de opplever å ha sparemuligheter. Dette kan tolkes som uttrykk for at studielånet ikke har innvirkning på husholdningens sparemuligheter. Men i likhet med forrige tabell, kan også resultatene her skyldes ulikheter i demografiske kjennetegn mellom husholdninger med og uten studielån, som for eksempel forskjellene i utdanningsnivå og urbaniseringsgrad. Vi kommer tilbake til sammenhengen mellom studielån og husholdningens sparemuligheter i kapittel 5.

Tabell 3.9 *Median- og gjennomsnittsverdier for husholdningens inntekt, gjeld, bankinnskudd, månedlige avdrag på gjeld og studielån. Alle husholdninger. 18-67 år.*

	Median	Gjennomsnitt	Antall
Inntekt	312 000	349 005	3821
Gjeld	200 000	298 000	3799
Bankinnskudd	20 000	84 257	3266
Mdl. avdrag på gjeld	4155	4627	2338
Studielån	0	23 520	4015

Tabell 3.9 viser median- og gjennomsnittsverdier for økonomiske forhold i husholdningen¹². Vi ser at husholdningens samlede gjeld i gjennomsnitt er lavere enn husholdningens inntekt. Gjennomsnittlig gjeld utgjør 86 prosent av gjennomsnittlig inntekt (64 prosent for medianbeløpene). Månedlig avdrag på gjeld utgjør 14-16 prosent (avhengig av median eller gjennomsnitt) av årlig inntekt. Dette er en noe høy andel, sammenlignet med annen statistikk (Statistisk årbok 1999, Norges Bank 1999). Ettersom gjeldsavdrag gjerne skjer kvartalsvis eller enda sjeldnere, kan forklaringen være at en del ikke tar dette med i betraktningen og overestimerer de månedlige avdragene på gjeld. Opplysninger om månedlig avdrag på gjeld finnes kun for 58 prosent av husholdningene, noe som skyldes at 1/3-del av utvalget ikke ble stilt dette spørsmålet (Gulbrandsen og Hellevik 1998).

Tabell 3.10 Median- og gjennomsnittsverdier for husholdningens inntekt, gjeld, bankinnskudd, månedlige avdrag på gjeld og studielån blant husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

	Ikke studielån			Har studielån		
	Median	Gjennom- snitt	Antall	Median	Gjennom- snitt	Antall
Inntekt	301 080	335 956	3042	374 400	399 963	779
Gjeld	150 000	247 311	3071	457 600	511 824	728
Bankinnskudd	20 000	83 222	2567	19 760	88 056	699
Mdl. avdrag på gjeld	3744	4326	1743	5000	5509	595
Studielån	-	-	-	93 600	124 312	757

Vi ser at husholdninger med og uten studielån først og fremst skiller seg fra hverandre når det gjelder størrelsen på gjeld. Husholdninger med studielån har langt høyere gjeld enn husholdninger uten studielån. Imidlertid er det lite trolig at hele denne forskjellen skyldes studielånet. Undersøkelsene av de demografiske forskjellene mellom husholdninger med og uten studielån har gitt inntrykk av at husholdningsgruppene også

¹² Våre tall for bankinnskudd er lavere enn annen offentlig statistikk, både når det gjelder beløp og antall med bankinnskudd. Av de som har oppgitt bankinnskudd, har 26 prosent oppgitt beløpet 0. Tallene for gjeld er også noe lavere, mens andelen uten gjeld i vårt materiale tilsvarer andelen i inntekts- og formuesundersøkelsene fra SSB: om lag 23 prosent. Dette skyldes trolig underrapportering av bankinnskudd og til en viss grad også gjeld i våre data. Tallene for bankinnskudd bør tolkes med forsiktighet.

kjennetegnes av forskjellige livsfaser. Ut i fra sammensetning i alder og husholdningstype, befinner trolig en stor del av husholdninger med studielån seg i etableringsfasen. Høy gjeld kan dermed skyldes både boliggjeld og annen gjeld i tillegg til studielån.

For øvrig viser tabellene til dels store forskjeller mellom verdiene for gjennomsnitt og median. Dette er uttrykk for at husholdningene ikke fordeler seg jevnt på skalaene, men at et mindretall trekker gjennomsnittsverdiene opp. Forskjellen mellom median og gjennomsnitt er ikke uventet og er uttrykk for inntektsfordeling og ulikhet i samfunnet. I land med skjevere inntektsfordeling enn Norge vil denne forskjellen være langt større. Ved å sammenligne median og gjennomsnitt får vi dermed et inntrykk av graden av skjevfordeling på de økonomiske skalaene som inngår i tabellene¹³.

Blant husholdninger uten studielån er medianen for gjeld betydelig lavere enn gjennomsnittet. En årsak til denne diskrepansen kan være den store aldersspredningen i denne gruppen. Eldre husholdninger har ofte lite gjeld, noe som vil trekke medianen ned i forhold til gjennomsnittet. Husholdningene med studielån består i større grad av yngre aldersgrupper med høy gjeld, noe som øker medianen og minsker avstanden mellom de to målene.

Vi ser også at husholdninger med studielån har noe høyere inntekt enn gruppen uten studielån. Dette kan forklares ut fra forskjeller i alders- og utdanningsfordelingen mellom gruppene. Blant husholdninger uten studielån er det en større andel eldre med lav eller ingen yrkesdeltakelse, og dermed lavere inntekt. En stor andel av husholdningene med studielån har også høyere utdanning, noe som gir høyere lønnsavkastning på arbeidsmarkedet. Når det gjelder bankinnskudd er det små forskjeller mellom gruppene.

Alder og andre forhold vil med andre ord ha stor betydning for husholdningens økonomi. I hvilken grad de demografiske forskjellene mellom husholdninger med og uten studielån forklarer de økonomiske forskjellene mellom husholdningene, kommer vi tilbake til i kapittel 5.

3.1.3 Sosiale bakgrunnskjenntegn

I tillegg til demografiske og økonomiske forskjeller mellom husholdninger med og uten studielån, kan også sosiale bakgrunnskjenntegn ha betydning for husholdningens økonomiske situasjon. Sammenhengen

¹³ Det kan likevel være grunn til å være skeptisk til ekstremverdier som endrer gjennomsnittet fra medianen, særlig i undersøkelser basert på selvrapportering og personlig intervju. Feilkildene kan både ligge hos respondent og intervjuer. Analysene i kapittel 4 baseres derfor hovedsakelig på medianbeløp for ulike grupper av husholdninger.

mellom økonomi og sosial bakgrunn kan skyldes både nåværende og forutgående forhold. De forutgående forholdene gjelder situasjonen mens man var under utdanning. Tidligere studier har vist at foreldrenes giveratferd øker (både i antall og beløp) med økende økonomiske ressurser blant foreldrene (Løwe 1995). Det å motta økonomisk støtte fra sine foreldre mens man er under utdanning kan minske behovet for å ta opp studielån, og dermed redusere belastningen av studielånet i tilbakebetalingsfasen. Enkelte foreldre med god økonomi kan også gi økonomisk støtte til å innfri studielånet rett etter avsluttet utdanning, før rentene begynner å løpe. På denne måten kan forutgående økonomisk støtte fra foreldrene ha betydning for husholdningens økonomiske belastning av studielån.

Sosial bakgrunn kan også ha betydning for husholdningens nåværende økonomiske situasjon, dersom foreldre med økonomisk romslighet i større grad enn andre yter økonomisk bistand også etter avsluttet utdanning. Vi betrakter her foreldrenes utdanningsnivå og det å ha mottatt økonomisk støtte fra foreldrene i studietiden som uttrykk for sosial bakgrunn. Tabell 3.11 og 3.12 viser fordelinger i datamaterialet etter foreldrenes utdanningsnivå og økonomisk støtte fra foreldrene.

Tabell 3.11 *Husholdninger fordelt etter foreldrenes utdanningsnivå. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.*

Foreldrenes utdanning	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Folkeskole/ realskole	72,5	1911	42,3	279	66,4	2190
Gymnas	16,0	423	24,1	159	17,7	582
Høyere utdanning	11,5	303	33,6	222	15,9	525
Totalt	100	2637	100	660	100	3297

Vi ser av tabell 3.12 at andelen som har foreldre med høyere utdanning er betydelig høyere blant husholdninger med studielån enn blant husholdninger uten studielån; 34 mot 12 prosent. Dette skyldes trolig i hovedsak den høye andelen av husholdninger med studielån som har høyere utdanning (se tabell 3.3). Den sosiale skjevrekutteringen i utdannings-systemet er velkjent (se eksempelvis Aamodt 1982, Knudsen, Sørensen og Aamodt 1993, Hansen 1999), og barn av foreldre med høyere utdanning er overrepresentert ved universitetene og høyskolene, sammenlignet med barn av foreldre uten høyere utdanning. Sammenhengen mellom foreldrenes utdanningsnivå og det å ha studielån kan med andre ord gå skyldes det høye gjennomsnittlige utdanningsnivået i husholdningene med studielån.

Tabell 3.12 Husholdninger fordelt etter andel respondenter i husholdninger som har mottatt økonomisk hjelp fra sine foreldre mens de var under utdanning. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.

	Ikke studielån		Har studielån		Alle	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Mottatt økonomisk hjelp mens under utdanning						
Ja	33,1	1045	33,3	253	33,2	1298
nei	66,9	2109	66,7	506	66,8	2615
Totalt	100	3154	100	759	100	3913

33 prosent av husholdningene har mottatt økonomisk hjelp mens de var under utdanning. Kanskje noe overraskende er det ikke slik at husholdninger med studielån i større grad har mottatt økonomisk hjelp fra foreldrene mens de var under utdanning, sammenlignet med andre. En mulig forklaring på dette kan være at de som har mottatt slik økonomisk bistand har nedbetalt studielånet raskere enn andre, og/eller har hatt mindre studielån i utgangspunktet. Sammenhengen mellom ekstraordinær innbetaling og sosial bakgrunn undersøkes senere i kapittelet¹⁴. En annen forklaring kan være at bistand fra foreldre var like vanlig før som i dag (Løwe 1995). Dette kan i såfall være en forklaring på hvorfor tabell 3.12 ikke viser forskjeller etter mottatt økonomisk bistand, til tross for aldersforskjellene mellom husholdninger med og uten studielån.

3.2 Makroendringer mellom 1995 og 1997

Perioden mellom 1995 og 1997 kjennetegnes av relativ kraftig oppgangstid i Norge. Dette må ses i sammenheng med forutgående økonomiske hendelser. I løpet av 1980-tallets "jappetid" med livlig børsspekulasjon og generelt høyt forbruk, hadde mange opparbeidet seg høy privat gjeld. Reaksjonen kom med børskrakket i 1987. Dette innledet en nedgangsperiode i norsk økonomi, med stigende arbeidsledighet og rentenivå, som strakk seg frem til 1993. Siden 1993 har imidlertid arbeidsledigheten i befolkningen blitt stadig lavere og vi har hatt økonomisk oppgangstid med rentenedgang, reallønnsvekst og lav inflasjon. Som følge av de makroøkonomiske tendensene i perioden, kan vi forvente at materialet

¹⁴ Det er en overvekt av husholdninger med høyere utdanning og av husholdninger med foreldre med høyere utdanning som har mottatt økonomisk hjelp fra foreldrene mens de var under utdanning.

viser noe bedre husholdningsøkonomi i 1997-utvalget, enn i 1995-utvalget.

Det er gjort sammenlignende analyser av de to utvalgene fra 1995 og 1997. Analysene følger samme mønster som de foregående. Tabellene 1 til 9 i vedlegg 1 viser separate frekvensfordelinger for de to måletidspunkt med hensyn til demografiske og økonomiske kjennetegn ved husholdningene. Under gjengis hovedresultatene fra tabellene.

3.2.1 Demografisk stabilitet

Ettersom de to målingene er foretatt med kun to års mellomrom, er det som ventet små demografiske forskjeller mellom utvalget fra 1995 og fra 1997. I 1997-utvalget befinner en noe høyere andel av husholdningene seg i de høyeste aldersgruppene, sammenlignet med 1995-utvalget. Andelen med høyere utdanning er noe større i 1997- enn i 1995-utvalget. I fordeling etter husholdningstyper, er det en svak forskyvning mellom 1995- og 1997-utvalget i retning av høyere andel par uten barn og lavere andel par med barn. Dette kan ha sammenheng med aldersforskjellene i utvalgene. I 1997-utvalget kan det være noen flere husholdninger som består av par uten barn fordi barna er voksne og har flyttet hjemmefra. Når det gjelder fordeling etter grad av tettbebyggelse på bostedet eller kjønn er det ingen forskjeller av betydning mellom utvalgene. Sammenligningen viser en svak nedgang i andelen husholdninger som har opplevd arbeidsledighet de siste to årene fra 1995- til 1997-målingen.

Forskjellene mellom utvalgene er som nevnt små, og kan være utslag av tilfeldigheter. De endringer som fremkommer synes imidlertid å passe godt sammen med befolkningsmessige endringer i samme periode. Utdanningsnivået i befolkningen har vært stigende på hele 1990-tallet, og arbeidsledigheten var avtagende på midten av 1990-tallet (Statistisk årbok 1999). Det synes derfor rimelig å tolke forskjellene mellom 1995- og 1997-utvalget som uttrykk for substansielle endringer og ikke utvalgsskjevheter eller andre metodiske eller tilfeldige feil. Sammenlagt tyder analysene av forskjeller mellom 1995- og 1997-utvalget på god kvalitet i datamaterialet (Gulbrandsen 1999a).

3.2.2 Bedret økonomi

Både inntekt og bankinnskudd er høyere i 1997-utvalget enn i 1995-utvalget¹⁵, målt ved gjennomsnitt og median. Det er også en høyere andel husholdninger med sparemuligheter og en svak nedgang i andel med problemer med løpende utgifter i 1997-utvalget. Andelen husholdninger med sparemuligheter har steget fra om lag 50 prosent til nærmere 60

¹⁵ Beløpene måles i faste 1997-kroner (se avsnitt 2.1).

prosent i løpet av de to årene. Sammenlagt gir analysene et bilde av generelt bedre husholdningsøkonomi i 1997-utvalget enn i 1995-utvalget. Dette er i tråd med de økonomiske makroendringene i perioden. Det synes derfor rimelig å tolke de økonomiske forskjellene mellom 1995- og 1997-utvalget som uttrykk for substansielle endringer. Tilsvarende bedring i husholdningenes økonomi vises i Statistisk sentralbyrås undersøkelser fra samme periode (Ukens Statistikk 18/1999).

Selv på det korte tidsrommet mellom de to målingene har det altså forekommet endringer som har betydning for husholdningenes økonomiske situasjon. I de multivariate analysene i kapittel 5 vil det derfor bli kontrollert for tidseffekt ved at måletidspunkt vil inngå som kontrollvariabel i tillegg til demografiske og økonomiske forhold.

4 Husholdninger med studielån

Vi har i forrige kapittel sett hvordan husholdninger med studielån er sammensatt og hvordan gruppen som helhet skiller seg fra husholdninger uten studielån. I dette kapitlet ser vi nærmere på variasjoner innad i gruppen husholdninger der alle har studielån. Vi begynner med å undersøke hvordan størrelsen på studielånet varierer mellom ulike grupper av husholdninger med studielån samt å undersøke studielånets andel av samlet gjeld for ulike aldersgrupper.

I dette kapitlet undersøkes også sammenhengen mellom studielånets størrelse og tidspunktet for avsluttet utdanning for ulike grupper av husholdninger. Ettersom nedbetalingen av studielånet starter etter fullførte studier, virker det i utgangspunktet rimelig at størrelsen på lånet avhenger av tidspunktet for avsluttet utdanning.

Til slutt undersøker vi hvilke husholdninger som har foretatt ekstraordinær innbetaling av studielånet. Skiller disse husholdningene seg fra andre husholdninger med studielån? Hvordan er utbredelsen av ekstraordinær innbetaling i ulike grupper av husholdninger?

Figurene i dette kapitlet viser størrelse på studielån for ulike undergrupper i materialet. Basistallene for disse gruppene er ofte relativt små, og tallene bør derfor tolkes med forsiktighet. Formålet med figurene er å gi et inntrykk av hvordan størrelsen på studielånet har sammenheng med kjennetegn ved husholdningen og hvor i tilbakebetalingsfasen husholdningen befinner seg.

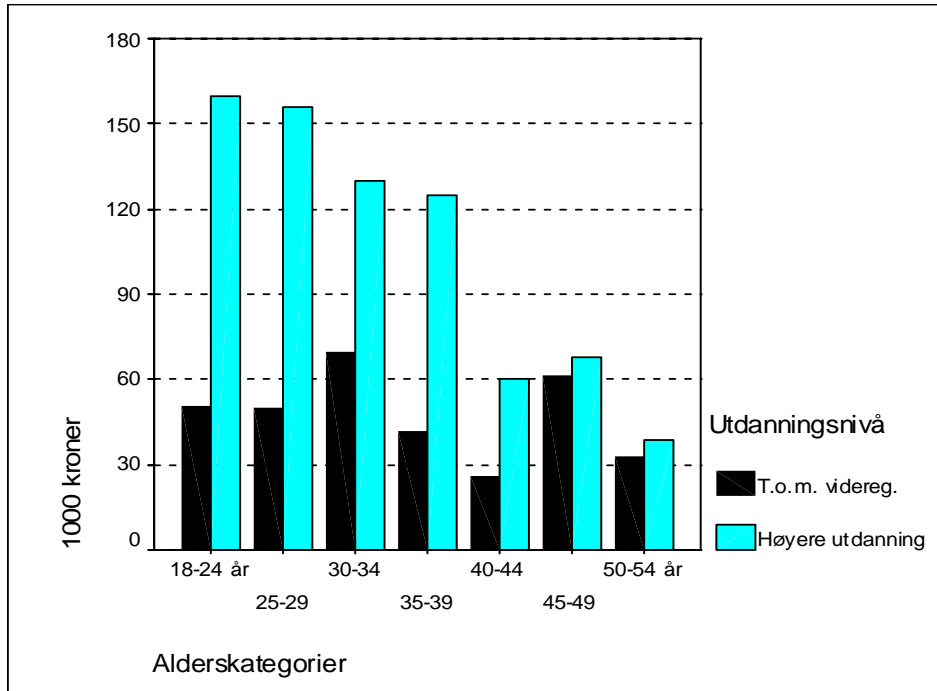
4.1 Størrelsen på studielånet for ulike grupper

Hvordan varierer størrelsen på studielånet mellom ulike grupper? Hvilke grupper har størst studielån? Figur 4.1 viser hvordan størrelsen på studielånet varierer i ulike aldersgrupper etter utdanningsnivå i husholdningen.

Figur 4.1 viser en klar sammenheng mellom alder og størrelsen på studielånet for husholdninger med høyere utdanning. Vi ser at det særlig er husholdninger med høyere utdanning i aldersgruppene 18 til 40 år som har høye studielån. Av disse gruppene er det husholdninger med høyere utdanning under 24 år som har de høyeste studielånene, her er medianbeløpet 160 000 kroner.

Husholdninger uten høyere utdanning har generelt lavere studielån. For øvrig er sammenhengen mellom alder og studielånsbeløp i denne gruppen mer uklar. Dette kan skyldes det relativt lave antallet husholdninger med studielån uten høyere utdanning (226 i utvalget). Resultatene er dermed mer utsatt for tilfeldige variasjoner. Husholdninger med

studielån og uten høyere utdanning kan bestå av ulike grupper, eksempelvis både av dem som har fått behovsprøvd studielån til å ta videregående utdanning, dem som har avbrutt høyere utdanning eller som har pause i studiene, men som eventuelt har tenkt å fullføre senere. Dette kan gi en nokså sammensatt gruppe, noe som kompliserer tolkningen av resultatene.

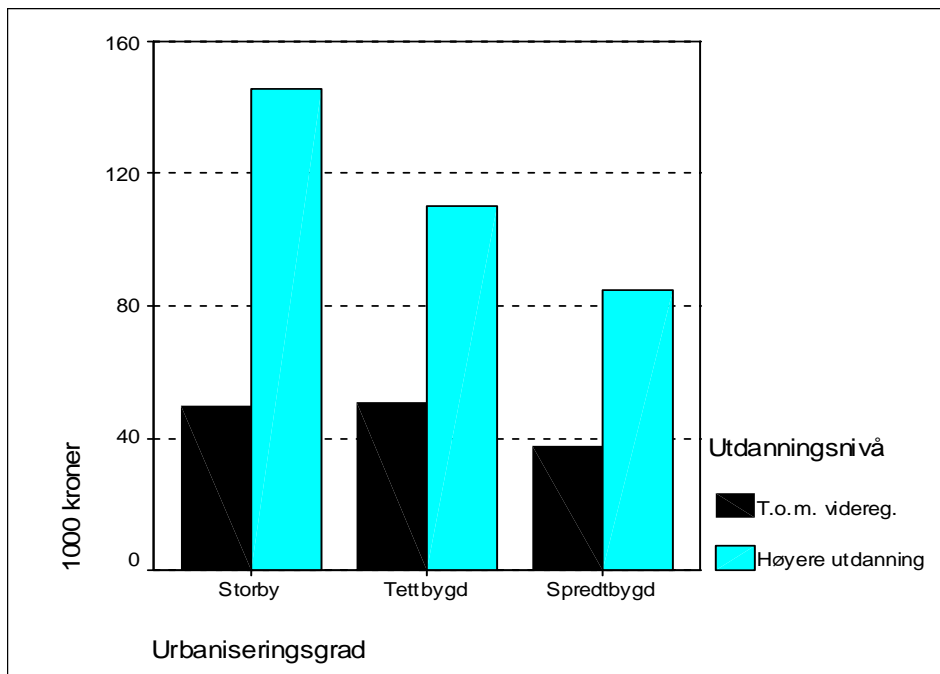
Figur 4.1 Størrelsen på studielånet etter alder og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

Ettersom antall med studielån er relativt lavt i de eldste aldersgruppene, bør ikke disse resultatene tillegges særlig vekt (jf. tabell 3.1 i forrige kapittel). De yngste aldersgruppene har de største gjennomsnittlige studielånene og utgjør som regel også de største gruppene.

Det er trolig også andre forhold som har betydning for studielånets størrelse enn alder i husholdningen. Figur 4.2 og 4.3 viser sammenheng mellom størrelsen på studielånet, utdanning og henholdsvis bostedets urbaniseringsgrad og husholdningstype.

Figur 4.2 tyder på sammenheng mellom grad av urbanisering på bostedet og størrelsen på studielånet blant husholdninger med høyere utdanning. Dette kan ha flere forklaringer. Resultatene i figur 4.2 er mest

sannsynlig en følge av flere prosesser som omfatter både hvor husholdningsmedlemmene kom fra *før* de tok utdanning og hvor de bor hen *etter* fullført utdanning. I tillegg må forklaringene knyttes til plassering av utdanningsinstitusjonene og ikke minst geografisk fordeling av etterspørsele etter utdannet arbeidskraft. Trolig er det særlig det sistnevnte; plassering av arbeidsplasser, som forklarer mye av tendensene i figur 4.2. Arbeidsplassene for de med de lengste utdanningene finnes først og fremst i byene. Det er trolig at en større andel av husholdninger med de lengste utdanningene har bosatt seg i nærheten av arbeidsplassene. Lange utdanninger gir gjerne høye studielån (Berg 1997, Bækken 1997). Høyere studielån blant husholdningene med høyere utdanning på tettsteder og i storbyene skyldes derfor trolig at denne gruppen gjennomsnittlig har lengre utdanning enn husholdninger med høyere utdanning i spredtbygde strøk.

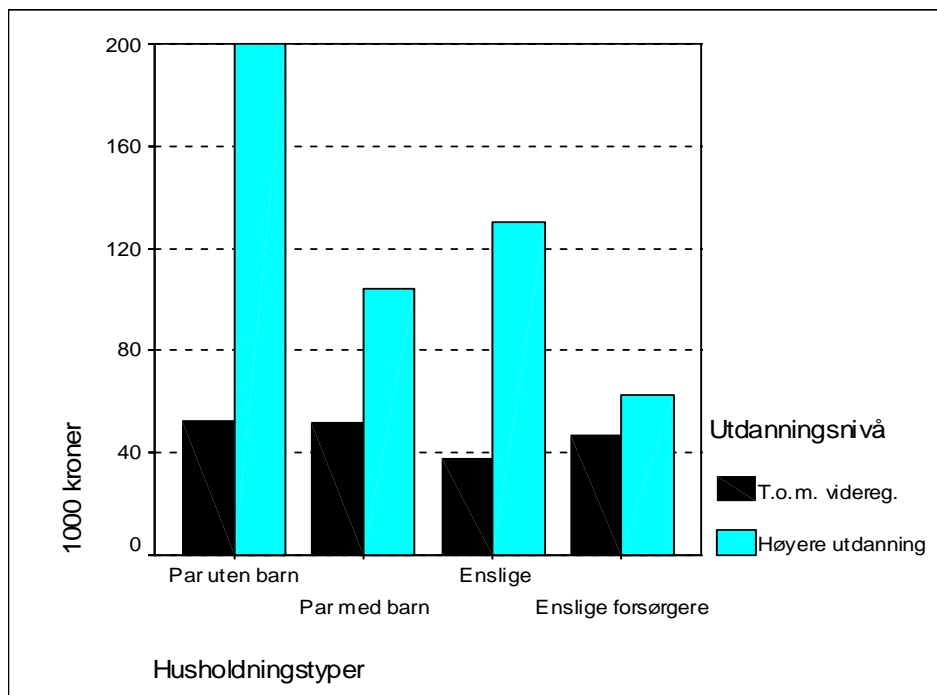

Figur 4.2 Størrelsen på studielånet etter urbaniseringsgrad og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

Et annet viktig forhold er plasseringen av utdanningsinstitusjonene. Særlig de lengste utdanningene, som for eksempel universitetsutdanninger av høyere grad og lengre profesjonsstudier, er plassert i sentrale deler av landet. Det vil si at de som ønsker å ta slik utdanning, men som ikke har

det tilgjengelig på hjemstedet, må flytte til mer sentrale deler av landet. Studenter som ikke bor hjemme i studietiden har større utgifter til mat og bolig, og har gjerne høyere studielån enn studenter som blir boende hjemme (Berg 1997, Lyngstad og Øyangen 1999). På den måten kan resultatene i figur 4.2 skyldes at en større andel av husholdningen som bor på tettsteder eller i storbyene har høye studielån fordi de har flyttet fra hjemstedet for å ta høyere utdanning.

Det kan for øvrig ikke utelukkes at vilkår for spesielle grupper av tilbakebetalingene har betydning for de lave studielånene blant husholdninger i spredtbygde strøk. De som bor i Nord-Troms eller Finnmark kommer inn under en avskrivingsordning som fører til hurtigere nedbetaling av studielånet (Lånekassen 2000a).

Figur 4.3 Størrelsen på studielånet etter husholdningstype og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

Figur 4.3 viser klare forskjeller i størrelsen på studielånet etter husholdningstype blant husholdninger med høyere utdanning. Husholdninger uten høyere utdanning har jevnt over lave studielån, noe også figur 4.1 og 4.2 viser. Blant husholdninger med høyere utdanning er det kanskje noe uventet at par uten barn har så høyt studielån, og relativt mye høyere enn

par med barn. Par uten barn er gjennomsnittlig noe yngre enn par med barn, 30 mot 35 år. Ettersom det særlig er unge husholdninger som har høye studielån og fordi studielånet gjerne er størst rett etter avsluttet utdanning, kan aldersforskjell være en forklaring på forskjell i studielån. En annen forklaring kan være at studenter som får barn i løpet av studietiden får omgjort en del av lånet til stipend, noe som kan redusere samlet lån for denne gruppen. Det kan også være at kvinnene i par uten barn har lengre utdanning enn kvinnene i par med barn, og at størrelsen på studielånet skyldes ulik utdanninglengde i de to husholdningstypene. Undersøkelser viser at kvinner med lang høyere utdanning er eldre enn kvinner med kort høyere utdanning ved første barnefødsel (Lappegård 1999). Sammenhengen mellom størrelsen på studielånet og husholdningstype kan med andre ord gå via utdanninglengde og skyldes at kvinner i de lengste utdanningene venter med første barnefødsel. En videreføring av sammenhengen mellom utdanning og husholdningstype kan være at par-husholdninger uten barn i større grad består av par der begge har høyere utdanning og dermed studielån, enn par-husholdninger med barn. Andelen av husholdningene der begge (husfar og husmor) har studielån er 50 prosent blant par uten barn og 40 prosent blant par med barn.

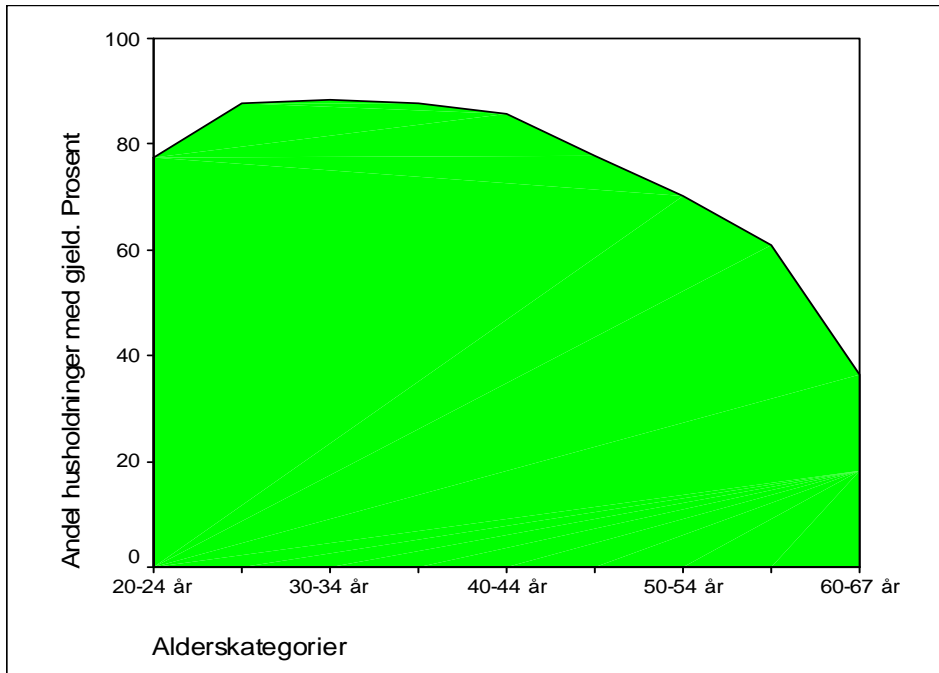
En alternativ forklaring på resultatene i figur 4.3 kan være at studielånet i seg selv har utsettende effekt på tidspunkt for første barnefødsel¹⁶. Det kan være slik at husholdninger med høye studielån av økonomiske hensyn utsetter familieetableringen. Forklaringen åpner for at årsakssammenhengen mellom husholdningstype og størrelsen på studielånet kan gå i begge retninger; husholdningstype kan ha betydning for størrelsen på studielånet, men det kan også være at størrelsen på studielånet har betydning for hvilken husholdningstype en tilhører.

4.1.1 Studielånets andel av samlet gjeld

Størrelsen på studielånet har ikke nødvendigvis betydning for husholdningens økonomiske situasjon. Dette må ses i sammenheng med omfanget av annen gjeld i husholdningen. Studielån er som regel den første gjelden mange unge tar opp. Enkelte tar opp studielån for å ta videregående skole, mens størsteparten bruker studielånet til å finansiere høyere utdanning. Vi kan derfor forvente at studielånets andel av husholdningens samlede gjeld har sammenheng med alder, noe også tidligere studier har vist. Men også opptak av annen gjeld kan ha sammenheng med alder, ettersom det gjerne er i etableringsfasen at man

¹⁶ Undersøkelser kan tyde på at å ha studielån øker alder ved første barnefødsel (Baekken 1997). Dette kan imidlertid skyldes forskjeller i utdanninglengde mellom husholdninger med og uten studielån.

kjøper bolig og tar opp boliglån (Gulbrandsen 1999b). Nedenfor undersøker vi omfanget av gjeld i husholdningene og sammenhengen mellom alder og studielånets andel av samlet gjeld. Figur 4.4 viser andelen husholdninger som har gjeld i de ulike aldersgruppene.

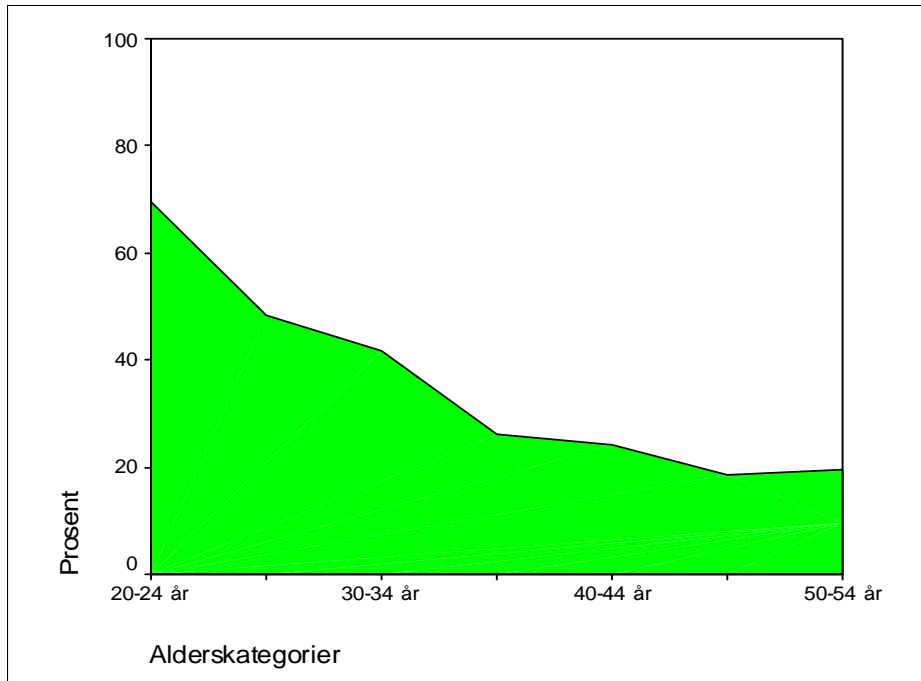

Figur 4.4 Andelen husholdninger med gjeld etter aldersgruppe. Alle husholdninger.

Tre fjerdedeler av alle husholdningene har gjeld. Skiller vi mellom ulike aldersgrupper, er andelen med gjeld særlig høy i aldersgruppene 25 til 44 år. Her har om lag 87 prosent av husholdningene gjeld. Dette er samlet gjeld i husholdningene og består både av studielån, boliglån, og annen gjeld. Vi så i forrige kapittel at det først og fremst er unge husholdninger som har studielån. Figur 4.5 viser studielånets andel av samlet gjeld i ulike aldersgrupper.

Figur 4.5 viser en klar sammenheng mellom alder og studielånets andel av samlet gjeld. Gjennomsnittlig utgjør studielånet 40 prosent av husholdningens samlede gjeld (medianverdi: 23 prosent). Vi ser at det særlig er de yngste husholdningsgruppene som trekker opp dette gjennomsnittet. Selv om andelen husholdninger med gjeld er relativt jevn i aldersgruppene 25-44 år, er altså studielånets andel av gjelden ikke tilsvarende jevn. Dette illustrerer hvordan husholdningens gjeldssammensetning varierer over livsløpet. Fra å bestå av studielån, vil en stadig større

andel av husholdningens gjeld bestå av annen gjeld, primært boliggjeld (Gulbrandsen 1999b).

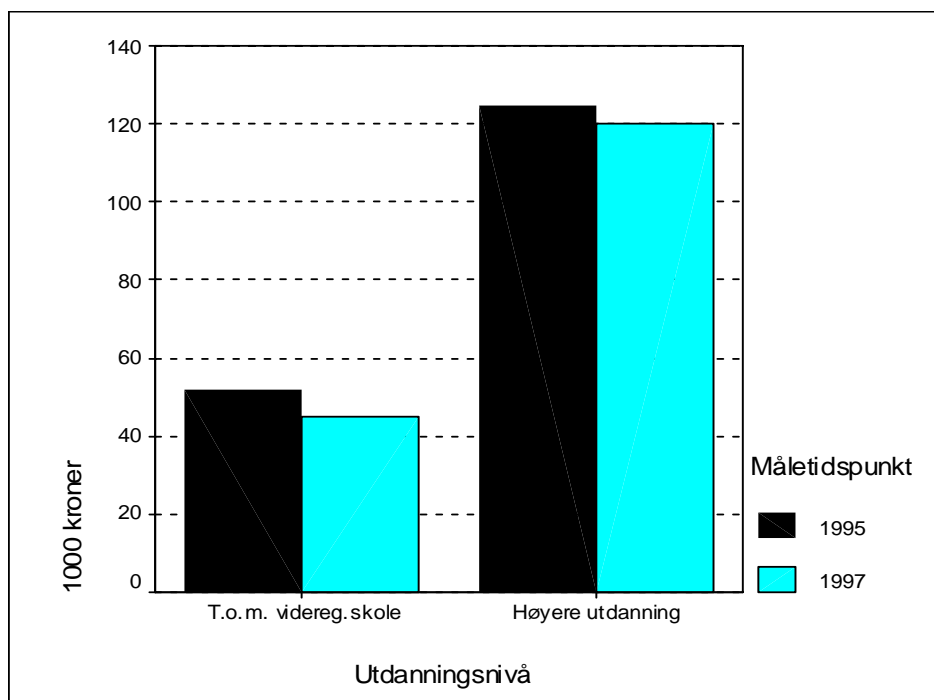

Figur 4.5 Studielånets andel av samlet gjeld etter aldersgruppe. Husholdninger med studielån.

4.2 Endring over tid?

Har størrelsen på studielånet for ulike grupper endret seg i løpet av perioden mellom 1995 og 1997? To år er kort tid og vi forventer ingen dramatiske endringer til tross for positive økonomiske konjunkturer i løpet av perioden. Figur 4.6 og 4.7 viser størrelsen på studielånet for ulike grupper etter måletidspunkt.

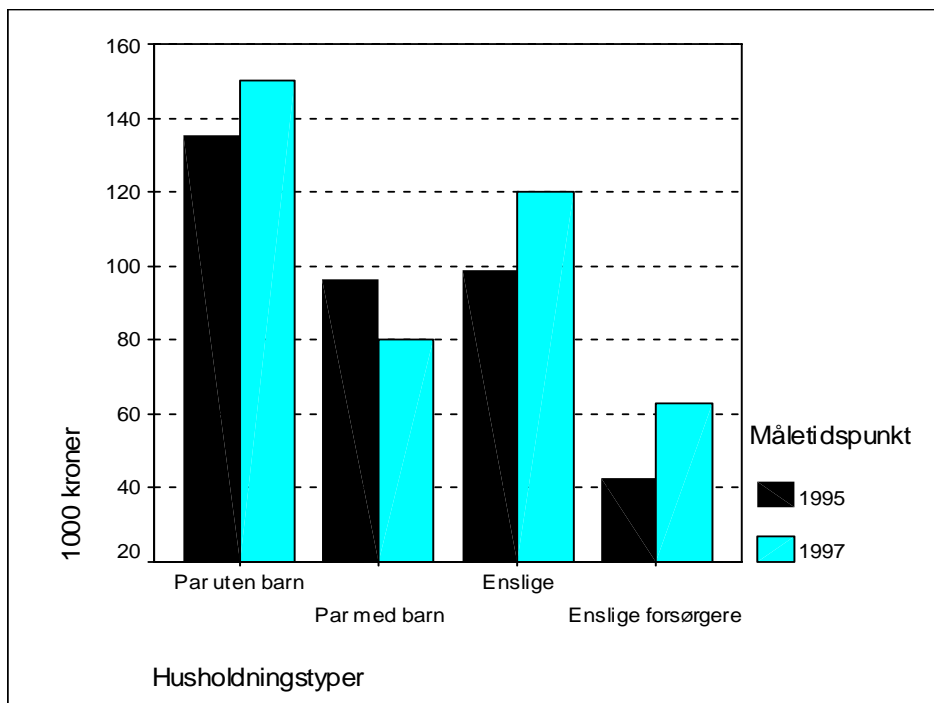
Vi ser av figur 4.6 at medianstørrelsen på studielånet er noe lavere i 1997-utvalget enn i 1995-utvalget. Dette gjelder både dem med høyere utdanning og gruppen uten høyere utdanning. Figur 4.7 gir derimot et annerledes og mer variert bilde av sammenhengen mellom størrelsen på studielånet og eventuell endring over tid.

Figur 4.6 Størrelsen på studielånet etter måletidspunkt og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

Figur 4.7 viser at husholdninger som består av enslige, par uten barn og enslige forsørgere har noe høyere studielån i 1997- enn i 1995-målingen (uttrykt ved medianverdi). Det er bare gruppen par med barn som hadde lavere studielån i 1997. Imidlertid er gruppen par med barn såpass stor at nedgangen i størrelsen på studielånet for denne gruppen totalt sett gir nedgang i størrelsen på studielånet mellom de to måletidspunktene. Figur 4.7 gir med andre ord et mer komplisert bilde av endring mellom de to måletidspunktene ettersom endringene har gått i ulike retninger avhengig av husholdningstype. Mens figur 4.6 kunne gi inntrykk av generell nedgang i størrelsen på studielånsbeløpet i løpet av perioden mellom de to målingene i 1995 og 1997, viser figur 4.7 at endring i studielånsbeløpet er ulik for ulike husholdningstyper med studielån. Vi har ingen gode forklaringer på denne tendensen. Det er også verdt å understreke at det dreier seg om små endringer, i tillegg til at antallet i hver av gruppene er relativt lavt. Figur 4.7 kan derfor være uttrykk for tilfeldig variasjon.

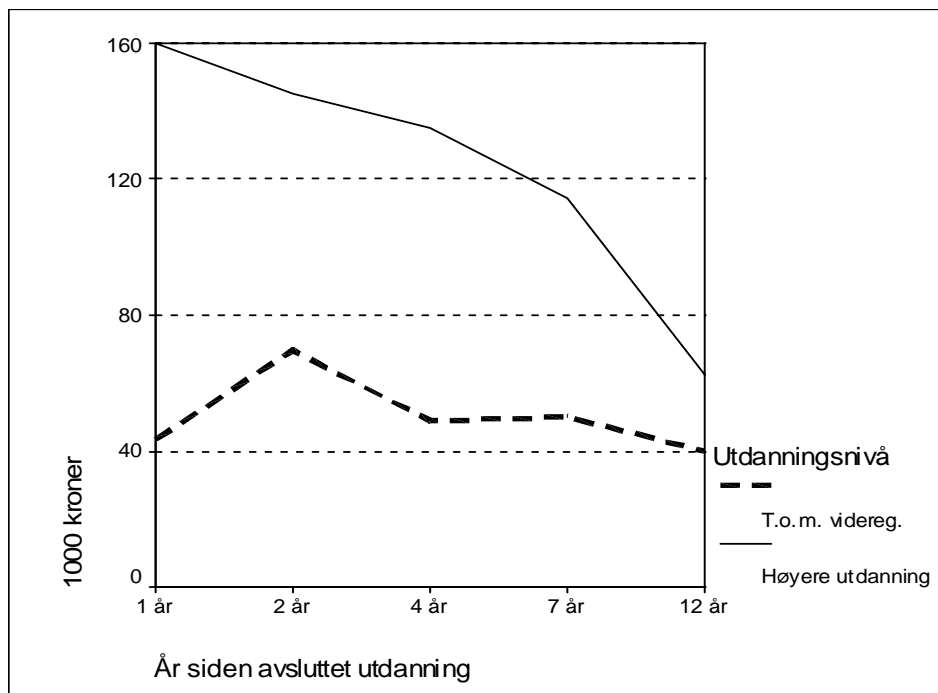
Konklusjonen så langt må være at analysen ikke tyder på endringer i entydig retning i perioden 1995-1997 med hensyn til størrelsen på studielånet for ulike grupper. Dette kommer vi for øvrig tilbake til i kapittel 5.

Figur 4.7 Størrelsen på studielånet etter måletidspunkt og husholdningstype. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

4.3 Tidspunkt for avsluttet utdanning

Studielånet er rentefritt i studietiden, men blir rentebærende kort tid etter avsluttet utdanning. Tidspunktet for avsluttet utdanning markerer gjerne overgang fra studier til arbeidsliv, og samtidig overgang fra å motta studielån og til å betale det tilbake. Figur 4.8 viser størrelsen på studielånet for ulike grupper etter hvor lang tid det har gått siden husholdningen avsluttet utdanningen (for begrepsavklaring, se kapittel 2).

Figur 4.8 Størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

I likhet med figurer tidligere i kapittelet, viser figur 4.8 store forskjeller i størrelse på studielånene blant husholdninger med og uten høyere utdanning. I husholdninger med høyere utdanning er studielånet størst for dem som er i begynnelsen av tilbakebetalingsfasen. Tendensen synes deretter å være avtakende mengde studielån etterhvert som antall år siden avsluttet utdanning øker. De ulike størrelsene på studielånene for husholdninger med høyere utdanning kan sammenholdes mot normal nedbetalingsplan for et studielån på 150 000 kroner (se vedlegg 2). Vi ser da at de to figurene har mange likhetstrekk. Størrelsen på studielånet for en husholdning som avsluttet sin høyere utdanning for 12 år siden er i figur 4.8 omlag 60 000 kroner. Etter 12 års tilbakebetaling, vil et lån på 150 000 kroner være redusert til i overkant av 60 000 kroner¹⁷. Dette kan tolkes som uttrykk for at husholdninger med høyere utdanning generelt følger normal nedbetalingsplan. Det kan synes noe overraskende at figur

¹⁷ Gitt en rente på 6,8% og påløpne renter i den betalingsfrie perioden på 7 måneder etter fullført utdanning (se vedlegg 2).

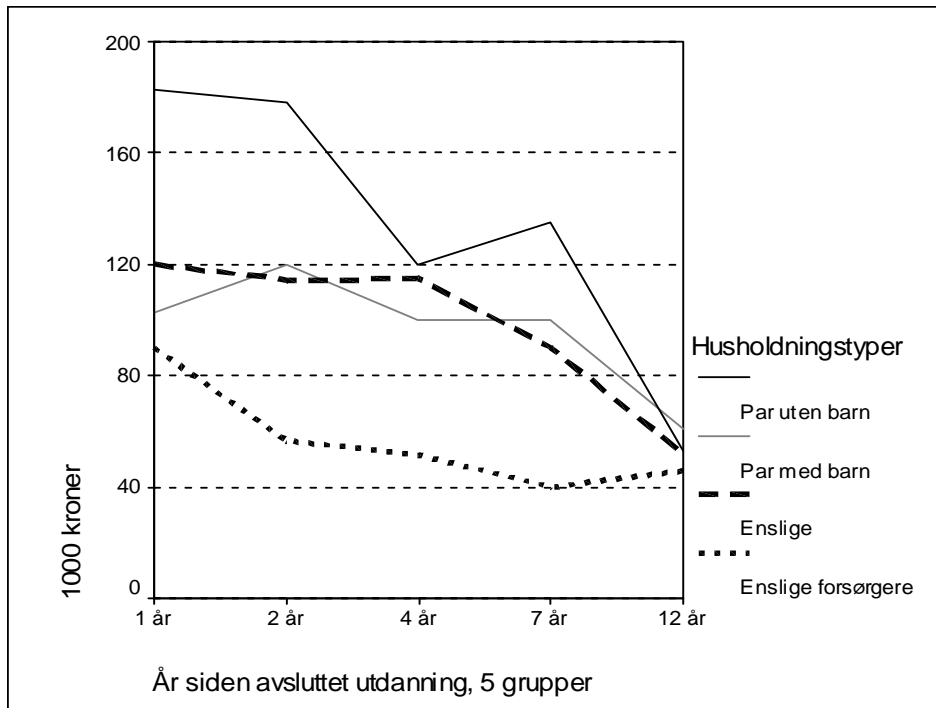
4.8 passer så godt sammen med beregnet nedbetalingsplan for et studielån på 150 000 kroner, tatt i betraktning at figur 4.8 ikke gir et bilde av endring over tid. Resultatene kan ha sammenheng med andre forhold enn nedbetaling av studielånet. Forskjeller i størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning kan også skyldes at husholdningene hadde ulik mengde studielån i utgangspunktet, for eksempel som følge av inflasjon. Det er likevel interessant å se hvordan størrelsen på studielånet synes å samvariere med nedbetalingsplanen for studielånet i vårt eksempel.

I motsetning til gruppen med høyere utdanning, viser figur 4.8 ingen klar tendens til sammenheng mellom år siden avsluttet utdanning og størrelsen på studielånet for husholdninger uten høyere utdanning. En forklaring på dette kan være at husholdninger uten høyere utdanning har større problemer med å betale ned studielånet sitt. Husholdninger med svak økonomi og som derfor må utsette nedbetaling av lån, vil bruke lang tid på å nedbetale studielånet, noe som kan være forklaringen på resultatene i figur 4.8. Dette er i tråd med forskning som viser at økonomiske problemer i større grad er forårsaket av lav inntekt enn av høy gjeld (Gulbrandsen 1999b). Statistikk fra Lånekassen viser også at det først og fremst er personer uten høyere utdanning og med lave studielån som misligholder studielånet (Lånekassen 1999b). Imidlertid er dette som tidligere nevnt en relativt liten og trolig sammensatt gruppe og det kan være ulike andre årsaker til resultatene i figur 4.8.

Figur 4.9 viser størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning for ulike husholdningstyper. Figuren er ment å illustrere tendenser i materialet og må ikke tolkes for detaljert da antallet i flere av undergruppene er små. Et annet forhold som kompliserer tolkningen av figur 4.9, er at de fleste personer endrer husholdningstype over tid. Det er lite trolig at fordelingen etter husholdningstype blant de som avsluttet sin utdanning for minst 12 år siden er den samme som den var på det tidspunkt da de begynte nedbetalingen av studielånet.

Med disse forbeholdene i minne, kan resultatene i figur 4.9 også gis substansielle tolkninger. En viktig årsak til forskjellen i størrelsene på husholdningenes studielån, er trolig forskjeller i utdanningslengde mellom ulike grupper av husholdninger. I likhet med figur 4.3, ser vi at par uten barn har de høyeste studielånene, særlig blant gruppene som nylig har avsluttet sin utdanning. Mens par med barn som avsluttet sin utdanning for ett år siden har i overkant av 100 000 kroner i studielån, har par uten barn på samme tidspunkt omlag 180 000 kroner i studielån. Forskjellen i størrelsen på studielån mellom par med og uten barn kan blant annet skyldes at de to husholdningstypene er ulike med hensyn til alder og utdanning (se kommentarer til figur 4.3). Det er også en større andel

blant par uten barn som tilbakebetaler to studielån, sammenlignet med par med barn

Figur 4.9 Størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning og husholdningstyper. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.

Enslige forsørgere er den husholdningsgruppen som gjennomsnittlig har de laveste studielånene. Dette kan skyldes at denne gruppen ofte har utdanninger av kortere varighet, ettersom størrelsen på studielånet gjerne øker med lengden på utdanningen. Det er kostbart å ta utdanning og enslige forsørgere har ofte høye utgifter i forhold til inntekt, noe som gir liten økonomisk frihet til å fullføre en lengre utdanning.

Figuren viser at avstanden mellom de ulike husholdningstypene er minst for de som avsluttet sin utdanning for 12 år siden eller mer. Her har alle gruppene restgjeld av studielånet på under 80 000 kroner. Det er rimelig med en utjevning av forskjellene i studielånsstørrelse utover i nedbetalingsperioden, ettersom studielånet er et annuitetslån og det først og fremst er terminbeløpene og ikke nedbetalingsperioden som varierer etter studielånets størrelse (Lånekassen 2000b, vedlegg 2). En mulig tolkning av figur 4.9 kan altså være at par uten barn betaler høye termin-

beløp slik at de “tar igjen” andre husholdningstyper etter hvert. Ser vi derimot på studielånsstørrelsen til gruppen enslige forsørgere, kan en tilsvarende mulig tolkning være at denne gruppen har problemer med å nedbetale sitt studielån og dermed blir “tatt igjen” av de andre gruppene. Dette kan for eksempel skyldes at denne gruppen i større grad enn andre benytter seg av inntektsavhengig tilbakebetaling (INTB), noe som medfører at lånestørrelsen reduseres saktere enn ved normal tilbakebetalingsplan. Imidlertid må det understrekes at figur 4.9 ikke gir et bilde av endring over tid. Å tolke figur 4.9 som uttrykk for ulik nedbetalingshurtighet for ulike husholdningstyper er med andre ord kun en av flere mulige tolkninger.

Figur 4.9 gir ingen informasjon om hvordan størrelsen på studielånet for de ulike husholdningstypene var i begynnelsen av nedbetalingsperioden. Det synes likevel rimelig at studielånet minker etterhvert som årene går etter fullført utdanning. Dette er også hovedtendensen for de fleste husholdningstypene¹⁸.

4.4 Ekstraordinær innbetaling

En del husholdninger har nedbetalt studielånet raskere enn nødvendig. Dette kan betraktes som uttrykk for økonomisk romslighet i husholdningen og liten økonomisk belastning av studielån. Men det kan også være andre forhold som har betydning for at husholdningen velger å innbetale ekstraordinært. Nedenfor diskuterer vi noen slike forhold. Deretter spør vi: Hva kjennetegner husholdninger som har foretatt ekstraordinære nedbetalinger av studielånet? I hvilken grad har ekstraordinær innbetaling sammenheng med husholdningens økonomiske situasjon?

4.4.1 Ulike motiver og muligheter

Ekstraordinære innbetalinger forutsetter at både muligheter og motiv er tilstede. Hva er motivene bak ekstraordinære innbetalinger? Som to ytterpunkter på en akse for motiver, kan vi plassere gjeldsfrykt og økonomisk nyttemaksimering (se figur 3.1). Personer med gjeldsfrykt vil ha et overordnet ønske om å redusere sin gjeld. Så sant husholdningens økonomi tillater det, vil denne gruppen nedbetale studielånet og/eller andre lån,

¹⁸ Det er også gjort analyser av tidspunkt for avsluttet utdanning og andre bakgrunnsforhold som alder og bostedstetthet. Resultatene indikerer at det er de yngste husstandene blant de som nylig har avsluttet sin utdanning som har de høyeste studielånene. Dette kan skyldes at husholdninger som avslutter utdanningen ved høyere alder i mindre grad har basert seg på

raskest mulig. I den grad husholdninger med studielån har gjeldsaversjon vil ekstraordinære innbetalinger være uttrykk for liten økonomisk belastning av studielånet. Økonomisk nyttemaksimering impliserer derimot at ekstraordinære innbetalinger kun foretas hvis dette er mer økonomisk lønnsomt enn å følge ordinær nedbetalingsplan. Et slikt motiv er preget av økonomiske vurderinger og ikke gjeldsfrykt. Grunnlaget for slik vurdering kan være differansen i rentenivået mellom studielån og det markedsstyrte lånemarkedet på et gitt tidspunkt, eller mer langsiktige vurderinger av kostnader og utgifter knyttet til ulike typer lån. Det finnes for eksempel ulike ordninger knyttet til studielånet som sikrer låntageren i tilfelle inntektssvikt (arbeidsledighet, uførhet, eller annet). Dette kan spille inn i vurderingen av lønnsomheten ved ekstraordinær innbetaling av studielånet.

Ved siden av ulike motiver bak ekstraordinære innbetalinger, vil husholdninger med studielån også være ulike med hensyn til hvilke muligheter de har til å innbetale ekstraordinært. Her kan vi også skissere opp ytterpunkter på en akse over økonomisk frihet (figur 3.1). Disse ekstrempunktene må betraktes som idealtypiske størrelser som ikke nødvendigvis opptrer i virkeligheten. Det ene ytterpunktet er de som i hovedsak tar opp studielån fordi det er rentefritt i studietiden og ikke på grunn av økonomisk behov for lånet. Denne gruppen kan enten innløse studielånet ved hjelp av oppsparte midler eller økonomisk støtte fra familien, umiddelbart etter fullført utdanning. I hvilken grad denne gruppen faktisk innbetaler ekstraordinært, vil utelukkende avhenge av motiver ettersom de ikke mangler mulighet. Ved det andre ytterpunktet finner vi gruppen med lav økonomisk frihet som overhodet ikke har mulighet til å innbetale studielånsavdrag utover det nødvendige. I den grad denne gruppen foretar ekstraordinære innbetalinger, er dette for å refinansiere studielånet og ikke for å redusere husholdningens samlede gjeld.

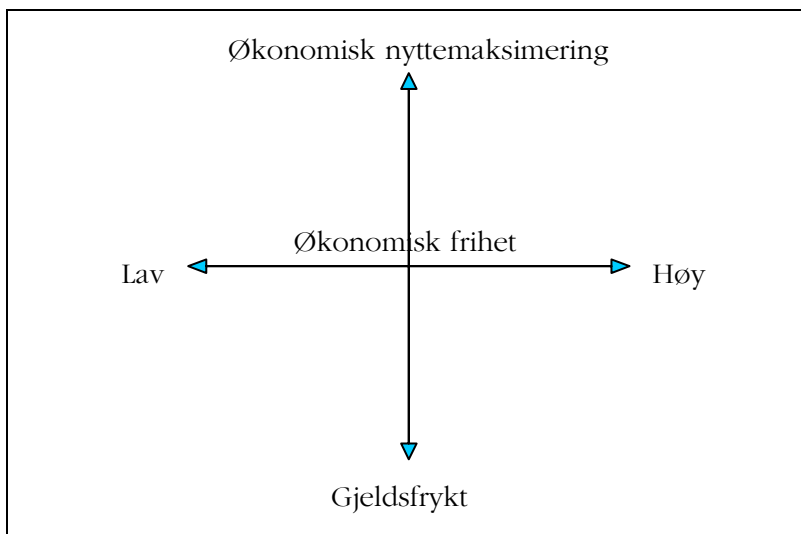
4.4.2 Bakgrunn

Omfanget av ekstraordinære innbetalinger økte kraftig utover 1990-tallet, med 1996 som toppår (Lånekassen 1997, Lånekassen 1999a). Statistikk fra Lånekassen viser sammenheng mellom alder, utdanning, tidspunkt for avsluttet utdanning og omfang av ekstraordinære innbetalinger. En stor andel av de ekstraordinære innbetalingene finner sted nokså umiddelbart etter endt utdanning. Hovedtyngden av de ekstraordinære innbetalingene ligger i de yngre aldersgruppene, og låntakere med høyere utdanning betaler mer og oftere ekstraordinært, også sett i forhold til de totale

studielån og i større grad har vært tilknyttet arbeidslivet i studietiden (Lyngstad og Øyangen 1999).

innbetalingene, enn låntakere med videregående utdanning (Lånekassen 1999a). Derimot er det ingen direkte sammenheng mellom gjeldens størrelse ved endt utdanning og størrelsen på ekstraordinær innbetaling. Både de med svært lave og svært høye lån foretar ekstraordinære innbetalinger.

Både i Lånekassen og i kredittmarkedet ellers har det vært rentenedgang i perioden mellom 1993 og 1997 (Norges Bank 2000, Lånekassen 2000c). En forklaring på økningen i ekstraordinære innbetalinger på midten av 1990-tallet, er trolig raskere rentenedgang i kredittmarkedet sammenlignet med Lånekassen. Dette gir lavere markedsrente enn rente på studielånet (Lånekassen 1997, Lånekassen 1999a).

Figur 4.10 Årsaker til ekstraordinære innbetalinger, motiver og muligheter.

Bækken (1997) har med utgangspunkt i Kandidatundersøkelsen fra 1995 undersøkt hvem som har innbetalt hele eller deler av studielånet ekstraordinært (se også avsnitt 1.2). Disse analysene tyder på noe ulike mekanismer som styrer om man har nedbetalt hele eller deler av lånet. I tillegg synes det å være forskjeller mellom kandidater fra høyskole og universitet. Resultatene tyder på at universitetskandidater som innløser hele studielånet, er blant de mest ressurssterke. Å betale inn deler av studielånet synes derimot først og fremst å forekomme blant kandidater som kommer raskt i arbeid og som på denne måten starter nedbetalingen før betalingspausen er over (Bækken 1997:53). Alt i alt kan det synes som økonomisk frihet har betydning for ekstraordinære innbetalinger.

4.4.3 Fordelinger i datamaterialet

Tabell 4.1 viser andelen som har foretatt ekstraordinære innbetalinger av studielånet blant alle husholdninger som har eller har hatt studielån.

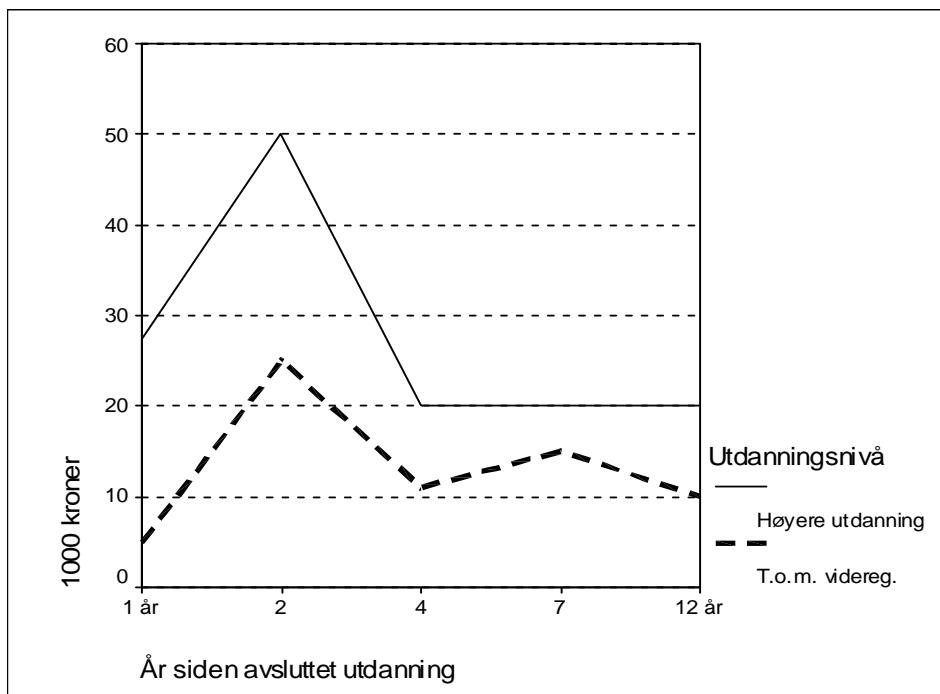
Tabell 4.1 *Ekstraordinære innbetalinger av studielånet blant de som har og de som har hatt studielån.*

Ekstraordinær innbetaling	Har hatt studielån		Har studielån		Sum	
	Prosent	Antall	Prosent	Antall	Prosent	Antall
Ja	40	225	17	105	28	330
Nei	60	340	83	530	72	870
Sum	100	565	100	635	100	1200

Vi ser at både blant husholdninger med studielån og blant husholdninger som tidligere har hatt studielån, er det betydelige andeler som har foretatt ekstraordinære innbetalinger. Av dem som tidligere har hatt studielån, har 40 prosent nedbetalt lånet raskere enn vanlig. Vi vet ikke hvor stor andel av disse som har innløst hele studielånet og hvor mange som har betalt inn deler av lånet ekstraordinært. Blant de som fremdeles har studielån, har 17 prosent betalt inn deler av studielånet ekstraordinært. Ved å prosentuerer horisontalt finner vi at av alle husholdningene som har nedbetalt ekstraordinært, har 32 prosent fremdeles noe igjen av studielånet, mens 68 prosent er ferdig med nedbetalingen.

Det er aldersforskjeller mellom gruppen husholdninger som har nedbetalt studielånet ekstraordinært og dem som har fulgt normal nedbetalingsplan. Gjennomsnittsalderen blant husholdninger som tidligere har hatt studielån og som har foretatt ekstraordinære innbetalinger er 40 år, mot 44 år blant dem som har fulgt normal nedbetalingsplan. Blant husholdninger med studielån som har nedbetalt ekstraordinært, er gjennomsnittsalderen 32 år, mot 33 år blant dem som har fulgt normal nedbetalingsplan. Blant husholdninger som tidligere har hatt studielån er det aldersgruppene under 30 år som har de høyeste andelene ekstraordinære nedbetalere (omlag 55 prosent). Dette virker også rimelig, ettersom de fleste ikke vil ha rukket å fullføre nedbetalingen av studielånet innen så ung alder ved å følge normal nedbetalingsplan. Blant husholdninger som fremdeles har studielån, er det imidlertid ingen klar sammenheng mellom alder og andeler som har nedbetalt ekstraordinært.

Datamaterialet inneholder også informasjon om størrelsen på beløpet som er innbetalt ekstraordinært¹⁹. Gjennomsnittsbeløpet for husholdninger som har og tidligere har hatt studielån er henholdsvis 33 000 og 41 000 kroner (median: 16 000 og 20 000 kroner). Gjennomsnittet for hele gruppen ekstraordinære tilbakebetalere er 38 000 kroner. Husholdninger som tidligere har hatt studielån har altså foretatt noe større ekstraordinære innbetalinger enn husholdninger som fremdeles har studielån. Dette skyldes trolig at en del av husholdningene som tidligere har hatt studielån har innløst hele lånebeløpet, og ikke kun deler av det. Størrelsen på de ekstraordinære innbetalingene av studielånet kan med andre ord ha sammenheng med om husholdningen fremdeles har studielån eller ikke.

Figur 4.11 Ekstraordinære innbetalinger av studielånet etter utdanningsnivå og antall år siden avsluttet utdanning (kvintiler). Husholdninger som har eller har hatt studielån. Medianverdier i 1000 kroner.

Lånekassens statistikk viser at de ekstraordinære innbetalingene i stor grad finner sted i de første årene etter fullført utdanning (Lånekassen

¹⁹ Dersom husholdningen har foretatt flere ekstraordinære innbetalinger av studielånet, er det størrelsen på den siste ekstraordinære innbetalingen som er registrert.

1997). Figur 4.11 viser medianbeløp ekstraordinære innbetalinger etter tidspunkt for avsluttet utdanning. Særlig gruppen husholdninger med høyere utdanning som avsluttet utdanningen for to år siden, utmerker seg med høye ekstraordinære innbetalinger av studielånet. En forklaring på forskjellen i ekstraordinære innbetalinger mellom husholdninger som avsluttet utdanningen for ett og to år siden, kan være at det første året etter ferdig utdanning går med til å få seg arbeid og dermed er en periode med ustabil inntekt. Det andre året etter endt utdanning, har derimot de fleste fått seg fast inntekt og dermed større mulighet til å nedbetale ekstraordinært på studielånet. Nå er imidlertid antallet i de enkelte gruppene relativt lite, slik at figur 4.11 bør tolkes med forsiktighet. Hovedtrekkene i figur 4.11 er tendensen til størst innbetaling i de første årene etter endt utdanning og forskjellen i størrelsen på innbetalingene mellom husholdninger med og uten høyere utdanning.

De høye ekstraordinære innbetalingene blant husholdninger som nylig avsluttet utdanningen i våre analyser, er trolig også uttrykk for økningen i ekstraordinære innbetalinger utover 1990-tallet. 1996 var et toppår for ekstraordinære innbetalinger.

4.4.4 Ekstraordinære innbetalinger og husholdningens økonomi

Nedenfor følger en analyse av hvilke forhold som påvirker sannsynligheten for å foreta ekstraordinære innbetalinger blant husholdninger som har eller har hatt studielån. Her brukes logistisk regresjon. Hensikten med analysen er å undersøke i hvilken grad sannsynlighet for å foreta ekstraordinære innbetalinger av studielånet henger sammen med husholdningens økonomiske situasjon.

Regresjonsanalysen gjengitt i tabell 4.2 viser at demografiske forhold ikke har direkte betydning for sannsynligheten for å nedbetalt studielånet raskere enn normalt. Verken alder, utdanning, urbanitet eller husholdningstype gir signifikant effekt på sannsynligheten for å nedbetale studielånet ekstraordinært. Derimot har økonomiske forhold til en viss grad betydning. Sannsynligheten for å nedbetale ekstraordinært synker med stigende gjeld og ved arbeidsledighet. Husholdninger med høy gjeld har dermed lavere sannsynlighet for å nedbetale studielånet ekstraordinært sammenlignet med husholdninger med lav samlet gjeld²⁰. Husholdninger med sparemuligheter har derimot høyere sannsynlighet for å nedbetale studielånet ekstraordinært enn husholdninger uten sparemuligheter. Effekten av gjeld på sannsynlighet for å nedbetale studielånet ekstraordinært er på 1-prosentnivå, mens effekten av arbeidsledighet og sparemuligheter er signifikant kun på 5-prosentnivå.

²⁰ Koeffisienten for gjeld er lav, men likevel signifikant på 1-prosentnivå. Dette skyldes at gjeld (og inntekt) måles i antall kroner.

Tabell 4.2 Logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha foretatt ekstraordinære innbetalinger av studielånet etter alder, utdanningsnivå, inntekt, gjeld, arbeidsledighet i husholdningen, sparemuligheter, betalingsproblemer, husholdningstype, urbanitet og måletidspunkt. Husholdninger i Norge, 1995 og 1997.

	Koeffisient	(s.f.)
Konstant (referanse gruppe)	-,8010**	(,292)
Alder (18 år=0)	-,0108	(,008)
Utdanningsnivå (høyere utdanning=1)	,2111	(162)
Inntekt	,0001	(,0003)
Gjeld	-,0007**	(,0002)
Arbeidsledighet	-,4760*	(,210)
Sparemuligheter	,3492*	(,160)
Betalingsproblemer	-,3550	(,192)
Urbanitet: (storby=0)		
Tettsted	,1529	(,159)
Spreddbygd strøk	-,1891	(,208)
Husholdningstyper: (enslige=0)		
Andre husholdningstyper	-,2263	(,385)
Par uten barn	-,0547	(,237)
Par med barn	,0936	(,210)
Enslige forsørgere	,2810	(,296)
Måletidspunkt (1995=0)	,0411	(,141)
Antall (N)	1079	

* = $p < 0.05$, ** = $p < 0.01$ Standardfeil for koeffisientene i parentes.

Det kan synes noe overraskende at demografiske forhold ikke gir signifikant effekt på sannsynlighet for ekstraordinær tilbakebetaling av studielånet i vår modell, ettersom statistikk fra Lånekassen viser at det særlig er yngre tilbakebetalere og tilbakebetalere med høyere utdanning som innbetaler ekstraordinært (Lånekassen 1999b). Forklaringen på dette må til en viss grad ligge i sammenhengen mellom demografiske forhold og husholdningens økonomiske situasjon. Størrelsen på husholdningens gjeld har den sterkeste effekten på sannsynlighet for ekstraordinær innbetaling av studielånet i vår modell. Gjeld henger sammen med alder på den måten at unge husholdninger gjennomsnittlig har høyere gjeld enn eldre husholdninger. Ettersom det kun er husholdninger som har eller har hatt studielån som er inkludert i analysen, er sammenhengen mellom alder og gjeld særlig sterk her. Vi så i kapittel 3 at husholdninger med studielån generelt har høyere gjeld enn husholdninger uten studielån (tabell 3.10). Videre har vi tidligere i dette kapittelet sett at det særlig er de yngste husholdningene som har høye studielån og gjeld (figur 4.1, 4.4 og 4.5). Ved å inkludere økonomiske indikatorer i analysemodellen, forsvinner

dermed effekten av de demografiske variablene. Forskjellene mellom husholdninger som har nedbetalt studielånet ekstraordinært og de som har fulgt normal nedbetalingsplan, skyldes med andre ord ikke demografiske forskjeller mellom husholdningene. Analysen gjengitt i tabell 4.2 tyder på at det først og fremst er husholdningens økonomiske situasjon som påvirker sannsynligheten for å nedbetale studielånet ekstraordinært.

Årsaksretningen mellom økonomiske forhold og ekstraordinær nedbetaling kan imidlertid gå begge veier. Det kan være at det er husholdninger med god økonomi som i utgangspunktet har størst evne og vilje til å nedbetale ekstraordinært. Men det kan også være at husholdninger som har nedbetalt ekstraordinært har bedre økonomi i form av større sparemuligheter enn andre husholdninger, fordi de har mindre gjeldsbelastning.

På samme måte kan årsaksretningen mellom størrelsen på husholdningens lån og ekstraordinær nedbetaling, også gå begge veier. Lav gjeld kan øke husholdningens muligheter til å nedbetale ekstraordinært, og ekstraordinær nedbetaling kan redusere husholdningens gjeld. Sammenhengen tyder imidlertid på at ekstraordinære innbetalinger ikke primært er uttrykk for refinansiering av studielånet, ettersom dette ikke ville ført til redusert samlet gjeld.

Analysemodellen i tabell 4.2 er imidlertid ingen sterk forklaringsmodell for hvorfor noen velger å innbetale ekstraordinære avdrag på studielånet, mens andre følger normal nedbetalingsplan. Det betyr at det også er andre forhold som ikke er inkludert i vår modell som påvirker sannsynligheten for å nedbetale studielånet ekstraordinært.

4.4.5 Andre modeller

Det er gjort tilleggsanalyser der avhengig variabel er størrelsen på siste ekstraordinære innbetaling²¹. Analysene viser at det først og fremst er størrelsen på husholdningens gjeld som har betydning for størrelsen på de ekstraordinære innbetalingene på den måten at høy gjeld gir lave beløp ekstraordinære innbetalinger. Dette kan både være uttrykk for at det først og fremst er husholdninger med lav samlet gjeld som har anledning til å betale ned studielånet raskere enn nødvendig, men det kan også være uttrykk for at de ekstraordinære innbetalingene av studielånet har redusert husholdningenes samlede gjeld. I tillegg har alder og utdanning betydning, ved at det er de yngste aldersgruppene og de med høyere

²¹ De som ikke har foretatt ekstraordinære innbetalinger er her utelatt fra analysene. I noen modeller vi har utprøvd er det imidlertid gjort omkodinger slik at alle som har eller har hatt studielån og som ikke har betalt ned ekstraordinært står med beløp 0, og dermed er med i analysen. Resultatene varierer lite mellom de ulike modellene.

utdanning som har foretatt de største innbetalingene. Resultatene er dermed stort sett sammenfallende med de foregående analysene.

Andre modeller har inkludert indikatorer på sosial bakgrunn. Verken foreldrenes utdanningsnivå eller om man har mottatt økonomisk hjelp fra foreldrene i studietiden, har hatt betydning for sannsynlighet for å nedbetale ekstraordinært. Dette kan gi indikasjoner på at sosial bakgrunn ikke forklarer hvorfor noen nedbetaler ekstraordinært og andre ikke. Imidlertid er våre indikatorer på sosial bakgrunn av såpass generell karakter at sammenhengen mellom sosial bakgrunn og ekstraordinære nedbetalinger ikke kan utelukkes på bakgrunn av disse analysene.

4.5 Oppsummering

I dette kapittelet har vi sett at størrelsen på studielånet varierer etter ulike bakgrunnsforhold som alder, husholdningstype, utdanning, urbaniseringsgrad og tidspunkt for avsluttet utdanning.

Resultatene tyder på at det særlig er yngre husholdninger som har høye studielån, noe som først og fremst skyldes at de ikke har rukket å betale ned så mye av studielånet ennå. Videre har husholdninger med høyere utdanning høyere studielån enn husholdninger uten høyere utdanning, og husholdninger bosatt i urbane strøk har høyere studielån enn husholdninger i rurale strøk av landet. Disse forskjellene har trolig først og fremst sammenheng med forskjeller i utdanningslengde og utdanningstype mellom husholdningsgruppene. Husholdninger uten barn har høyere studielån enn husholdninger med barn, dette gjelder både for husholdninger bestående av enslige og par. I tillegg kan analysen tyde på at belastningen av studielånet er størst rett etter avsluttet utdanning og deretter avtagende, ved at husholdninger med høyere utdanning som nylig har avsluttet utdanningen har de høyeste studielånene. Blant husholdninger uten høyere utdanning, finner vi imidlertid i liten grad sammenheng mellom størrelsen på studielånet og tidspunkt for avsluttet utdanning.

Analysene av ekstraordinære innbetalinger av studielånet tyder på at de som har betalt ned lånet raskere enn normalt, har gjort dette fordi de har økonomi til det og for å redusere gjeldsbyrden. Dette tyder på at ekstraordinære innbetalinger ikke er gjort for å refinansiere studielånet eller ta opp tilsvarende mengde annet lån i stedet for studielånet. Ser vi dette i forhold til figur 4.10, kan analysene gi inntrykk av sammenheng mellom økonomisk frihet og tilbøyelighet til å foreta ekstraordinære innbetalinger av studielånet. Analysene kan tyde på at det først og fremst er husholdninger med (en viss grad av) økonomisk frihet som innbetaler ekstraordinært.

5 Økonomisk belastning av studielån

For de fleste som tar høyere utdanning er studielånet en helt nødvendig kostnad. I tråd med dette har vi sett at husholdninger med høyere utdanning gjennomsnittlig har høyere studielån enn husholdninger uten høyere utdanning. Men analysene har også vist at både det å ha studielån og størrelsen på husholdningens studielån har sammenheng med flere andre forhold, slik som alder, husholdningstype og urbanitet. For å undersøke i hvilken grad og på hvilke måter studielånet har betydning for husholdningens økonomi, er det derfor nødvendig å bruke analysemetoder som sikrer at forskjellen mellom husholdninger med og uten studielån ikke kun skyldes at de to gruppene husholdninger er ulike med hensyn til demografiske og/eller økonomiske kjennetegn. I dette kapittelet brukes derfor logistisk og lineær regresjon for å undersøke i hvilken grad husholdninger med studielån har større økonomiske belastninger enn husholdninger uten studielån, alt annet likt.

Det brukes ulike indikatorer på økonomisk belastning i husholdningen. Først i kapittelet undersøker vi derfor i hvilken grad de ulike uttrykkene samvarierer. Etter dette følger en analyse av hvilke forhold som har betydning for samlet gjeld i forhold til samlet inntekt i husholdningen. Til dette brukes lineær regresjon. Deretter undersøker vi om husholdninger med studielån opplever økonomiske problemer i større grad enn andre husholdninger. For å undersøke dette brukes logistisk regresjon. Vi undersøker først sannsynligheten for å ha problemer med betaling av løpende utgifter i husholdningen, så følger en analyse av sparemuligheter i husholdningen. Til slutt i kapittelet oppsummeres og diskuteres resultatene av analysene.

5.1 Ulike indikatorer på økonomisk belastning

Vi bruker både objektive og subjektive uttrykk for økonomisk belastning i husholdningen. Objektive uttrykk for økonomisk belastning inkluderer omfang av gjeld, inntekt og andre økonomiske forhold i husholdningen. Subjektive uttrykk kan beskrives som vurderinger hos husholdningens medlemmer om egen økonomisk situasjon. Her brukes opplevelse av å ha betalingsproblemer og sparemuligheter i husholdningen som uttrykk for slike subjektive vurderinger.

Som nevnt i kapittel 1, gir vurderinger av betalingsproblemer og sparemuligheter noe forskjellige uttrykk for økonomisk belastning.

Spørsmålet om husholdningens betalingsproblemer skiller mellom de som opplever å ha et husholdningsregnskap i minus på den ene siden, og de som opplever å ha et husholdningsregnskap i balanse eller som går i pluss på den andre siden. Spørsmålet om sparemuligheter skiller derimot mellom de som opplever å ha husholdningsregnskap som går i pluss på den ene siden, og de med balanse eller minus på den andre siden. Det vil likevel være noe samvariasjon mellom de to uttrykkene. Figur 5.1 viser hvordan husholdningene i datamaterialet fordeler seg etter om en oppgir å ha sparemuligheter og betalingsproblemer i husholdningen. På bakgrunn av denne fordelingen, er det konstruert en firedelt typologi over opplevd økonomisk situasjon i husholdningen. Typologien er laget for å forenkle og illustrere sammenhengen mellom de ulike uttrykkene for økonomisk belastning.

		Sparemuligheter		sum
		ja	nei	
Betalings- problemer	ja	Variierende 5 (191)	Anstrengt 17 (674)	22 (865)
	nei	Romslig 50 (2000)	Balansert 28 (1142)	78 (3142)
	sum	55 (2191)	45 (1816)	100 (4007)

Figur 5.1 Husholdninger fordelt etter sparemuligheter og betalingsproblemer, og typologi over opplevd økonomisk situasjon. Prosent. (Antall i parentes).

Halvparten av husholdningene i vårt utvalg oppgir å ha muligheter til å spare og opplever ikke betalingsproblemer. Denne gruppen har vi gitt betegnelsen “romslig økonomi”. Den nest største gruppen husholdninger har vi gitt betegnelsen “balansert økonomi”. Her befinner 28 prosent av husholdningene seg, og dette er de som oppgir å ikke ha betalingsproblemer, men som heller ikke har mulighet til å spare. Dette kan betraktes som at husholdningsøkonomien går i balanse, men heller ikke mer. Slår vi sammen de to største gruppene, får vi altså en gruppe som består av 78 prosent av husholdningene der husholdningsregnskapet kan betraktes som balansert eller i pluss. Med andre ord opplever flertallet å ha husholdningsøkonomien under kontroll, i følge disse to subjektive indikatorene. 17 prosent av husholdningene befinner seg imidlertid i gruppen som vi har gitt betegnelsen anstrengt husholdningsøkonomi. Dette er husholdninger som opplever å ha betalingsproblemer og som

ikke har sparemuligheter. Den minste gruppen er de husholdninger som oppgir å ha betalingsproblemer, men likevel har sparemuligheter. Det kan tyde på at økonomien her er varierende, eller at den har bedret seg den siste tiden. Årsaker til dette kan være arbeidsledighet, eller andre forhold som forårsaker lav inntekt i en periode. Fem prosent av husholdningene befinner seg i denne gruppen.

En indikasjon på belastning av studielån i følge denne grupperingen vil være dersom husholdninger med studielån i større grad enn husholdninger uten studielån befinner seg i gruppen med anstrengt økonomi.

I kapittel 1 kom vi inn på svakheter ved subjektive økonomiske vurderinger. Ettersom terskelen for hva som oppleves som økonomisk belastning vil variere mellom ulike grupper av husholdninger, kan slike uttrykk skyldes ikke-økonomiske forskjeller mellom husholdningene såvel som økonomiske forskjeller. Vi vil derfor undersøke i hvilken grad husholdningens vurdering av egen økonomisk situasjon har sammenheng med mer objektive økonomiske indikatorer som omfang av gjeld og inntekt. Tabell 5.1 viser gjennomsnittlig inntekt, gjeld og forholdet mellom gjeld og inntekt blant husholdningene etter typologien over opplevd økonomisk situasjon som ble brukt i figur 5.1.

Tabell 5.1 *Gjennomsnittlig inntekt, gjeld og forholdet mellom gjeld og inntekt blant husholdninger med ulik opplevd økonomisk belastning.*

	Romslig	Balansert	Variierende	Anstrengt
Inntekt	404 344	300 936	345 857	264 046
Gjeld	289 915	280 220	379 172	335 759
Gjeld/Inntekt ²²	0,77	0,89	1,08	1,37

Tabell 5.1 viser at husholdningens gjennomsnittlige gjeld i forhold til inntekt er høyest i husholdninger med anstrengt økonomi og lavest i husholdninger med romslig økonomi. De to mellomliggende gruppene, husholdninger med balansert og varierende økonomi, innehar en mellomstilling også når det gjelder gjeld i forhold til inntekt. Husholdningenes relative gjeldsbelastning synes dermed å passe meget godt sammen med vår gruppering av husholdningene etter deres opplevelse av sparemuligheter og betalingsproblemer.

Ser vi på fordeling av inntekt og gjeld i de fire gruppene, gir tabellen et bilde av hvordan både inntekt og gjeld på ulike måter kan virke inn på husholdningens økonomiske situasjon. Mens husholdninger som vi har

²² Fordi gjeld og inntekt ikke er jevnt fordelt blant husholdningene, avviker tallet for gjeld dividert på inntekt i figur 5.2 noe fra det tallet man får ved å dividere gjennomsnittlig gjeld på gjennomsnittlig inntekt for hver av gruppene.

gitt betegnelsen romslig økonomi utmerker seg med den klart høyeste gjennomsnittsinntekten, har husholdninger med anstrengt økonomi den laveste gjennomsnittsinntekten av samtlige grupper. De med anstrengt økonomi har også høyere gjeld enn de økonomisk romslige husholdningene, selv om gjeldsforskjellene er mindre enn inntektsforskjellene. Det kan synes som det først og fremst er lav inntekt fremfor høy gjeld som gir anstrengt husholdningsøkonomi, noe som er i tråd med eksisterende forskning (Poppe 1999).

Ser vi på de to mellomliggende gruppene, har disse relativ lik inntekt. Derimot er det store forskjeller i størrelsen på gjennomsnittlig gjeld mellom disse gruppene. Mens husholdninger med balansert økonomi har lavest gjennomsnittsgjeld av de fire gruppene, har husholdninger med variert økonomi den høyeste gjelden av alle gruppene. Det er med andre ord forskjeller i husholdningenes gjeld som forklarer forskjellene i forholdet mellom inntekt og gjeld mellom disse to gruppene.

Oppsummert synes det å være betydelig grad av samsvar mellom de objektive og subjektive indikatorene på økonomisk belastning i husholdningen. Det kan indikere at husholdningsmedlemmenes vurdering av husholdningens sparemuligheter og betalingsproblemer, har nær sammenheng med omfang av inntekt og gjeld i husholdningen.

5.2 Gjeld i forhold til inntekt

I hvilken grad gjeld er en økonomisk belastning for husholdningens økonomi, avhenger langt på vei av husholdningens inntekt. Ved å dividere samlet gjeld på samlet årlig inntekt i husholdningen, får vi ett uttrykk for forholdet mellom gjeld og inntekt. I husholdninger uten gjeld vil dette forholdet være lik null, mens eksempelvis i husholdninger der samlet gjeld er det dobbelte av samlet årlig inntekt, vil forholdet være lik 2. Hensikten er å undersøke hvilke grupper av husholdninger som har de største gjeldsbelastningene i forhold til inntekt og å undersøke hvilken betydning studielånet har for forholdet mellom gjeld og inntekt i ulike grupper av husholdninger.

Tabell 5.2 viser fordeling av forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdninger med og uten studielån. Tabellen viser at husholdninger med studielån har betydelig høyere gjeld i forhold til inntekt enn husholdninger uten studielån. Blant husholdninger uten studielån er det om lag en tredel som ikke har gjeld.

Tabell 5.2 Forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdninger med og uten studielån. Desiler.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	Gjennomsnitt
Med studielån	0,35	0,53	0,78	1,02	1,23	1,47	1,72	2,05	2,52	1,36
Uten studielån	0,0	0,0	0,0	0,20	0,44	0,72	1,02	1,43	2,0	0,76

(Antall enheter 705+2967=3672)

For å undersøke betydningen av å ha studielån i husholdningen samtidig med at det kontrolleres for andre forhold, viser tabell 5.3 en lineær regresjon av forholdet mellom inntekt og gjeld etter alder, utdanning, om husholdningen har studielån, husholdningstype, urbanitet og måletidspunkt. Referansegruppe er enslige 18 åringer uten høyere utdanning eller studielån og bosatt i storby, fra 1995-utvalget.

Tabell 5.3 Lineær regresjon av forholdet mellom inntekt og gjeld. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.

	Koeffisient	(s.f.)
Konstant (ref. gruppe)	,988***	(,083)
Alder (18 år=0)	-,016***	(,002)
Utdanningsnivå (høyere utdanning=1)	-,050	(,049)
Husholdninger med studielån	,385***	(,061)
Urbanitet: (storby=0)		
Tettsted	,072	(,054)
Spredtbygd strøk	-,063	(,059)
Husholdningstyper: (enslige=0)		
Par uten barn	-,027	(,063)
Par med barn	,360***	(,059)
Enslige forsørgere	,745***	(,091)
Andre husholdningstyper	,220	(,093)
Måletidspunkt (1995=0)	,086*	(,041)
R² (justert)	,10	
Antall (N)	3561	

* = $p < 0.05$, ** = $p < 0.01$, *** = $p < 0.001$ Standardfeil for koeffisientene i parentes.

5.2.1 Resultater

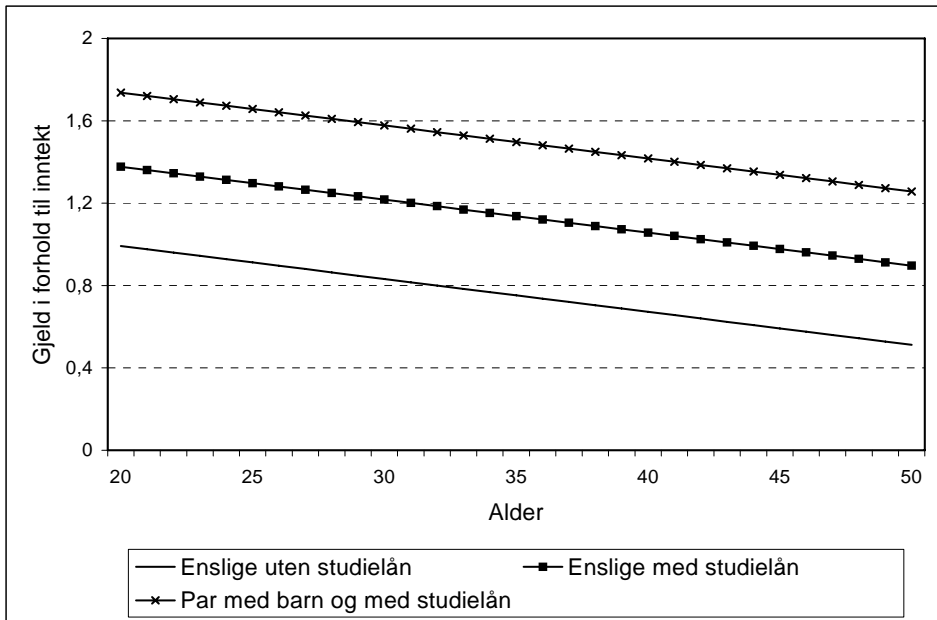
Analysen i tabell 5.3 viser at husholdninger med studielån har høyere gjeld i forhold til inntekt enn husholdninger uten studielån, selv kontrollert for alder, utdanningsnivå, urbanitet, husholdningstype og

måletidspunkt Vi kan lese ut forholdet mellom inntekt og gjeld for husholdninger med og uten studielån fra modellen i tabell 5.3. I en husholdning med referansekategoriens egenskaper vil forholdet mellom inntekt og gjeld være tilnærmet 1 (0,988). I en husholdning med studielån vil forholdet mellom inntekt og gjeld være $(0,988+0,385=)$ 1,373, alt annet likt. Å ha høyere utdanning har derimot ingen selvstendig effekt på forholdet mellom inntekt og gjeld, når det kontrolleres for de andre variablene i modellen.

Vi ser at det er store forskjeller i forholdet mellom inntekt og gjeld mellom de ulike husholdningstypene. Enslige forsørgere skiller seg ut med særlig høy gjeld i forhold til inntekt. Sammenlignet med enslige uten barn, har denne gruppen en gjeld som utgjør tre fjerdedeler mer av husholdningens inntekt. Det vil si at sammenlignet med en enslig husholdning der samlet gjeld er lik samlet årlig inntekt (forholdet mellom inntekt og gjeld=1), vil forholdet mellom inntekt og gjeld i en husholdning bestående av en enslig forsørger være lik 1,75, alt annet likt. Beregnet ut fra vår modell vil unge enslige forsørgere som har studielån, være den husholdningsgruppen som har høyest gjeld i forhold til inntekt. Denne gruppens gjeld vil være omlag 2,2 ganger inntekten. Vi ser at også par med barn har høyere gjeld i forhold til inntekt enn enslige husholdninger. Gjennomsnittsgjelden i en husholdning bestående av par med barn vil utgjøre en andel på 0,36 mer av husholdningens inntekt, sammenlignet med en enslig husholdning.

Måletidspunktet gir svak positiv effekt, noe som kan indikere endring i retning av høyere gjeld i forhold til inntekt i løpet av perioden. Det er noe overraskende at effekten er positiv, man skulle tro at den økonomiske oppgangstiden hadde medført generelt lavere gjeld i forhold til inntekt. En forklaring kan være den kraftige stigningen i boligpriser fra midten av 1990-tallet. Effekten av måletidspunkt er imidlertid liten og ustabil; i analyser der kun måletidspunkt er inkludert i modellen gir ikke variabelen signifikant utslag. Vi velger derfor å ikke spekulere for mye i eventuelle substansielle forklaringer dette kan ha.

I tillegg til husholdningstype og det å ha studielån, har også alder betydning for forholdet mellom inntekt og gjeld. Med økende alder, synker størrelsen på husholdningens samlede gjeld i forhold til inntekt. Ut i fra modellen i tabell 5.3 vil minsningen i husholdningens gjeld utgjøre en andel på 0,02 av husholdningens inntekt per år. Det vil si at mens forholdet mellom inntekt og gjeld i en husholdning med alle referansegruppens egenskaper (18 år) er på 0,99, vil en tilsvarende husholdning der respondenten er 40 år ha et forhold mellom inntekt og gjeld som tilsvarer $0,99-(0,02*22=)$ 0,44=0,55. Figur 5.2 illustrerer beregnet gjeld i forhold til inntekt for enkelte husholdningstyper med ulik alder fra modellen i tabell 5.3.

Figur 5.2 Beregnet gjeld i forhold til inntekt etter alder for utvalgte grupper av husholdninger med høyere utdanning og bosatt i storby. Enslige med og uten studielån. Par med barn og med studielån. Måletidspunkt 1997.

Figur 5.2 viser beregnet gjeld i forhold til inntekt i tre grupper av husholdninger, etter modellen i tabell 5.3. Husholdningene varierer etter husholdningstype, alder og etter om de har studielån eller ikke. Vi ser at den relative gjeldsbelastningen avtar med stigende alder. Av de tre gruppene i figur 5.2 ser vi at det er enslige uten studielån som gjennomsnittlig har lavest gjeld i forhold til inntekt. Par med barn og med studielån har den høyeste gjelden i forhold til inntekt, mens gruppen enslige med studielån plasserer seg i midten. Figuren illustrerer også betydningen av alder ved at gjeld i forhold til inntekt blir gradvis lavere med stigende verdi for alder for samtlige av gruppene. Figuren gir med andre ord et bilde av betydningen av alder, husholdningstype og det å ha studielån på husholdningens økonomi, her uttrykt ved gjeld i forhold til inntekt. De eldste og yngste aldersgruppene er utelatt fra figuren (under 20 og over 50 år), fordi antallet husholdninger med studielån er lavt i disse aldersgruppene.

For øvrig forklarer modellen kun en relativt liten del av variansen i forholdet mellom inntekt og gjeld blant husholdningene. R^2 er kun 0,1, noe som tilsvarer 10 prosent av variansen. Verken det å ha studielån eller noen av de andre forklaringsvariablene som inngår i modellen forklarer spesielt mye av variansen i forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdningene. Imidlertid er det ikke uventet med lav R^2 i denne analysen. Etter-

som det er usikkerhet ved både teller og nevner (både inntekt og gjeld varierer i husholdningene), gir dette stor mulighet for variasjon i den avhengige variabelen.

5.2.2 Andre modeller

For å unngå å blande avhengig og uavhengig variabel, har vi valgt å utelate inntekt og gjeld fra analysemodellen i tabell 5.3. Det er imidlertid gjort tilleggsanalyser der inntekt har vært inkludert i analysemodellen (som uavhengig variabel). Dette medførte ubetydelige endringer av resultatene, og en økning i forklart varians på kun en prosent (fra 10 til 11). Effekten av studielån på forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdningen forklares med andre ord ikke av inntektsforskjeller mellom husholdninger med og uten studielån. I andre analyser har gjeld vært inkludert i modellen (i stedet for inntekt). Disse analysene viste sterk samvariasjon mellom den avhengige variabelen og gjeld. Det kan virke ulogisk at det ikke er en tilsvarende samvariasjon mellom den avhengige variabelen og inntekt. Årsaken til dette kan være at mens de aller fleste husholdningene har (oppgitt) inntekt, har færre husholdninger gjeld. Dermed får spredningen i gjeld større betydning enn inntektsspredningen for forholdet mellom inntekt og gjeld i ulike grupper av husholdninger.

For å undersøke om forholdet mellom inntekt og gjeld er forskjellig i ulike inntektsgrupper, er det også gjort separate analyser av ulike inntektsgrupper. Det var små forskjeller mellom de ulike modellene.

Endelig er det gjort analyser der sektor²³ (privat/offentlig) og indikatorer på sosial bakgrunn har vært inkludert i modellene. Verken foreldrenes utdanningsnivå eller om man mottok økonomisk støtte under utdanningen, svekker betydningen av studielånet på forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdningen²⁴. Det er først og fremst variablene alder, husholdningstype og om husholdningen har studielån, som har betydning

²³ Variabelen for sektor er en dummy med verdiene offentlig eller privat sektor. Variabelen er konstruert med utgangspunkt i husholdningens hovedforsørger. I husholdninger der respondenten verken er gift eller samboende, vil dette alltid være respondenten som er hovedforsørger. I par-husholdningene der respondenten har oppgitt å ikke være hovedforsørger, er det partnerens sektortilhørighet som er grunnlaget for variabelen.

²⁴ Analysene viste effekt av foreldrenes utdanningsnivå, men effekten forsvant når variablene for studielån eller alder ble inkludert i modellen. Husholdninger med høy sosial bakgrunn har høyere gjeld i forhold til inntekt sammenlignet med husholdninger med lav sosial bakgrunn, men dette skyldes at husholdninger med høy sosial bakgrunn i større grad har studielån og at de er yngre enn husholdninger uten studielån. Kontrollert for disse demografiske forholdene, gir ingen av de to variablene for sosial bakgrunn signifikant effekt.

for forholdet mellom inntekt og gjeld. Det er altså ikke slik at husholdninger der respondenten har mottatt økonomisk støtte hjemmefra, har lavere gjeld i forhold til inntekt enn andre husholdninger. Om husholdningens hovedforsørger arbeider i offentlig eller privat sektor har ingen effekt på forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdningene i noen av analysemodellene.

5.2.3 Husholdningstype og kjønn

Ettersom enheter i analysene er husholdninger, er ikke kjønn med som variabel. Imidlertid består husholdningstypene enslig og enslige forsørgere kun av enten kvinner eller menn (husfar eller husmor), og vi kan dermed undersøke kjønnsfordelingen i disse husholdningstypene. Våre resultater tyder på at det er sammenheng mellom kjønn og husholdningens økonomiske situasjon. Det er særlig gruppen enslige med barn som har høy gjeld i forhold til inntekt. Dette er en gruppe som ofte har høyt utgiftsnivå og samtidig begrensede inntekter, ettersom husholdningen er basert på kun en inntekt. Denne husholdningstypen har skjev kjønnsfordeling; 76 prosent består av mor og barn, mens de resterende 24 prosent består av far og barn. Analyser av inntektsforskjeller mellom kvinner og menn som er enslige forsørgere viser at kvinner har lavere inntekt enn menn. Basistallene er små, men sier noe om mulig sammenheng mellom kjønn og husholdningens økonomiske situasjon. Vi finner for øvrig tilsvarende kjønnsforskjeller i gjennomsnittlig inntekt blant enslige forsørgere i Statistisk årbok (1999). Kvinnelige enslige forsørgere har lavest inntekt, noe som trekker i samme retning som resultatene fra vårt materiale.

5.2.4 Diskusjon

Analysen tyder på at det å ha studielån øker husholdningens gjeld i forhold til inntekt. Dette kan ikke kun skyldes at husholdninger med studielån har annen demografisk sammensetning enn husholdninger uten studielån, ettersom alder, urbanitet og husholdningstype er inkludert i analysemodellen.

Høyere gjeld i forhold til inntekt blant husholdninger med studielån kan tolkes som uttrykk for høyere gjeldsbelastning i denne gruppen, sammenlignet med husholdninger uten studielån. Men medfører høy gjeld i forhold til inntekt økonomiske problemer for husholdningene? Og har gjeldsbelastningen blant husholdninger med studielån betydning for husholdningens økonomi? Som tidligere diskutert kan vi skille mellom objektive og subjektive uttrykk for økonomisk belastning. Forhold mellom inntekt og gjeld gir i første rekke et objektivt uttrykk for husholdningens økonomiske situasjon. Ettersom vi i analysemodellen kontrollerer for ulike husholdningstyper, tar vi også til en viss grad hensyn til ulikt utgiftsnivå i

ulike husholdninger. Vi kan likevel ikke si noe om hvordan husholdningsmedlemmene opplever den økonomiske situasjonen i sin husholdning. I de følgende analyser vil vi se nærmere på den subjektive oppfatningen av husholdningens økonomiske situasjon. Dette gjør vi ved først å undersøke i hvilken grad husholdninger med studielån oppgir å ha problemer med betaling av løpende utgifter i husholdningen i større grad en husholdninger uten studielån.

5.3 Betalingsproblemer

Å ha problemer med å betale løpende utgifter gir uttrykk for en anstrengt økonomisk situasjon. Av alle husholdningene, oppgir 22 prosent å ha opplevd dette problemet den siste tiden²⁵. Her ønsker vi å undersøke i hvilken grad dette har sammenheng med det å ha studielån.

Tabell 5.4 viser logistisk regresjon av sannsynlighet for problemer med betaling av løpende utgifter i husholdningen etter alder, utdanning, om husholdningen har studielån, inntekt, gjeld, husholdningstype, urbanitet og måletidspunkt. Referansegruppe er enslige 18 åringer uten høyere utdanning eller studielån og bosatt i spredtbygde strøk, fra 1995-utvalget.

5.3.1 Resultater

Analysen i tabell 5.4 viser at økonomiske faktorer som gjeld og i særlig grad inntekt, har sterk effekt på betalingsproblemer. Med økende inntekt i husholdningen synker sannsynligheten for å ha problemer med løpende utgifter, mens betalingsproblemene øker med økende gjeld. Også alder har stor betydning; med økende alder synker sannsynligheten for at husholdningen har problemer med betaling av løpende utgifter.

Det å ha studielån øker sannsynligheten for å ha betalingsproblemer selv når utdanningsnivå, alder, inntekt, samlet gjeld, husholdningstype og urbanitet holdes likt. Selv om det å ha studielån har signifikant effekt i modellen, er forskjellen mellom husholdninger med og uten studielån liten. I figur 5.3 er koeffisientene fra tabell 5.4 omregnet til sannsynlig-

²⁵ Fordi antallet husholdninger med betalingsproblemer er relativt lite, er alle som har betalingsproblemer slått sammen til en gruppe, uansett omfang av slike problemer i husholdningen. Vi skiller i denne analysen kun mellom de som har og de som ikke har betalingsproblemer.

heter for betalingsproblemer for bestemte grupper av husholdninger og visuelt fremstilt²⁶.

Tabell 5.4 Logistisk regresjon av sannsynligheten for problemer med betaling av løpende utgifter i husholdningen. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.

	Koeffisient	(s.f.)
Konstant (referanse gruppe)	0,528**	(,178)
Alder (18 år=0)	-,034***	(,004)
Utdanningsnivå (høyere utdanning=1)	-,298**	(,114)
Husholdninger med studielån	,257*	(,123)
Inntekt	-,0037***	(,0004)
Gjeld	,0008***	(,0002)
Urbanitet: (storby=0)		
Tettsted	-,206	(,115)
Spredtbygd strøk	-,189	(,125)
Husholdningstyper: (enslige=0)		
Par uten barn	-,485**	(,153)
Par med barn	,273*	(,136)
Enslige forsørgere	,444**	(,163)
Andre husholdningstyper	-,019	(,231)
Måletidspunkt (1995=0)	-,083	(,088)
Pseudo-R²	11,2 %	
Antall (N)	3565	

* = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001 Standardfeil for koeffisientene i parentes.

Figur 5.3 illustrerer forskjellen i sannsynlighet for betalingsproblemer i husholdninger med og uten studielån. For eksempel vil enslige husholdninger med og uten studielån på 38 år med henholdsvis 20 og 24 prosent

²⁶ Sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer beregnes ut fra koeffisientene i modellen gjengitt i tabell 5.4, satt inn i formelen $P=e^z / (1+e^z)$ hvor $z=a+ b_1x_1+b_2x_2 \dots +b_nx_n$

I vårt tilfelle vil z være lik kontantleddet pluss effekten av bakgrunnsvariablene som inngår i modellen. Eksempelvis kan vi beregne sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer for en enslig husholdning på 30 år, med studielån, høyere utdanning, 300 000 kroner i inntekt, 300 000 kroner i gjeld, bosatt i storby og fra måletidspunktet 1997. Dette gir: $z=[0,5278+(-0,0335*13)-0,2976 +0,2574 +(-0,0037*300)+ (0,0008*300) -0,0826]= -0,867 \Rightarrow P= e^{-0,867} / (1+e^{-0,867}) = 0,30$

Det vil si at en husholdning med de nevnte kjennetegnene vil ha 30 prosent sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer, noe vi også kan lese ut av figur 5.3.

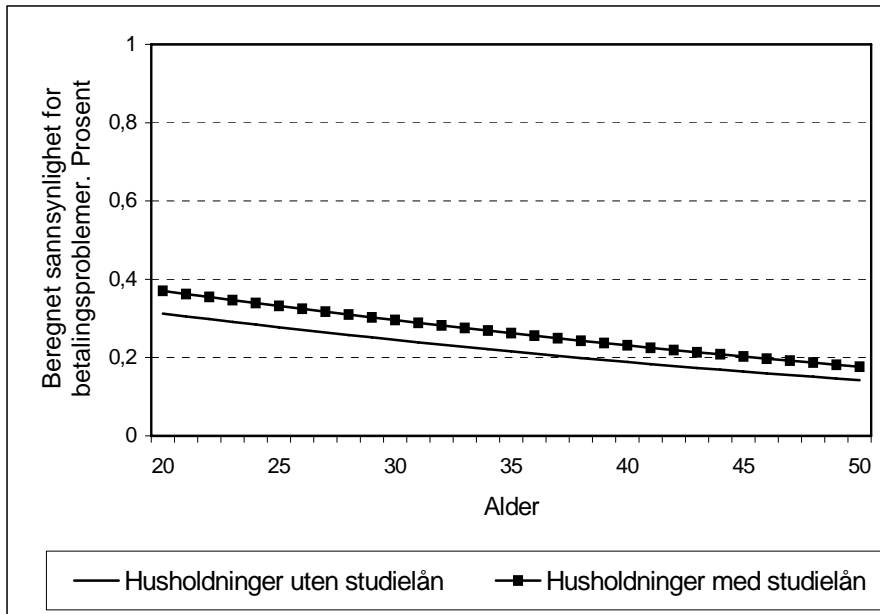
sannsynlighet, ha betalingsproblemer. Vi ser også hvordan betalingsproblemer i husholdningen har sammenheng med alder. Sannsynlighet for betalingsproblemer synker både for husholdninger med og uten studielån ettersom man blir eldre.

Ser vi på effekten av husholdningstyper på betalingsproblemer, synes denne å ha sammenheng med både antall voksne i husholdningen og om det er barn i husholdningen. Sammenholder vi resultatene med analysen i tabell 5.3, ser vi at de husholdningstypene som har høy gjeld i forhold til inntekt, også har høy sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer. Par uten barn har lav sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer, mens par med barn og enslige forsørgere derimot har større sannsynlighet for å oppleve slike økonomiske problemer, sammenlignet med enslige. De ulike husholdningstypene gir til en viss grad et inntrykk av antall personer som lever på husholdningens inntekt, og av utgiftsnivået i husholdningen. Det er derfor ikke overraskende at vår analysemodell viser at par med barn og særlig enslige forsørgere er de husholdningstypene som har størst sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer, mens par uten barn er den husholdningsgruppen som har minst sannsynlighet for å ha betalingsproblemer.

Også husholdningens utdanningsnivå har betydning; å ha høyere utdanning beskytter noe mot betalingsproblemer. Derimot har verken urbanitet eller måletidspunkt signifikant effekt. Husholdningenes betalingsproblemer har med andre ord ikke endret seg i løpet av perioden, når det kontrolleres for andre forhold. Dette er for øvrig i tråd med eksisterende forskning (Poppe 1999).

Pseudo- R^2 brukes som et mål på modellens forklaringsstyrke²⁷. I likhet med R^2 fra den lineære regresjonen i tabell 5.3, er ikke den forklarte variansen uttrykt ved pseudo- R^2 i tabell 5.4, spesielt høy. Modellen forklarer 11,3 prosent av variansen i betalingsproblemer blant husholdningene i utvalget. Imidlertid er det ikke størrelsen på den forklarte variansen som er mest interessant for vår analyse. Det er mer interessant at studielån har betydning for husholdningens betalingsproblemer selv når det kontrolleres for de demografiske og økonomiske forholdene som inngår i modellen.

²⁷ Pseudo- R^2 er gitt ved formelen $p^2=1-L(\hat{\theta})/L(\hat{\theta}^H)$ der $\hat{\theta}$ er den ubegrensede (unconstrained) modellen og $\hat{\theta}^H$ er modellen definert av null hypotesen (Judge, Griffiths, Hill, Lütkepohl og Lee 1985). Pseudo- R^2 er i likhet med $-2 \log$ likelihood uttrykk for skaleringsmål, eller modellstyrke i logit modeller. Pseudo- R^2 kan tolkes som prosenten av usikkerheten som blir forklart av de empiriske resultatene (Judge et al. 1985). I logistisk analyse med kun én modell, kan pseudo- R^2 gi et lettere tilgjengelig uttrykk for modellens forklaringsstyrke enn det som uttrykkes ved $-2 \log$ likelihood.

Figur 5.3 *Beregnet sannsynlighet for betalingsproblemer for husholdninger med og uten studielån. Enslige med høyere utdanning, 300 000 kroner i inntekt, 300 000 kroner i gjeld, bosatt i storby. Måletidspunkt 1997.*

Vi understreker at den isolerte effekten av studielån på husholdningens betalingsproblemer, er liten. Variasjoner i analysemodellene har også vist at den statistiske sammenhengen mellom betalingsproblemer og det å ha studielån er ustabil. Det er likevel interessant å merke seg at selv dette relativt strenge uttrykket for økonomisk belastning, gir utslag i våre analyser.

5.3.2 Andre modeller

Det er gjort supplerende analyser der variabler for sosiale bakgrunnsforhold er inkludert. Her viser det seg at økonomisk støtte fra foreldrene har betydning for om husholdningen har betalingsproblemer eller ikke. Selv kontrollert for andre økonomiske og demografiske forhold, har husholdninger som mottok økonomisk støtte hjemmefra mindre sannsynlighet for å oppleve betalingsproblemer enn husholdninger som ikke mottok slik støtte. På et nesten tilstrekkelig signifikansnivå (6-7 prosent), har også foreldrenes utdanningsnivå betydning for om husholdningen har betalingsproblemer. Når variablene for foreldrenes utdanningsnivå og økonomisk støtte under utdanningen inkluderes i analysemodellen, gir ikke lenger det å ha studielån i husholdningen signifikant effekt.

Resultatene kan tyde på at en del av sammenhengen mellom studielån og betalingsproblemer går via sosial bakgrunn. Imidlertid kreves mer utfyllende analyser enn det som er mulig å gjøre her, for å undersøke sammenhengen mellom sosial bakgrunn og belastning av studielån.

Andre tilleggsmodeller har inkludert arbeidsledighet blant de uavhengige variablene. Analysene viser sterk sammenheng mellom arbeidsledighet og betalingsproblemer. Husholdninger som har opplevd arbeidsledighet de siste to årene har større sannsynlighet for å ha betalingsproblemer enn andre husholdninger, alt annet likt. Når variabelen for arbeidsledighet inkluderes i analysemodellen, reduseres effekten av det å ha studielån. Dette reduserer også signifikansnivået; effekten av det å ha studielån på husholdningens betalingsproblemer er her kun signifikant på 10-prosent nivå. Dette kan tolkes som at en del av husholdningene som har studielån, har betalingsproblemer fordi de har opplevd arbeidsledighet i løpet av de siste to årene.

5.3.3 Diskusjon

Hvorfor har husholdninger med studielån større betalingsproblemer enn husholdninger uten studielån selv når det er kontrollert for økonomiske og demografiske forhold? En forklaring kan være at husholdninger med studielån har et høyere utgiftsnivå enn husholdninger uten studielån som skyldes den livssituasjonen som mange av husholdningene med studielån befinner seg i. Mange utsetter etableringsutgifter til etter at studiene er fullført. De første årene etter fullført utdanning innebærer derfor for mange en periode med anstrengt økonomi.

Tilbakebetalingen av studielånet kommer samtidig med en rekke andre utgifter og kostnader. Husholdningenes livsfase kan dermed være en mellomliggende variabel som kan ha betydning for sammenhengen mellom studielån og husholdningens opplevelse av betalingsproblemer, selv om vi kontrollerer for ulike demografiske forhold i våre modeller.

Det kan også diskuteres i hvilken grad opplevelse av betalingsproblemer gir uttrykk for økonomisk belastning i husholdningen. Våre analyser innledningsvis i kapittelet har vist betydelig samvariasjon mellom de ulike økonomiske indikatorene som inngår i analysene. Dette kan tyde på høy grad av begrepsvaliditet, ved at de subjektive indikatorene på økonomisk belastning først og fremst gir uttrykk for økonomiske forhold. Vi kommer tilbake til dette i kapittel 6.

5.4 Sparemuligheter

I hvilken grad husholdningen har penger igjen etter at alle regninger og utgifter er betalt og dermed har sparemuligheter, forteller også noe om

husholdningens økonomiske situasjon. Husholdninger der pengene strekker til akkurat, eller der man må bruke av sparepengene for å få endene til å møtes, vil ikke ha mulighet til å legge penger til side. Det er naturlig nok sammenheng mellom det å ha betalingsproblemer og det å ha sparemuligheter; husholdninger med betalingsproblemer vil i liten grad ha mulighet til å legge opp sparepenger, mens husholdninger med sparemuligheter i mindre grad vil ha betalingsproblemer (se figur 5.1). Men det å ha sparemuligheter skiller seg fra det å ha betalingsproblemer, ved at det gir uttrykk for økonomisk overskudd og ikke underskudd. Sparemuligheter i husholdningen er uttrykk for i hvilken grad man har inntekt som overgår utgiftene, mens betalingsproblemer derimot er uttrykk for i hvilken grad utgiftene overgår inntektene. Det at husholdningen har sparemuligheter vitner i større grad om økonomisk romslighet enn det fravær av betalingsproblemer gjør.

Tabell 5.5 viser logistisk regresjon av sannsynlighet for å oppleve å ha sparemuligheter i husholdningen etter alder, utdanning, om husholdningen har studielån, inntekt, gjeld, husholdningstype, urbanitet og måletidspunkt. Referansegruppe er enslige 18 åringer uten høyere utdanning eller studielån, ikke opplevd arbeidsledighet siste to år og bosatt i spredtbygde strøk, fra 1995-utvalget.

5.4.1 Resultater

I likhet med analysen av betalingsproblemer i husholdningen, viser også resultatene av analysen i tabell 5.5 sterk betydning av økonomiske faktorer på sannsynlighet for sparemuligheter i husholdningen. Med økende inntekt øker sannsynligheten for å ha sparemuligheter i husholdningen, mens denne sannsynligheten synker med økende gjeld. Vi ser at det å ha opplevd arbeidsledighet i løpet av de siste to årene minsker sannsynligheten for å ha sparemuligheter. Dette kan knyttes til husholdningens økonomiske situasjon ved at arbeidsledighet reduserer husholdningens inntekt. Det virker derfor rimelig at husholdninger som har opplevd arbeidsledighet i løpet av de siste to årene, har mindre sannsynlighet for å ha sparemuligheter, sammenlignet med husholdninger som ikke har opplevd arbeidsledighet.

Studielånet har isolert betydning for husholdningenes sparemuligheter, også etter at vi kontrollerer for alder, utdanningsnivå, inntekt og gjeld, urbaniseringsgrad, husholdningstype og måletidspunkt. Husholdninger med studielån har mindre sannsynlighet for å ha sparemuligheter enn husholdninger som ikke har studielån, alt annet likt. Figur 5.4

illustrerer denne forskjellen ved å viser sannsynlighet for sparemuligheter for husholdninger med og uten studielån etter inntekt²⁸.

Tabell 5.5 Logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha sparemuligheter i husholdningen. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.

	Koeffisient	(s.f.)
Konstant (referanse gruppe)	-,831***	(,160)
Alder (18 år=0)	-,003	(,003)
Utdanningsnivå (høyere utdanning=1)	,450***	(,092)
Husholdninger med studielån	-,316**	(,109)
Inntekt	,0038***	(,0003)
Gjeld	-,0007***	(,0001)
Arbeidsledighet	-,375***	(,095)
Urbanitet: (storby=0)		
Tettsted	,103	(,096)
Spredtbygd strøk	,055	(,105)
Husholdningstyper: (enslige=0)		
Par uten barn	,194	(,118)
Par med barn	-,343**	(,119)
Enslige forsørgere	-,599***	(,162)
Andre husholdningstyper	,014	(,174)
Måletidspunkt (1995=0)	,326***	(,072)
Pseudo-R²	9,3 %	
Antall (N)	3551	

* = p<0.05, ** = p<0.01, *** = p<0.001 Standardfeil for koeffisientene i parentes.

Figur 5.4 viser hvordan sannsynligheten for sparemuligheter i husholdningen øker med stigende inntekt, beregnet ut fra koeffisientene i tabell 5.5. Mens husholdninger med og uten studielån og med 100 000 kroner i inntekt, har henholdsvis 50 og 57 prosent estimert sannsynlighet for å ha sparemuligheter, stiger denne sannsynligheten til henholdsvis 91 og 93 prosent blant husholdninger med og uten studielån og med 700 000 kroner i inntekt. Forskjellen mellom husholdninger med og uten studielån er ikke stor, og den minsker ettersom husholdningsinntekten øker. Dette er en forventet sammenheng, ettersom også husholdninger med stor gjeldsbelastning vil ha sparemuligheter bare inntekten er tilstrekkelig høy.

Utdanningsnivå gir positiv effekt på sannsynlighet for sparemuligheter. Dette kan synes noe overraskende, ettersom inntekt er inkludert i analysemodellen. Effekten av utdanningsnivå kan dermed ikke kun

²⁸ For forklaring av beregning av sannsynligheter i figur 5.4, se fotnote til figur 5.3.

skyldes at husholdninger med høyere utdanning har høyere inntekt enn husholdninger uten høyere utdanning. Dette kan skyldes ulikt utgiftsnivå eller andre økonomiske forskjeller mellom husholdninger med og uten høyere utdanning som vi ikke får kontrollert for ved å inkludere inntekt og samlet gjeld.

Analysen viser også forskjeller i sparemuligheter etter husholdningstype. Husholdninger med barn, og i særlig grad enslige forsørgere, har mindre sannsynlighet for å ha sparemuligheter i husholdningen enn enslige husholdninger. Sammenhengen mellom husholdningstype og sparemuligheter er tilsvarende det vi så i analysene av betalingsproblemer og gjeld i forhold til inntekt.

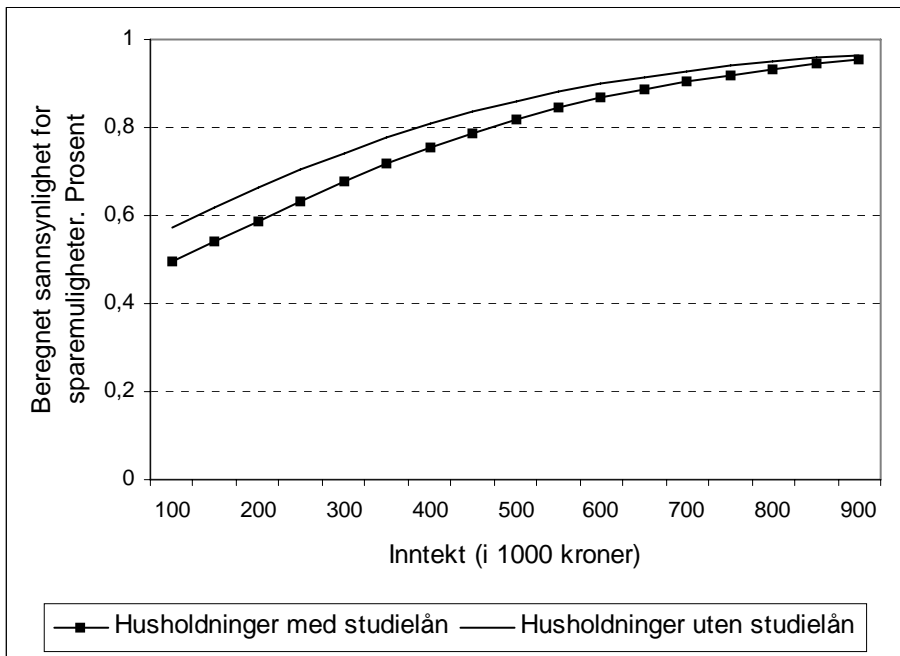
I motsetning til i analysen av betalingsproblemer, har imidlertid alder ingen signifikant effekt på husholdningens sparemuligheter. Det kan dermed synes som sparemuligheter har mindre sammenheng med husholdningens alder enn betalingsproblemer²⁹.

5.4.2 Andre modeller

Det er gjort analyser der variabler for foreldrenes utdanningsnivå og for om man mottok økonomisk støtte under utdanningen har vært inkludert i modellene. Ingen av de to variablene gir signifikant effekt. Husholdningens sparemuligheter påvirkes verken av foreldrenes utdanningsnivå eller om man mottok økonomisk støtte under utdanningen. Det er først og fremst husholdningens inntekt som har betydning for om husholdningen oppgir å ha sparemuligheter. Deretter gir gjeld, måletidspunkt, utdanningsnivå, og om husholdningens har studielån, effekter på sparemuligheter.

Andre analysemodeller har også inkludert tidspunkt for avsluttet utdanning. Dette ga heller ingen effekt og endret ikke sammenhengen mellom studielån og sparemuligheter. Dette kan tyde på at studielånet begrenser husholdningens sparemuligheter uavhengig av tidspunkt for avsluttet utdanning. Dersom studielånets belastning på husholdningens økonomi utelukkende var begrenset til de første årene etter avsluttet utdanning, skulle effekten av studielån ha forsvunnet når vi innførte variabelen for tidspunkt for avsluttet utdanning.

²⁹ Dersom husholdningstyper utelates fra modellen, får alder signifikant effekt på sannsynlighet for sparemuligheter. Husholdningstypene par med barn og enslige forsørgere har lavere gjennomsnittsalder enn de andre husholdningstypene. Sammenhengen mellom alder og sparemuligheter forsvinner derfor når vi kontrollerer for husholdningstype.

Figur 5.4 Beregnet sannsynlighet for sparemuligheter i husholdninger med og uten studielån. Enslige med høyere utdanning, 30 år, uten gjeld og bosatt i storby. Måletidspunkt 1997.

5.4.3 Diskusjon

Analysen avdekker at demografiske og økonomiske forhold påvirker sannsynligheten for at husholdningen opplever å ha sparemuligheter. Sammenhengene går som regel i forventet retning med hensyn til hva som kan virke hemmende på husholdningens økonomi. Arbeidsledighet og utdanningsnivå er forhold som kan knyttes til inntekt og ressurser i husholdningen. Å være arbeidsledig vil innebære tap av eller reduksjon i inntekt, mens høyere utdanning gjerne gir høyere inntekt.

Effekten av studielån på husholdningens opplevelse av sparemuligheter synes å være noe større effekten på husholdningens betalingsproblemer. Effekten av det å ha studielån på husholdningens sparemuligheter er også betydelig mer robust mot endringer i analysemodellene enn effekten av betalingsproblemer på det å ha studielån. Dette kan skyldes forskjeller i de to indikatorene på økonomisk belastning. Sparemuligheter skiller mellom husholdninger som har økonomisk overskudd og de som ikke har det. Betalingsproblemer skiller imidlertid mellom husholdninger med økonomisk underskudd og de som ikke har det. Sammenlignet med betalingsproblemer er det å ha sparemuligheter utvilsomt et mindre

strengt mål på økonomisk belastning i husholdningen. Den foregående analysen kan imidlertid tyde på relativt høy grad av samsvar mellom disse to uttrykkene for økonomisk belastning. Resultatene fra analysene i tabell 5.4 og 5.5 kan tyde på at det å ha studielån har større betydning for om husholdningen har økonomisk overskudd enn om den har økonomisk underskudd, alt annet likt.

I likhet med sammenhengen mellom det å ha studielån og om husholdningen har betalingsproblemer, synes det rimelig å se sammenhengen mellom det å ha studielån og husholdningens opplevelse av sparemuligheter med den livssituasjonen som mange av husholdningene med studielån befinner seg i. Etableringsfasen som mange av husholdningene med studielån befinner seg i de første årene etter fullført utdanning, er en tid der inntektene forsvinner fort. Med andre ord; husholdninger med studielån befinner seg ikke i en livsfase der man har mulighet til å legge seg opp en formue.

5.5 Oppsummering

De multivariate analysene kan tyde på større økonomisk belastning i husholdninger med studielån sammenlignet med andre husholdninger. Husholdninger med studielån har høyere gjeld i forhold til inntekt, de har større sannsynlighet for å oppleve problemer med betaling av løpende utgifter, og de har mindre sannsynlighet for å ha sparemuligheter, sammenlignet med husholdninger uten studielån. Sammenholder vi disse resultatene med inndelingen i figur 5.1, kan det med andre ord synes som husholdninger med studielån i større grad enn husholdninger uten studielån, befinner seg i gruppen med anstrengt økonomi. Analysene kan tyde på at den økonomiske belastningen av studielånet ikke oppveies av at husholdninger med studielån i stor grad har høyere utdanning og dermed kan oppnå høyere avkastning på arbeidsmarkedet.

Analysene tyder på at husholdninger med studielån i liten grad tilpasser seg situasjonen ved å utsette eller minske opptak av annen gjeld, men at studielånet ofte kommer på toppen av annen gjeld. Dette må ses i sammenheng med den livssituasjon mange tilbakebetalere av studielån befinner seg i. Tilbakebetalingen av studielånet kommer på et tidspunkt da det er naturlig å etablere seg gjennom å stifte familie og investere i bolig og bil. Familieførøkelser, boligkjøp og andre store utgifter utsettes ofte til studiene er fullført, og i tiden etter ferdige studier kommer utgiftene fort. Vi kommer tilbake til ulike tolkninger av resultatene i den avsluttende diskusjonen i neste kapittel.

6 Avslutning

I denne rapporten har vi undersøkt hva som kjennetegner husholdninger som har studielån. Vi har også undersøkt variasjoner i størrelsen på studielånet i ulike grupper husholdninger, etter ulike demografiske og økonomiske forhold. Hovedproblemstillingen har vært å belyse hvilken betydning studielånet har for husholdningens økonomiske situasjon.

Majoriteten av Norges studenter ser seg nødt til å ta opp studielån for å finansiere studiene. De som har tatt de lengste utdanningene har derfor som regel de største studielånene (Bækken 1997). Her har vi imidlertid ikke fokusert på mekanismene bak ulikt opptak av studielån. Uavhengig av årsaker til størrelsen på husholdningens studielån, har vi her undersøkt i hvilken grad studielånet er en belastning på husholdningsøkonomien i tilbakebetalingsfasen.

Analysene som her er gjort, tyder på at belastningen av studielån varierer betydelig mellom ulike typer husholdninger. Det er først og fremst kombinasjonen av ulike forhold, der det å ha studielån inngår som ett element, som gir økonomiske problemer. Både alder, husholdningens sammensetning, bosted og utdanning har betydning for i hvilken grad studielånet utgjør en økonomisk belastning. Imidlertid er det verdt å understreke at for en stor gruppe husholdninger utgjør studielånet utvilsomt en økonomisk belastning, både med hensyn til størrelsen på gjeld i forhold til inntekt, samt opplevelsen av å ha betalingsproblemer og sparemuligheter i husholdningen. Dette gjelder særlig husholdninger som i utgangspunktet har et høyt utgiftsnivå, slik som unge husholdninger i en etableringsfase, de som bor i urbane strøk med høye levekostnader og husholdninger med barn.

6.1 Hvem har studielån?

I første del av analysen ble husholdninger med og uten studielån sammenlignet etter demografiske kjennetegn som alder, utdanning, husholdningstype, grad av tettbebyggelse på bostedet og arbeidsledighet. Vi sammenlignet også husholdningene med hensyn til økonomiske forhold som husholdningens sparemuligheter, problemer med løpende utgifter, samlet inntekt, gjeld, bankinnskudd og avdrag på lån.

Analysene viste at husholdningene med studielån totalt sett skiller seg fra husholdninger uten studielån ved at de er yngre, har i større grad høyere utdanning, de har i større grad omsorg for barn, og de er i større grad bosatt i urbane strøk av landet. Dette er forskjeller som kunne forventes, både i lys av den livsfasen mange befinner seg i de første årene

etter fullført utdanning og som følge av geografisk variasjon av ulike typer arbeidsplasser. Studielånet er først og fremst rettet mot finansiering av høyere utdanning, det er derfor rimelig at en høy andel av husholdningene med studielån også har høyere utdanning. Mange utsetter det å få barn og etablere seg med familie til etter at studiene er fullført (Lappegård 1999). De første årene etter endt utdanning innebærer derfor for mange en periode med store omstillinger og høye kostnader. Store deler av etterspørselen etter høyere utdannet arbeidskraft er lokalisert i urbane strøk. Det er derfor heller ikke uventet at husholdninger med studielån i større grad enn andre husholdninger er bosatt i tettsteder og storbyer. Noe høyere grad av arbeidsledighet blant husholdninger med studielån må også ses i sammenheng med forhold som alder og utdanning. Det er generelt høyere arbeidsledighet blant yngre enn blant eldre arbeidstakere Statistisk årbok (1999). Dette kan skyldes vanskeligheter med å komme inn på arbeidsmarkedet for nyutdannede. Mange opplever en periode med arbeidsledighet i overgangen mellom utdanning og arbeid (Try 1998).

6.2 Hvem har størst studielån?

Det er betydelig variasjon i størrelsen på studielånet mellom ulike grupper av husholdninger med studielån. Hovedsakelig tyder resultatene på at det er yngre husholdninger, husholdninger med høyere utdanning og husholdninger bosatt i urbane strøk som har de største studielånene. Sammenhengen mellom alder og størrelsen på studielånet kan skyldes to forhold. Først og fremst må det ses i forhold til hvor i nedbetalingsfasen av studielånet husholdningen befinner seg. De yngste tilbakebetalerne har som regel nylig fullført utdanningen sin og befinner seg dermed i begynnelsen av nedbetalingsfasen. Men sammenhengen mellom alder og størrelsen på studielånet kan også reflektere ulikheter i låneopptak over tid. Som følge av en høyere andel studenter ved langvarige høyere utdanninger, kan det være at gjennomsnittlig studielån ved avsluttet utdanning har steget de senere årene.

Ved siden av alder, utdanning og urbanitet, har også husholdningstypen betydning for størrelsen på studielånet. Husholdninger med to voksne har gjerne høyere samlet studielån enn enslige husholdninger, noe som selvsagt skyldes antall studielån i husholdningen. Videre har husholdninger uten barn gjennomsnittlig høyere studielån enn husholdninger med barn. Par med barn har høyere studielån enn par uten barn, og enslige har høyere studielån enn enslige forsørgere. Dette skyldes trolig en kombinasjon av flere forhold, der ulik alder og utdanningslengde mellom de ulike husholdningstypene spiller en viktig rolle (se kapittel 4).

Analysene i kapittel 3 viste at husholdninger med studielån har en annen demografisk sammensetning enn husholdninger uten studielån. I kapittel 4 så vi at også innad i gruppen med studielån er det betydelige variasjoner. Disse forskjellene kompliserer analysene av studielånets betydning for husholdningens økonomi. Bivariat tabellanalyse gir liten mulighet til å isolere studielånets betydning for husholdningens økonomiske situasjon. I kapittel 5 brukte vi derfor regresjonsanalyse for å undersøke sammenheng mellom studielån og husholdningens økonomi samtidig som ulike demografiske og økonomiske forhold i husholdningen ble holdt konstant.

6.3 Har husholdninger med studielån anstrengt økonomi?

Analysene i kapittel 5 tyder på at husholdninger med studielån har høyere gjeld i forhold til inntekt, større sannsynlighet for å oppleve problemer med betaling av løpende utgifter, og i mindre grad har sparemuligheter, enn andre husholdninger. Betyr dette at husholdninger med studielån har anstrengt økonomi? Diskusjonen knyttet til tolkningen av analysene er her delt inn i tre deler. Først diskuteres resultatene ut i fra et *livsløpsperspektiv*. Deretter knyttes resultatene til formålet med å ta opp studielån, noe som inkluderer vurdering av *investeringsaspektet* ved studielån og utbytte av utdanning. Til slutt kommer vi inn på en diskusjon av ulike *oppfatninger* om hva som blir betraktet som anstrengt økonomi og økonomisk belastning i ulike grupper av husholdninger.

6.3.1 Studielån i et livsløpsperspektiv

Studielånet er den første gjelden mange pådrar seg. Analysene har da også vist at husholdninger med studielån hovedsakelig består av unge mennesker. I de yngste aldersgruppene besto også husholdningens samlede gjeld i stor grad av studielån, mens denne andelen var langt lavere i de eldre aldersgruppene (figur 4.5). Dette viser hvordan husholdningens gjeldssammensetning varierer over livsløpet. Fra å bestå av studielån, vil en stadig større andel av husholdningens gjeld bestå av annen gjeld, særlig boliggjeld (Gulbrandsen 1999b).

Ser vi husholdningens utgifter og inntekter i et livsløpsperspektiv, er det ikke uventet at de første årene etter ferdig utdanning for mange oppleves som en økonomisk "flaskehals". På mange måter er dette tiden da "alt skal skje". I studietiden har de færreste særlig høy inntekt, og mange utsetter trolig barnefødsel og boligkjøp til etter at studiene er fullført og husholdningsøkonomien bedrer seg (Bækken 1997, Lappegård 1999). Overgangen fra studentliv til arbeidsliv markerer dermed ofte overgang

fra uetablert ungdomstid uten fast inntekt til etablert familieliv. Utgifter i etableringsfasen og utgifter som har vært utsatt i studietiden gir en periode med anstrengt husholdningsøkonomi for mange. Studielånet kommer i tillegg til eller "på toppen" av andre utgifter. En forklaring på den økonomiske belastningen av studielånet kan derfor være knyttet til livsløpstilløpspunktet da studielånet tilbakebetales.

Størrelsen på studielånet i ulike husholdninger, trenger imidlertid ikke utelukkende å være uttrykk for livsfase. Vi står også overfor et kohortfenomen. Ettersom andelen av fødselskullene som tar høyere utdanning øker, øker også andelen husholdninger med studielån. Ettersom analysen er basert på tverrsnittsdata kan vi ikke skille kohorteffekter fra livsløpsendringer. Forskjellene mellom ulike aldersgrupper kan med andre ord både skyldes kjennetegn ved alder og livsfase, og det kan skyldes kjennetegn ved en bestemt generasjon.

6.3.2 Studielånet som investering

I et økonomisk perspektiv er utdanning en investering. Individet investerer i utdanning både for å sikre seg mot arbeidsledighet og for å oppnå høyere økonomisk avkastning i arbeidsmarkedet enn det man hadde oppnådd uten høyere utdanning. Flertallet av de som har tatt opp studielån har gjort dette for å finansiere en høyere utdanning som de ellers ikke ville hatt råd til (Berg 1997). Studielånet kan dermed betraktes som en utgift til inntektsservervelse.

Hensikten med studiefinansieringen er blant annet å sikre tilstrekkelig tilgang på utdannet arbeidskraft. Fra sluttet av 1980-tallet og frem til 1990-tallet økte antallet studenter i høyere utdanning voldsomt. Det er flere årsaker til dette, både større ungdomskull og større etterspørsel etter utdanning (Skjersli 1997). En konsekvens av denne økningen i utdannet arbeidskraft kan imidlertid være redusert utbytte av utdanningen. Studier tyder på at nyutdannede har hatt negativ lønnsutvikling i løpet av 1980- og 90-tallet, sammenlignet med andre grupper (Try og Arnesen 1999).

Nå er utbytte av høyere utdanning lavt i Norge sammenlignet med andre vestlige land (Moen og Semmingsen 1996). Mens utbytte i Norge er beregnet til ca. 4-5 prosent høyere lønn per års utdanning, er dette utbyttet vesentlig høyere i en rekke andre vestlige land (Asplund og Pereira 1999). Blant årsaker til det lave utbytte av utdanning i Norge nevnes sammenpresset lønnskala, progressiv skatt og stor offentlig sektor (Asplund og Pereira 1999, Aamodt 1997). Analyser av utbytte av utdanning må imidlertid også inkludere vurderinger av andre samfunnsforhold som eksempelvis kostnader ved utdanning, noe som ligger utenfor temaet for denne rapporten. Vi nøyer oss her med å kort skissere mulige sammenhenger mellom utbytte av utdanning og belastning av studielån. Et redusert utbytte kan medføre reduserte muligheter til å betale

tilbake studielånet, og dermed større økonomisk belastning av studielånet. Dersom avdragene på studielånet “spiser opp” det høyere lønnsutbyttet man oppnår i arbeidsmarkedet ved å ha høyere utdanning, forsvinner de privatøkonomiske fordelene ved å ta høyere utdanning for de gruppene som er avhengig av studielån for å finansiere studiene. Lavt økonomisk utbytte av utdanning i arbeidsmarkedet kan dermed være en ytterligere forklaring på den økonomiske belastningen av studielånet, i tillegg til livsløpsperspektivet.

6.3.3 Ulike oppfatninger av økonomisk belastning

Det tredje og siste forholdet vi her vil ta i betraktning i vurderingen av den økonomiske belastningen av studielånet er knyttet til ulikhet i forventninger om levestandard og forbruk i ulike grupper av befolkningen. Som vi var inne på i diskusjonen om subjektive og objektive uttrykk for økonomisk belastning, vil terskelen for hva som oppleves som økonomisk belastning være forskjellig i ulike grupper av husholdninger. Kan slike forskjeller ha betydning for tolkningen av våre analyser? Det vil i såfall forutsette systematiske forskjeller i forventninger om levestandard og forbruk mellom husholdninger med og uten studielån. Av husholdningene i vårt utvalg, har omlag 20 prosent studielån i dag, mens ytterligere 14 prosent tidligere har hatt studielån. Det er dermed ingen marginal gruppe av husholdninger som har erfaring med studielån, noe som minsker sannsynligheten for systematiske forskjeller mellom husholdninger med og uten studielån med hensyn til oppfatning av økonomisk belastning. Tilbakebetalere av studielån består av en bredt sammensatt gruppe av personer med ulik alder, utdanning, husholdningstype og urbaniseringsgrad. Dette er forhold som vi vet kan ha betydning for husholdningens forbruksmønster. For å unngå at resultatene kan tilbakeføres til slike demografiske forskjeller mellom gruppene, inngår derfor dette i de multivariate analysemodellene. Vi har i tillegg inkludert indikatorer for sosial bakgrunn i enkelte modeller. Dette har gitt kun små utslag på resultatene, og kan tyde på at sosial bakgrunn er av relativt underordnet betydning for husholdningens økonomi i forhold til de andre økonomiske og demografiske faktorene som inngår i analysene.

Imidlertid åpner ikke datamaterialet for utfyllende analyser av sammenhengen mellom utdanning, studielån og økonomisk belastning. Til det er vårt mål på utdanning for grovt. Det kan være at husholdninger med studielån og høyere utdanning generelt har lengre utdanninger enn husholdninger med høyere utdanning og uten studielån. Vi kan ikke utelukke at ulikt utdanningsnivå kan ha betydning for sammenhengen mellom tilbakebetaling av studielån og økonomisk belastning. Dessuten skjuler våre tall at det kan være store forskjeller mellom ulike grupper

med høyere utdanning, for eksempel mellom sivilingeniører, humanister og samfunnsvitere. Dette bør følges opp i videre analyser (se også avsnitt 6.6).

6.4 Tendenser til endring?

Perioden mellom 1995 og 1997 var preget av økonomisk oppgangstid med synkende rente og reallønnsvekst (Norges Bank 1999), noe som også viser seg i analysen av forskjeller mellom de to utvalgene i datasettet (i kapittel 3). De multivariate analysene i kapittel 5 viste som ventet små endringer mellom de to måletidspunktene. Vi så en svak økning i gjeld i forhold til inntekt (tabell 5.3), men samtidig en tendens til noe bedre sparemuligheter (tabell 5.5). Disse endringene kan skyldes renteendringer og økte boligpriser i perioden. Sannsynlighet for betalingsproblemer har i vår modell holdt seg uendret i perioden (tabell 5.4).

Det må understrekes at endring over tid ikke har vært et hovedtema i denne analysen. Til det er to års mellomrom mellom utvalgene for knapp tid. Det virker rimelig å anta at den økonomiske oppgangstiden på midten av 1990-tallet har medført en reduksjon i studielånets belastningen på husholdningsøkonomien. Men i hvilken grad dette er tilfelle, kan ikke våre resultater her avdekke. Det er imidlertid ikke bare økonomisk endring i samfunnet som kan ha betydning for sammenheng mellom studielån og husholdningens økonomi. Også endring i gruppen med studielån og endring i studiefinansieringen kan medføre slik endring. Den økte stipendandelen de senere årene er eksempel på endring i studiefinansieringen som på sikt kan medføre mindre belastning av studielånet på husholdningens økonomi. Betydningen av denne endringen vil det i tiden fremover bli mulig å undersøke.

6.5 Usikkerheter ved analysen

I motsetning til analyser av registerdata, er det brukt et datamateriale som er basert på spørreskjema og selvrappoterering. Det er både fordeler og ulemper knyttet til dette. De som har blitt intervjuet har besvart en rekke spørsmål om husholdningens økonomi. Det kan være vanskelig å ha full oversikt over husholdningens økonomiske forhold, og særlig vanskelig å besvare slike spørsmål på "stående fot". Dette øker muligheten for feilrapporterering. Spørsmålet her er om det kan være systematiske feil i datamaterialet. Dersom det for eksempel er lettere å gi korrekt angivelse av egen økonomi enn å anslå samlet økonomi for en husholdning med flere inntekter og lån, vil dette gi større feilanslag i husholdninger bestående av

par enn av enslige. Systematisk underanslag på gjeld eller inntekt vil eksempelvis gi en annen type feil i materialet.

Våre data er sammenlignet med offentlig statistikk over husholdningers gjeld og inntekt. Selv om de to inntektsmålene ikke er direkte sammenlignbare, gir dette likevel et inntrykk av validitet og kvalitet i materialet. Sammenligningen viser enkelte forskjeller. Par og enslige uten barn har lavere inntekt i den offentlige statistikken enn i dette utvalget (Statistisk årbok 1999). Dette skyldes trolig at husholdninger under utdanning og over 67 år er utelatt fra våre analyser. Disse gruppene har lav inntekt og trekker ned gjennomsnittsinntekten blant enslige og par uten barn i den offentlige statistikken. Forskjellene mellom husholdningstypene er imidlertid tilsvarende i de to fordelingene. Par med barn er gruppen med høyest inntekt i begge utvalg, mens enslige har lavest inntekt. Analysen og kontroll av datamaterialet tyder også på underreportering av bankinnskudd, overreportering på månedlige avdrag på gjeld, samt en viss underrapportering av gjeld. Vi har derfor vært forsiktige med å inkludere bankinnskudd og månedlige avdrag på gjeld i analysene.

Det kan innvendes at å bruke husholdninger som enheter øker usikkerheten ved analysen fremfor å bruke enkeltpersoner, ettersom man her har bedt enkeltpersoner om å anslå samlet inntekt, gjeld og formue for hele husholdningen. På den annen side er det urimelig å ikke ta hensyn til at studielånet ikke bare påvirker enkeltpersoners økonomi, men påvirker økonomien i den husholdningen tilbakebetaleren er en del av. For enslige personer vil dette selvsagt være sammenfallende. For de som tilhører andre husholdningstyper, vil det gi et uriktig bilde av situasjonen for tilbakebetalerne ved å bare se studielånet i forhold til egen økonomiske situasjon. Se for øvrig kapittel 2 for en nærmere gjennomgåelse av datamaterialet.

6.6 Videre analyser

Det finnes en rekke forhold som kan ha betydning for i hvilken grad studielånet oppfattes som en økonomisk belastning i husholdningen. I denne omgang har vi fokusert på demografiske og økonomiske forskjeller, og til en viss grad forskjeller i sosial bakgrunn, mellom husholdninger med og uten studielån. Avslutningvis vil vi kort kommentere forhold som ikke blir omfattet i de foregående analysene, men som likevel kan ha betydning for den økonomiske belastning av studielån.

Datamaterialet er lite egnet til å avdekke sammenhenger mellom ulike utdanninger og belastning av studielån. Til det har vi for lite detaljert

informasjon om husholdningens utdanning. Eksempelvis kan det være at utdanninger som i særlig grad leder til stillinger i offentlig sektor, der lønnsnivået er relativt lavt sammenlignet med privat sektor, har større belastninger av studielån enn husholdninger som er sysselsatt i privat sektor. Selv om våre analyser ikke har påvist effekt av hovedforsørgers sektortilhørighet på økonomisk belastning av studielån, kan en slik sammenheng ikke utelukkes. Dersom det er slik at enkelte utdannings- og yrkesgrupper har større belastning av studielån enn andre, kan dette ha betydning for rekrutteringen til slike utdanninger. Et annet forhold er sammenheng mellom utdanningens varighet og belastning av studielån. De lengste utdanningene gir gjennomsnittlig de største studielånene (Bækken 1997, Berg 1997). Utdanningslengdens betydning for studielånsbelastning bør derfor undersøkes i videre analyser.

Et betydelig antall av Lånekassens kunder betaler tilbake lånet umiddelbart etter fullført utdanning. Våre analyser indikerer at de som nedbetaler lånet ekstraordinært er en økonomisk ressurssterk gruppe (se kapittel 4). Imidlertid er ikke vårt datamateriale godt egnet til detaljerte analyser av hva som kjennetegner de som foretar ekstraordinær tilbakebetaling av studielånet. Dette bør undersøkes videre.

Opplysninger om geografisk bakgrunn kan gi ytterligere informasjon om hvilke husholdninger som har studielån og årsaker til forskjeller i størrelsen på studielånet for ulike grupper av husholdninger. Datamaterialet er lite egnet til grundige undersøkelser av sammenheng mellom geografisk bakgrunn og studielån. Med tanke på Norges spesielle geografiske situasjon er det av stor betydning å undersøke sammenheng mellom geografisk bakgrunn og belastning av studielån. Det bør derfor gjøres videre analyser av sammenheng mellom opprinnelig bosted, utdanning og omfang av studielån.

Sosial bakgrunn kan ha betydning for både opptak og belastning av studielån. Undersøkelser tyder på at studenter med høy sosial bakgrunn tar opp høyere lån enn studenter fra lavere sosiale lag (Bækken 1997, Fekjær 2000). Men ettersom lånet er rentefritt i studietiden, sier dette ingenting om belastning av lånet i tilbakebetalingsperioden. Det er ingenting i veien for å benytte studielånet som en "gratis kreditt" i studietiden, for deretter å innfri lånet umiddelbart etter at utdanningen er fullført. Det er imidlertid usikkert i hvilken grad slike innfrielser har sammenheng med sosial bakgrunn (Bækken 1997). Våre resultater viser tendenser til mindre betalingsproblemer blant husholdninger med høy sosial bakgrunn. Vi finner imidlertid ingen entydig sammenheng mellom sosial bakgrunn og husholdningens belastning av studielån. Våre opplysninger om sosial bakgrunn er lite detaljerte, og det er derfor behov for ytterligere analyser av sammenhengen mellom belastning av studielån og sosial bakgrunn.

Dersom sosial og geografisk bakgrunn har betydning for belastning av studielånet i tilbakebetalingsfasen, kan det bety at studiefinansieringen ikke gir tilstrekkelig støtte for å fjerne økonomiske årsaker til skjevheter i utdanningsvalg. Dermed oppfylles ikke fullt ut målene om lik rett til utdanning. I lys av de stadig økende summer som årlig brukes på studiefinansiering er det rimelig å undersøke i hvilken grad det er sammenheng mellom mål og midler på dette feltet.

Referanser

- Andrews, Frank, James Morgan og John Sonquist (1969): *Multiple Classification Analysis*. Institute for Social Research, The University of Michigan, Ann Arbor.
- Asplund, Rita og Pedro Telhado Pereira (red.) (1999): *Returns to human capital in Europe: a literature review*. Helsinki: ETLA.
- Bækken, Jane (1997): *Et lån til å leve med? Situasjonen for tilbakebetalere av studielån*. Rapport 12/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Berg, Lisbet (1997): *Leve på lån. Studie- og låneatferd fem semestre etter studiestart*. Rapport 11/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Bourdieu, Pierre (1984): *Distinction*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Dynarski, Mark (1994): "Who Defaults on Student Loans? Findings from the National Postsecondary Student Aid Study". I *Economics of Education Review*. Vol.13, 1994:1, s.55-68.
- Eide, Kjell (1984): *Utdanningsøkonomi*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Eurydice (1999): *Key topics in education. Volume 1. Financial support for students in higher education in Europe. Trends and debates*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Fekjær, Silje N. (2000): *Utdanning: Verdt å låne for? - Om klassebakgrunns betydning for studielånsopptak*. Hovedoppgave i sosiologi. Oslo: Institutt for sosiologi og samfunnsgeografi, Universitetet i Oslo.
- Froomkin, Joseph (red.) (1983): *The Crisis in Higher Education*. New York: The Academy of Political Science.
- Gulbrandsen, Lars (1996): *Norske husholdningers økonomiske situasjon. Resultater fra en undersøkelse høsten 1995*. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.

- Gulbrandsen, Lars (1997): *Husholdningenes betalingspraksis*. NOVA Rapport 12/97. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Gulbrandsen, Lars (1999a): *Å betale for sent. Dårlig råd eller dårlig moral?* NOVA Rapport 3/99. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Gulbrandsen, Lars (1999b): *Gjeld og økte rentekostnader*. NOVA Skrift 3/99. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Gulbrandsen, Lars og Tale Hellevik (1998): *Norske husholdningers økonomiske situasjon. Resultater fra en undersøkelse høsten 1997*. Oslo: Norsk Institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring.
- Hansen, Bjørn Jaberg (1972): *Studiefinansiering - mål og midler*. Oslo: Norsk studentunion.
- Hansen, Marianne Nordli (1999): "Utdanningspolitikk og ulikhet". *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1999:2, s. 172-203.
- Hansen, Marianne Nordli og Elisabeth Rogg (1991): "Høyere utdanning i Norge. Rekruttering, finansiering og omfordeling" *Tidsskrift for samfunnsforskning*, 1991:5, s.387-416.
- Hernæs, Erik og Tore Thonstad (1988): *Vurdering av studiefinansiering*. Arbeidsnotat 27/1988. Oslo: Senter for anvendt forskning.
- Hosmer, David W. og Stanley Lemeshow (1989): *Applied Logistic Regression*. New York: Wiley.
- Judge, George G., W. E. Griffiths, R. Carter Hill, Helmut Lütkepohl og Tsoung-Chao Lee (1985): *The Theory and Practice of Econometrics*. Second Edition. New York: Wiley.
- Knudsen, Knud, Aage B. Sørensen og Per O. Aamodt (1993): *Endringer i den sosiale rekrutteringen til høyere utdanning etter 1980*. Arbeidsnotat. Oslo: NAVFs utredningsinstitutt.
- Lappegård, Trude (1999): "Akademikere får også barn, bare senere". *Samfunnsspeilet*, 1999:5. Oslo - Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Leslie, Larry L. og Paul T. Brinkman (1988): *The Economic Value of Higher Education*. American Council on Education: Macmillan Publishing Company.

- Lyngstad, Jan og Irene Øyangen (1999): *Sjung om studentens lykkige dar*. Rapport 99/15. Oslo - Kongsvinger: Statistisk sentralbyrå.
- Løwe, Torkil (1995): *Etableringsassistanse. Om omfang og fordeling av økonomisk bistand fra foreldre til unge i etableringsfasen*. Rapport 95:5. Oslo: INAS.
- Lånekassen (1997): *Ekstraordinære innbetalinger i 1996*. Oslo: Lånekassen.
- Lånekassen (1999a): *Årsrapport 1998*. Oslo: Lånekassen.
- Lånekassen (1999b): *Tall fra virksomheten 1998*. Oslo: Lånekassen.
- Lånekassen (2000a): <http://www.lanekassen.no/tilbakebetaling/forskrift/2000/forskrifter%20tb%202000.htm>
- Lånekassen (2000b): <http://www.lanekassen.no/tilbakebetaling/Ferdig.htm>
- Lånekassen (2000c): <http://www.lanekassen.no/stat/rente/rente.htm>
- McPherson, Michael S. og Morton Owen Schapiro (1991): *Keeping College Affordable*. Washington, D. C.: The Brookings Institution.
- Moen, Espen R. og Lone Semmingsen (1996): *Utdanning og livsløpsinntekt*. SNF-rapport; 96/1996. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Norges Bank (1999): *Penger og Kreditt 2/1999*. Oslo: Norges Bank.
- Norges bank (2000): <http://www.norges-bank.no/stat/renter/fininst.html>
- Norges offentlige utredninger 1988:28: *Med viten og vilje*. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Norges offentlige utredninger 1992:33: *Leve og lære – om utdanningsfinansiering og studentvelferd*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Norges offentlige utredninger 1999:33: *Nyttige lærepenger - om utdanningsfinansieringen gjennom Lånekassen*. Oslo: Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet.
- Næss, Terje og Inge Ramberg (red.) (1996): *Utdanning og arbeidsmarked 1996*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- ODIN (1999): <http://www.dep.no/kuf/>

- Odnes, Dag (1986): *Inntektsavhengig tilbakebetaling av studielån*. Rapport 57. Oslo: FAFO.
- Pedersen, Petter Andreas (1995): *Investering i utdanning : teori og empiri*. Arbeidsnotat nr 42/1995. Bergen: Stiftelsen for samfunns- og næringslivsforskning.
- Poppe, Christian (1999): *Låneopptak og betalingsproblemer. Husholdningenes risiko-eksponering under høykonjunkturen 1995-1998*. Arbeidsnotat nr. 6:99. Lysaker: SIFO.
- Ramsøy, Natalie Rogoff (1977): *Sosial mobilitet i Norge*. Oslo: Tiden forlag.
- Skjersli, Synnøve (1997): *Søking, tilbud og opptak til høyere utdanning i tidsrommet 1993-1997*. Oslo, NIFU skriftserie nr. 30/97.
- Statistisk sentralbyrå (1999): <http://www.ssb.no/emner/08/02/10/kpi/index2.html>
- St.meld nr. 36 (1987-1988). *Om tilbakebetaling av utdanningslån*. Oslo: Kultur- og vitenskapsdepartementet.
- Statistisk Sentralbyrå(1999): *Statistisk årbok 1999*. Oslo - Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Statistisk Sentralbyrå (1999): "Inntekts- og formuesundersøkinga for hushald, 1997: Størst inntektsvekst for småbarnsfamiliane". *Ukens Statistikk* nr. 18, 1999. Oslo - Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Try, Sverre (1998): "Utviklingen i arbeidsmarkedet for høyere utdannede" i Szanday, Birgitta og Berit Lødding (1998): *Utdanning og arbeidsmarked 1998*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per Olaf (1982): *Utdanning og sosial bakgrunn*. Samfunnsøkonomiske studier nr.51. Oslo - Kongsvinger: Statistisk Sentralbyrå.
- Aamodt, Per Olaf (1997): *Hovedtrekk ved norsk studiefinansiering*. Rapport 13/97. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.
- Aamodt, Per Olaf (1998): "Studiefinansiering". I: Szanday, Birgitta og Berit Lødding: *Utdanning og arbeidsmarked 1998*. Oslo: Norsk institutt for studier av forskning og utdanning.

Tabell- og figurliste

Tabeller

Tabell 3.1	Fordeling av utvalget etter om husholdningen har studielån eller ikke. 18-67 år.	29
Tabell 3.2	Husholdninger fordelt etter alder. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	30
Tabell 3.3	Husholdninger fordelt etter utdanningsnivå. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	30
Tabell 3.4	Husholdninger fordelt etter husholdningstype. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	31
Tabell 3.5	Husholdninger fordelt etter grad av tettbebyggelse på bostedet. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	32
Tabell 3.6	Husholdninger fordelt etter arbeidsledighet i husholdningen. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	33
Tabell 3.7	Husholdninger fordelt etter opplevelse av problemer med løpende utgifter. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	33
Tabell 3.8	Husholdninger fordelt etter opplevelse av sparemuligheter. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	34
Tabell 3.9	Median- og gjennomsnittsverdier for husholdningens inntekt, gjeld, bankinnskudd, månedlige avdrag på gjeld og studielån. Alle husholdninger. 18-67 år.	34
Tabell 3.10	Median- og gjennomsnittsverdier for husholdningens inntekt, gjeld, bankinnskudd, månedlige avdrag på gjeld og studielån blant husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	35
Tabell 3.11	Husholdninger fordelt etter foreldrenes utdanningsnivå. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	37
Tabell 3.12	Husholdninger fordelt etter andel respondenter i husholdninger som har mottatt økonomisk hjelp fra sine foreldre mens de var under utdanning. Husholdninger med og uten studielån. 18-67 år.	38
Tabell 4.1	Ekstraordinære innbetalinger av studielånet blant de som har og de som har hatt studielån.	56
Tabell 4.2	Logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha foretatt ekstraordinære innbetalinger av studielånet etter alder, utdanningsnivå, inntekt, gjeld, arbeidsledighet i husholdningen, sparemuligheter, betalingsproblemer, husholdningstype, urbanitet og måletidspunkt. Husholdninger i Norge, 1995 og 1997.	59

Tabell 5.1	Gjennomsnittlig inntekt, gjeld og forholdet mellom gjeld og inntekt blant husholdninger med ulik opplevd økonomisk belastning.	64
Tabell 5.2	Forholdet mellom inntekt og gjeld i husholdninger med og uten studielån. Desiler.	66
Tabell 5.3	Lineær regresjon av forholdet mellom inntekt og gjeld. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.	66
Tabell 5.4	Logistisk regresjon av sannsynligheten for problemer med betaling av løpende utgifter i husholdningen. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.	72
Tabell 5.5	Logistisk regresjon av sannsynligheten for å ha sparemuligheter i husholdningen. Utvalg av husholdninger i Norge, 1995 og 1997.	77

Figurer

Figur 4.1	Størrelsen på studielånet etter alder og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	42
Figur 4.2	Størrelsen på studielånet etter urbaniseringsgrad og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	43
Figur 4.3	Størrelsen på studielånet etter husholdningstype og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	44
Figur 4.4	Andelen husholdninger med gjeld etter aldersgruppe. Alle husholdninger.	46
Figur 4.5	Studielånets andel av samlet gjeld etter aldersgruppe. Husholdninger med studielån.	47
Figur 4.6	Størrelsen på studielånet etter måletidspunkt og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	48
Figur 4.7	Størrelsen på studielånet etter måletidspunkt og husholdningstype. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	49
Figur 4.8	Størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning og utdanningsnivå. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	50
Figur 4.9	Størrelsen på studielånet etter antall år siden avsluttet utdanning og husholdningstyper. Husholdninger med studielån. Medianverdier i 1000 kroner. 1997-kroner.	52

Figur 4.10	Årsaker til ekstraordinære innbetalinger, motiver og muligheter.	55
Figur 4.11	Ekstraordinære innbetalinger av studielånet etter utdanningsnivå og antall år siden avsluttet utdanning (kvintiler). Husholdninger som har eller har hatt studielån. Medianverdier i 1000 kroner.	57
Figur 5.1	Husholdninger fordelt etter sparemuligheter og betalingsproblemer, og typologi over opplevd økonomisk situasjon. Prosent. (Antall i parentes).	63
Figur 5.2	Beregnet gjeld i forhold til inntekt etter alder for utvalgte grupper av husholdninger med høyere utdanning og bosatt i storby. Enslige med og uten studielån. Par med barn og med studielån. Måletidspunkt 1997.	68
Figur 5.3	Beregnet sannsynlighet for betalingsproblemer for husholdninger med og uten studielån. Enslige med høyere utdanning, 300 000 kroner i inntekt, 300 000 kroner i gjeld, bosatt i storby. Måletidspunkt 1997.	74
Figur 5.4	Beregnet sannsynlighet for sparemuligheter i husholdninger med og uten studielån. Enslige med høyere utdanning, 30 år, uten gjeld og bosatt i storby. Måletidspunkt 1997.	79

Vedlegg 1

Tabell v1 til v9 viser fordelinger i 1995- og 1997-utvalget etter ulike demografiske og økonomiske forhold.

Tabell v1 *Fordeling av utvalget etter om husholdningen har studielån eller ikke blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.*

	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Ikke studielån	1641	80,1	1617	80,6
Har studielån	408	19,9	390	19,4
Totalt	2049	100	2007	100

Tabell v2 *Aldersfordeling blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.*

Alder	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
18-24	112	5,5	93	4,6
25-29	283	13,8	253	12,6
30-34	283	13,8	256	12,8
35-39	279	13,6	246	12,3
40-44	269	13,1	276	13,8
45-49	232	11,3	218	10,9
50-54	177	8,6	212	10,6
55-59	149	7,3	199	9,9
60+	265	12,9	254	12,7
Total	2049	100	2007	100

Tabell v3 *Utdanningsnivå blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.*

	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Grunn- eller videregående skole	1367	66,9	1291	64,5
Høyere utdanning	676	33,1	710	35,5
Totalt	2043	100	2001	100

Tabell v4 Husholdningstyper blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Enslige	395	19,3	362	18,0
Par u/barn	521	25,4	568	28,3
Par m/barn	870	42,5	784	39,1
Enslige m/barn	140	6,8	146	7,3
Andre	123	6,0	147	7,3
Totalt	2049	100	2007	100

Tabell v5 Grad av tettbebyggelse på bostedet blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Storby	435	21,2	422	21,1
Tettbygd strøk	948	46,3	920	45,9
Spredtbygd	665	32,5	661	33,0
Totalt	2048	100	2003	100

Tabell v6 Arbeidsledighet i husholdningen blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Ikke arbeidsledig	1637	80,2	1626	81,7
Har vært i løpet av siste to år	210	10,3	212	10,7
Minst en arb.ledig i husholdningen	133	6,5	88	4,4
Minst en langtidsledig* i hush.	62	3,0	64	3,2
Totalt	2042	100	1990	100

* Langtidsledig= minst to år.

Tabell v7 Sparemuligheter i husholdningen blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

Sparemuligheter	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Pengene strekker ikke til	77	3,8	81	4,1
Må bruke av sparepengene	63	3,1	33	1,7
Greier oss akkurat	883	43,4	695	34,8
Kan spare litt	863	42,4	998	50,0
Kan spare mye	148	7,3	190	9,5
Totalt	2034	100	1997	100

Tabell v8 Problemer med løpende utgifter i husholdningen blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

Betalingsproblemer	1995		1997	
	Antall	Prosent	Antall	Prosent
Nei	1560	76,7	1596	78,4
Ja, ofte, av og til, eller en sjelden gang	475	23,3	392	21,6
Totalt	2035	100	1988	100

Tabell v9 Median- og gjennomsnittsverdier for husholdningens inntekt, gjeld, bankinnskudd, månedlige avdrag på gjeld og studielån blant 1995-utvalget og 1997-utvalget. 18-67 år.

	1995			1997		
	Median	Gjennomsnitt	Antall	Median	Gjennomsnitt	Antall
Inntekt	312 000	324 239	1919	330 000	373 993	1902
Gjeld	202 800	282 909	1945	200 000	313 831	1854
Bankinnskudd	15 600	67 126	1578	20 000	100 272	1688
mdl. avdrag på gjeld	4056	4438	1436	4200	4928	902
Studielån	0	23 747	2027	0	23 289	1988

Vedlegg 2

Informasjon fra Lånekassen om tilbakebetaling av studielån (Kilde: <http://www.lanekassen.no/tilbakebetaling/Ferdig.btm>)

Ferdig med utdanningen – hva nå?

Lånet er rentefritt så lenge du får støtte fra Lånekassen. Når utdanningen er avsluttet, eller når du ikke lenger mottar støtte, blir det regnet renter fra første månedsskifte. Du får en betalingsplan i posten ca. fire måneder etter dette. I betalingsplanen ser du hvor store terminbeløp (renter og avdrag) du skal betale.

Første innbetaling

Du får en betalingspause på ca. sju måneder etter at utdanningen er avsluttet. Hvis du ber om det, kan du få en betalingspause på ti måneder. Husk at rentene løper og at gjelden dermed øker i denne perioden.

Rentesats

Renten i Lånekassen er styrt av markedet og blir fastsatt for tre måneder av gangen. Du kan velge mellom flytende rente som endrer seg hver tredje måned eller fast rente for en avtalt periode.

Nedbetalingstid

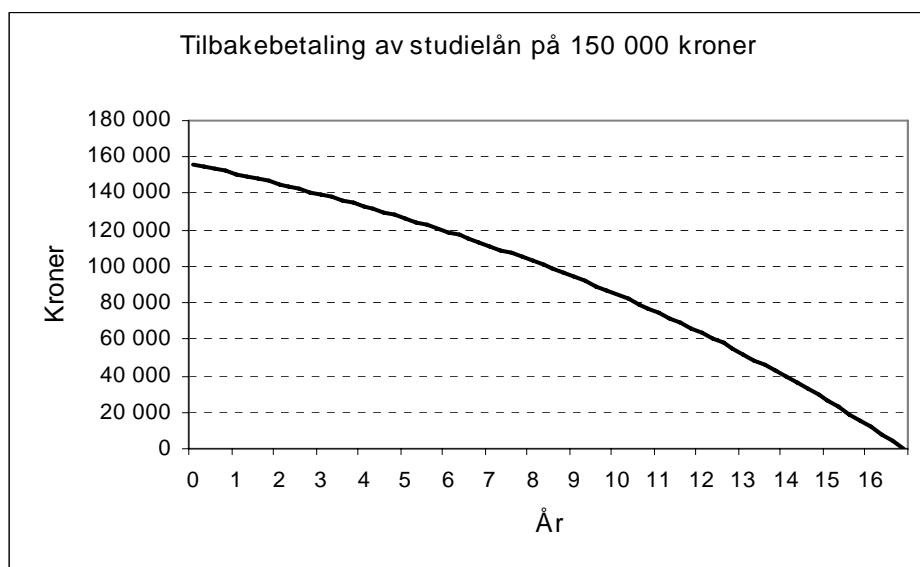
Lånet er et annuitetslån (like terminbeløp hele perioden) med en nedbetalingstid som varierer med størrelsen på lånet. For alle lån større enn kr 184 000 blir nedbetalingstiden 20 år.

Tabell v10 Eksempler på nedbetaling

Gjeld ved avsluttet utdanning	Terminbeløp	Nedbetalingstid inkl. betalingspause	Renter i betalingspausen (7 md.)	Rentes rente i alt	Renter i alt	Totalt å innbetale
kr 25 000	kr 2 120	3 år 11 md.	kr 1 001	kr 10	kr 3 859	kr 28 859
kr 50 000	kr 2 120	8 år 5 md.	kr 2 003	kr 19	kr 16 369	kr 66 369
kr 75 000	kr 2 655	10 år 5 md.	kr 3 004	kr 35	kr 31 397	kr 106 397
kr 100 000	kr 3 138	12 år 5 md.	kr 4 005	kr 53	kr 50 325	kr 150 325
kr 150 000	kr 3 915	16 år 8 md.	kr 6 008	kr 106	kr 104 768	kr 254 768
kr 200 000	kr 4 726	20 år 2 md.	kr 8 011	kr 179	kr 173 122	kr 373 122
kr 250 000	kr 5 907	20 år 2 md.	kr 10 014	kr 224	kr 216 445	kr 466 445
kr 300 000	kr 7 089	20 år 2 md.	kr 12 016	kr 269	kr 259 683	kr 559 683

I tabellen er det brukt en rente på 6,8 % for hele nedbetalingstiden.

Figur v1 viser beregnet nedbetaling av et lån på 150 000 kroner ut i fra tabell v10, med 6,8% rente i hele tilbakebetalingsperioden og med 7 måneder betalingspause med påløpte renter. (For enkelthets skyld er renters rente er utelatt fra beregningen, men dette har liten betydning for resultatet).

Figur v1 Beregnet nedbetaling av et lån på 150 000 kroner med 6,8% rente.

